

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ»

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ВАЩЕНКО Валерій Артурович

УДК 341.233:327.8

ДИСЕРТАЦІЯ

**ДЕНОНСАЦІЯ МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ В ТЕОРІЇ ТА
ПРАКТИЦІ СУЧАСНОГО МІЖНАРОДНОГО ПРАВА**

Спеціальність: 12.00.11 – міжнародне право

Подається на здобуття
наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ В. А. Ващенко

Науковий керівник:

ТРОЯНОВСЬКИЙ Олександр Васильович,
кандидат юридичних наук, доцент

Київ – 2019

АНОТАЦІЯ

Ващенко В.А. Денонсація міжнародних договорів в теорії та практиці сучасного міжнародного права. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 12.00.11 «Міжнародне право». – Національний університет «Києво-Могилянська академія», Київ, 2019.

Дисертацію присвячено дослідженню інституту денонсації міжнародних договорів у доктрині та практиці міжнародного права, кодифікації інституту денонсації, а також проаналізовані загальні та особливі аспекти реалізації права на денонсацію. Сутність денонсації полягає в тому, що акт припинення в цьому випадку ґрунтується на попередньо узгодженій волі сторін, яку вони втілили в положеннях договору, таким чином заздалегідь обумовивши можливість припинення міжнародного договору в односторонньому порядку, враховуючи всі потенційні наслідки, пов'язані з таким припиненням. Включаючи в текст договору положення про денонсацію, сторони забезпечують одна одній максимальну гнучкість поведінки і мінімізують втрати, оскільки таке припинення виключає правопорушення завдяки своїй погоджувальній договірній природі.

Денонсація є найбільш розповсюдженим способом припинення міжнародних договорів у сучасному міжнародному праві. Визначальною рисою денонсації, як способу припинення міжнародних договорів, є її заздалегідь явно чи мовчазно погоджувальна природа. Включення положень про денонсацію в текст майбутнього міжнародного договору здатне позитивно вплинути на розвиток міжнародних відносин, зокрема, на імідж держави. На сьогоднішній день денонсація регулюється статтями 54 та 56 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р.

У дослідженні приділено значну увагу становленню інституту денонсації, його доктринальній та офіційній кодифікації, термінології, що

використовується в доктрині, міжнародних відносинах та у Віденській конвенції про право міжнародних договорів 1969 р., функціональній характеристиці, формулам денонсації, що включаються в міжнародні договори, критеріям, що використовуються для визначення наявності розумілого права на денонсацію. Зокрема, визначено, що для денонсації як юридичного акту, вона має відповідати вимогам, що висуваються міжнародним правом до всіх юридичних актів, а саме: 1) наявність правоздатності у суб'єкта, який заявляє про денонсацію; 2) вона має виходити від компетентного органу суверенної держави, що наділений відповідними повноваженнями у сфері зовнішніх зносин; 3) волевиявлення суб'єкта має бути вільним та необтяженим вадами.

У самих договорах застосовуються різні формули денонсації, згідно з якими, заява може бути подана в будь-який час. У дослідженні автор пропонує наступну класифікацію таких формул: 1) заява може бути подана в будь-який час, що призведе до негайного припинення дії договору відносно ініціатора; 2) заяву може бути подано в будь-який час, але за умови завчасного повідомлення, зі спливом постденонсаційного терміну денонсація набирає чинності.

Значну увагу в дослідженні також приділено компетенції органів держави в сфері денонсації міжнародних договорів, у тому числі, у зарубіжних країнах, законодавстві України, що регулює процедуру денонсування, виявленню проблем законодавчого регулювання процедури денонсування в Україні та внесенню пропозицій щодо його вдосконалення. Оскільки міжнародні договори вводяться в дію нормативно-правовими актами певної юридичної сили, денонсація є прийняттям таких нормативно-правових актів, якими буде засвідчено анулювання попередніх. Згідно зі законодавством України, автор обґрунтовує, що неможливим є, щоб акти анулювання були меншої юридичної сили; відповідно, в українському законодавстві застосовується концепція *acte contraire* по відношенню до акту укладення договору.

До проблем, які наразі наявні в українському законодавстві автор відносить наступні: 1) відсутність визначення денонсації як окремого способу припинення міжнародних договорів; 2) відсутність безпосередньої регламентації процедури денонсування, а разом з цим і переліку документів, які слід подати у випадку денонсування; 3) відсутність поділу на вольові та невольові способи припинення міжнародних договорів; 4) сумнівний вибір термінології щодо припинення міжнародних договорів, недостатній її обсяг і, як наслідок, відсутність гнучкості. Ці проблемні питання автор пропонує вирішити шляхом внесення змін до Закону України “Про міжнародні договори України”, Закону України “Про Кабінет Міністрів України”, постанови Кабінету Міністрів України “Про затвердження Положення про порядок укладення, виконання та денонсації міжнародних договорів України міжвідомчого характеру”.

Ключові слова: припинення міжнародного договору, денонсація, денонсування, право на денонсацію, дорозуміле право на денонсацію, процедура денонсації.

ANNOTATION

Vashchenko V. A. Denunciation of international treaties in the theory and practice of modern international law. – Qualification research paper, manuscript.

Thesis for a candidate degree in law (PhD), specialty 12.00.11 – international law – National University “Odessa Law Academy”; National University of “Kyiv-Mohyla Academy”. – Kyiv, 2019.

The dissertation is devoted to the research of the institution of denunciation of international treaties in the doctrine and practice of international law, the codification of the denunciation institution, as well as general and special aspects of the realization of the right to denounce. The essence of the denunciation is that the cessation act in this case is based on the previously agreed upon will of the parties, which they embodied in the provisions of the treaty, thus preconditioning the possibility of unilaterally termination of the international treaty, taking into account

all the potential consequences associated with such termination. Including the denunciation clause in the contract, the parties provide each other with the maximum flexibility of conduct and minimize losses, as such termination excludes offenses due to its conciliatory contractual nature.

Denunciation is the most widespread way of terminating international treaties in modern international law. The decisive feature of denunciation, as a way to terminate international treaties, is its pre-explicitly or tacitly conciliatory nature. The inclusion of denunciations in the text of a future international treaty can positively influence the development of international relations, in particular, on the image of the state. Nowadays, denunciation is regulated by Articles 54 and 56 of the Vienna Convention on the Law of Treaties of 1969.

The research focuses on the establishment of the institution of denunciation, its doctrinal and official codification, the terminology used in the doctrine, international relations and the Vienna Convention on the Law of Treaties of 1969, the functional characteristics, the denunciations formulas included in the international agreements, the criteria, which are used to determine the existence of a reasonable right to denounce. In particular, it is determined that, in order to denounce it as a legal act, it must comply with the requirements imposed by international law on all legal acts, namely: 1) the existence of legal capacity in the entity declaring the denunciation; 2) it must come from the competent authority of a sovereign state, which has the appropriate powers in the field of external relations; 3) the expression of the subject must be free and not burdened with defects.

Different denunciations are used in the treaties themselves, according to which the application can be filed at any time. In the study, the author proposes the following classification of the following formulas: 1) the application can be filed at any time, which will lead to the immediate termination of the contract with respect to the initiator; 2) the application may be filed at any time, but subject to advance notice, after the expiration of the post-election deadline, the denunciation becomes effective.

The study also focuses on the competence of state bodies in the area of denunciation of international treaties, including foreign countries, Ukrainian legislation, which regulates the denunciation procedure, identifies problems of legislative regulation of denunciations in Ukraine and making proposals for its improvement. Since international treaties are enacted by normative legal acts of a certain legal force, denunciation is the adoption of such legal acts, which will certify the annulment of the previous ones. According to the legislation of Ukraine, the author justifies that it is impossible for annulment acts to be less effective; respectively, the Ukrainian law applies the concept *acte contraire* in relation to the act of concluding the contract.

The problems that currently exist in Ukrainian legislation include the following: 1) the lack of the definition of denunciation as a separate method of termination of international treaties; 2) the absence of the direct regulation of the denunciation procedure, and, together with this, the list of the documents to be submitted in case of denunciation; 3) the absence of division into voluntary and involuntary ways of termination of international treaties; 4) doubtful choice of terminology for the termination of international treaties, insufficient volume and, as a consequence, lack of flexibility. The author proposes to resolve these issues by amending the Law of Ukraine “On International Treaties of Ukraine”, the Law of Ukraine “On the Cabinet of Ministers of Ukraine”, the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On Approval of the Regulations on the Procedure for the Establishment, Implementation, and Denunciation of Interagency Agreements of Ukraine”.

Keywords: termination, institution of denunciation, denunciation, denunciation, right to denunciation, clever denunciation, denunciation procedure.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Ващенко В. А. Органы государства, компетентные денонсировать международные договоры / В. А. Ващенко // Сравнительно-аналитическое право. – 2015. – № 2. – С. 312-314.

2. Ващенко В. А. Доктринальная кодификация норм о денонсации во второй половине XIX – начале XX века / В. А. Ващенко // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. – 2016. – № 1. – С. 5-11.

3. Ващенко В. А. Прекращение международных договоров на основании подразумеваемого права на денонсацию / В. А. Ващенко // Международное публичное и частное право. – 2016. – № 5. – С. 3-5.

4. Ващенко В. А. Проблема недифференцированности терминологии в институте денонсации / В. А. Ващенко // Международное публичное и частное право. – 2017. – № 1. – С. 3-6.

5. Ващенко В. А. Функціональна характеристика інституту денонсації / В. А. Ващенко // Прикарпатський юридичний вісник. – 2018. – № 1. – С. 224-227.

6. Ващенко В. А. Процедура денонсації міжнародних договорів за законодавством України: проблеми і шляхи вдосконалення / В. А. Ващенко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція». – 2018. – № 33. – С. 150-152.

7. Ващенко В. А. Умови дійсності денонсації та набуття нею чинності / В. А. Ващенко // Порівняльно-аналітичне право. – 2018. – № 6. – С. 439-442.

8. Ващенко В. А. Правові наслідки денонсації міжнародного договору / В. А. Ващенко // Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. – 2019. – № 18. – С. 214-223.

9. Ващенко В. А. Вихід держави з міжнародної організації як особливий вид денонсації її установчого акту / В. А. Ващенко // Правова держава. – 2019. – № 33. – С. 148-154.

10. Ващенко В. А. Критерии правомерности денонсации международных договоров / В. А. Ващенко // Карпатський правничий часопис. – 2015. – № 9.

11. Ващенко В. А. Денонсация международных договоров в контексте развития межгосударственных отношений // Международное право развития:

современные тенденции и перспективы : материалы Международн. научн.-практ. конф. (Одесса, 17 июня 2015 г.) / Электронное научное издание. – С. 74-78. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/1180/recent-submissions>.

12. Ващенко В. А. Проблемы терминологии, относящейся к прекращению международных договоров // Юридична техніка: доктринальні основи та проблеми викладання : тези доповідей та повідомлень учасників науково-практичної конференції (м. Харків, 30 вересня – 1 жовтня 2015 року) / За редакцією професорів В.В. Комарова та І. Д. Шутака. – Харків, 2015. – С. 131-135.

13. Ващенко В. А. Геополитические приоритеты Украины в виду денонсации соглашений в сфере военно-политического сотрудничества с Российской Федерацией // Геостратегічні пріоритети України в політичній, економічній, правовій та інформаційній сферах : Матеріали наукової конференції. 15 жовтня 2015 року, м. Київ. – Київ, 2015. – С. 245-247.

14. Ващенко В. А. Отграничение денонсации от других видов прекращения международных договоров // Право и политика: история и современность : мат-лымеждународ. науч.-практ. конф. (20 ноября 2015 г.) / отв. за вып. Т. Е. Грязнова, С. С. Киселёв. – Омск : Омская академия МВД России, 2016. – С. 24-26.

15. Ващенко В. А. Подразумеваемое право на денонсацию международных договоров по правам человека // Проблеми забезпечення прав і свобод людини, їх захисту в країнах Європи : зб. матеріалів II Міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк, 11 груд. 2015 р.) / уклад. Л. М. Джурак. – Луцьк. – С. 13-15.

16. Ващенко В. А. Становление и развитие института денонсации в договорной практике государств // Материалы Международного молодежного научного форума «ЛОМОНОСОВ-2016» / Отв. ред. И.А. Алешковский, А.В. Андриянов, Е.А. Антипов. [Электронный ресурс] — М.: МАКС Пресс,

2016. — 1 электрон. опт. диск (DVD-ROM); 12 см. - Систем. требования: ПК с процессором 486+; Windows 95; дисковод DVD-ROM; AdobeAcrobatReader.

17. Ващенко В. А. О значении Гарвардского проекта о праве международных договоров в кодификации института денонсации // Актуальні наукові дослідження сучасної юридичної науки: теорія та практика: Збірник матеріалів III Науково-практичної конференції / ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК». – К.: «Університет економіки та права «КРОК», 2016. – С. 78-80.

18. Ващенко В. А. Роль толкования в определении наличия подразумеваемого права на денонсацию / В. А. Ващенко // Проблемы становления гражданского общества : сборник статей V Международной научной студенческой конференции, Иркутск, 24 марта 2017 г. – Иркутск : Иркутский юридический институт (филиал) Академии Генеральной прокуратуры Российской Федерации, 2017. – Часть I. – С. 109-113.

19. Ващенко В. А. Соотношение отмены ратификации и некоторых других видов прекращения международных договоров / В. А. Ващенко // Современное состояние и тенденция развития законодательства Республики Таджикистан и стран СНГ. Материалы Четвертой Международной научной студенческой конференции, посвященной Году молодежи (Душанбе, 28 апреля 2017 г.). – Душанбе РТСУ, 2017. – С. 248-249.

20. Ващенко В. А. Некоторые аспекты правоустановления в институте денонсации / В. А. Ващенко // Актуальні питання державотворення в Україні: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (19 травня 2017 року) / Редкол.: д.ю.н. І. С. Гриценко (голова), к.ю.н. І. С. Сахарук (відп. ред.) та ін. – В 2-х томах. – Том 1. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2017. – С. 140-141.

21. Ващенко В. А. Особенности денонсации договоров, учреждающих международные организации / В. А. Ващенко // Традиции и инновации в праве : материалы междунар. науч.-практ. конф., посвящ. 20-летию юрид. фак. и 50-летию Полоц. гос. ун-та, Новополоцк, 6–7 окт. 2017 г. : в 3 т. / Полоц. гос. ун-т, Регион. учеб.-науч.-практ. Юрид. центр ; редкол.: И. В. Вегера (отв. ред.) [и

др.]. – Новополюцк : Полоцкий государственный университет, 2017. – Т. 1. – С. 189-193.

22. Ващенко В. А. Денонсація як засіб протидії надмірному правовстановленню в міжнародному праві / В. А. Ващенко // Конгрес міжнародного та європейського права : зб. наукових праць (м. Одеса, 25 – 26 травня 2018 року). – Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія»; Фенікс, 2018. – С. 85-87.

ЗМІСТ

ВСТУП	12
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ІНСТИТУТУ ДЕНОНСАЦІЇ В ДОКТРИНІ ТА ПРАКТИЦІ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА	
1.1. Становлення інституту денонсації в договірній практиці держав	23
1.2. Поняття денонсації та її відмежування від інших способів припинення міжнародних договорів	43
1.3. Функціональна характеристика інституту денонсації	55
1.4. Умови дійсності денонсації та набуття нею чинності	71
РОЗДІЛ 2. ЗМІСТ ПРАВА НА ДЕНОНСАЦІЮ В ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИЦІ ДОГОВІРНИХ ВІДНОСИН	
2.1. Право на денонсацію, передбачене договором	82
2.2. Дорозуміле право на денонсацію в договірній практиці держав та міжнародній судовій практиці	92
2.3. Вихід держави з міжнародної організації як особливий вид денонсації її установчого акту	110
2.4. Правові наслідки денонсації міжнародного договору	120
РОЗДІЛ 3. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ КОМПЕТЕНЦІЇ ОРГАНІВ ДЕРЖАВИ В СФЕРІ ДЕНОНСАЦІЇ МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ	
3.1. Міжнародно-правові аспекти проблематики компетенції органів держави в сфері денонсації міжнародних договорів	137
3.2. Правове регулювання компетенції на денонсування договору згідно з внутрішнім правом зарубіжних країн	145
3.3. Процедура денонсації міжнародних договорів відповідно до законодавства України	170
ВИСНОВКИ	191
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	197

ВСТУП

Актуальність теми. Міжнародний договір у сучасних міжнародних відносинах є головним інструментом, за допомогою якого держави, як основні суб'єкти міжнародного права, можуть створювати та забезпечувати міжнародний правопорядок. Тільки юридично дійсні договори можуть впливати на міжнародні відносини, а також забезпечувати їхню стабільність та ефективність. Вся міжнародна система ґрунтується на принципі *pacta sunt servanda*, відповідно до якого кожен договір повинен дотримуватися сторонами добросовісно. Значення, яке відіграє в міжнародному обороті принцип *pacta sunt servanda*, підкреслюється тим фактом, що загальне місце в правовому регулюванні відносин між державами займає також все, що може стосуватися обмеження цього принципу. Мова йде, зокрема, про питання, пов'язані з недійсністю і припиненням міжнародних договорів. Визначеність у цих питаннях має першочергове значення для якості міжнародного співробітництва, для стабільності і безпеки міжнародних відносин.

Припинення договору є природним явищем. Підстав припинення міжнародних договорів, які відомі міжнародному праву, чимало. До найбільш спірних відносяться підстави, які випливають з права держав на одностороннє рішення про свою участь в договорі – це право становить найважливіше обмеження принципу *pacta sunt servanda*, яке прямо передбачається або впливає з самого договору або з іншої угоди сторін.

Актуальність дослідження денонсації полягає в тому, що вона є найбільш поширеним способом припинення договору в односторонньому порядку. На перший погляд, даний вид припинення може здатися таким, що вкрай суперечить принципу *pacta sunt servanda*. То що ж обумовлює правомірність даного способу припинення договору? Дійсно, у вузькому сенсі деякі автори зводять її до односторонньої заяви, однак дана думка здається неповною та потребує уточнення. Сутність денонсації полягає в тому, що акт припинення в цьому випадку ґрунтується на попередньо узгодженій волі

сторін, яку вони втілили в положеннях договору, таким чином заздалегідь обумовивши можливість припинення міжнародного договору в односторонньому порядку, враховуючи всі потенційні наслідки, пов'язані з таким припиненням. Включаючи в текст договору положення про денонсацію, сторони забезпечують одна одній максимальну гнучкість поведінки і мінімізують втрати, оскільки таке припинення виключає правопорушення завдяки своїй погоджувальній договірній природі.

Хоча питання припинення міжнародного договору здавна привертало увагу доктрини, ця тема не отримала всебічного висвітлення. В даний час денонсація є одним з основних і найбільш часто використовуваних в практиці держав способів припинення договору або участі держави в договорі. Використання даного способу при цьому пов'язане з багатьма правовими проблемами чималого значення. Особливі труднощі виникають на практиці стосовно договорів, які не містять положень про денонсацію. Питання про їхнє припинення носить відкритий характер, який за умови збігу несприятливих обставин може спровокувати кризу. Аналогічним за наслідками є питання денонсації установчих документів міжнародних організацій, в положеннях яких не міститься умов про вихід. Цій процедурі не притаманна стабільність, що збільшує можливість виникнення розбіжностей між членами міжнародної організації, чим пояснюється необхідність подальшого дослідження даного питання.

Питання денонсації є особливо актуальними для сучасної України, оскільки ескалація ситуації на сході, а також напруга у воєнних та політичних відносинах з Російською Федерацією поставили під питання подальшу чинність низки міжнародних договорів, серед яких слід зокрема відмітити Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією від 14.01.1998 року, який було денонсовано. Даним договором проголошувалися фундаментальні принципи, на яких ґрунтувалися міжнародні відносини, а саме: стратегічного партнерства, непорушності

існуючих кордонів, поваги територіальної цілісності, невикористання власної території на шкоду безпеці одне одного.

Отже, ключові аспекти інституту денонсації ще не були об'єктом спеціального дослідження в сучасній українській науці міжнародного права і лише частково розкриваються в роботах зарубіжних дослідників. Таким чином, обрана тема характеризується недостатнім рівнем дослідженості та загальною необхідністю надання міжнародно-правової характеристики інституту денонсації. Зокрема, поза увагою дослідників залишилися питання доктринальної кодифікації XIX століття, функціональної характеристики інституту денонсації, впливу застосування положень про денонсацію на імідж держави, внутрішньодержавне регулювання денонсації в зарубіжних країнах, особливості законодавчого регулювання процедури денонсації в Україні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконана на кафедрі міжнародного права та міжнародних відносин Національного університету «Одеська юридична академія» відповідно до плану науково-дослідної програми Національного університету «Одеська юридична академія» «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності та права» (державний реєстраційний номер 011U0006H) на 2011-2015 рр. та «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» (державний реєстраційний номер 0116U001842) на 2016-2020 рр.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є цілісний аналіз міжнародно-правових відносин, які виникають між державами в процесі денонсації міжнародних договорів, установчих актів міжнародних організацій, в яких передбачено або не передбачено порядок денонсації.

Мета обумовлює виконання в ході роботи наступних завдань:

виокремити періодизацію розвитку інституту денонсації в теорії та практиці міжнародного права;

з'ясувати поняття денонсації шляхом дослідження її в системі способів припинення міжнародних договорів, а також за допомогою аналізу її юридичної природи;

виявити, в яких напрямках, окрім припинення міжнародних договорів, застосування положень про денонсацію здатне впливати на міжнародні відносини, шляхом здійснення функціональної характеристики;

визначити умови, загальні та специфічні вимоги, яким має відповідати денонсація, щоб вона була дійсною в якості юридичного акту;

охарактеризувати формули денонсації, що застосовуються в міжнародних договорах, а також чинники, які обумовлюють застосування конкретних формул;

дослідити позиції теорії та практики щодо права на денонсацію договорів, в яких відсутні положення про денонсацію;

визначити особливості виходу держави з міжнародної організації шляхом денонсації її установчого акту, зокрема, який не містить положень про вихід або денонсацію;

встановити правові наслідки денонсації як основні напрями правового впливу акту денонсації на зміст міжнародних зобов'язань держав;

висвітлити міжнародно-правові аспекти регулювання компетенції з реалізації денонсації органами держави, виокремити основні підходи до внутрішньодержавного регулювання процедури денонсації в праві зарубіжних держав;

проаналізувати правове регулювання процедури денонсації в Україні і відповідну компетенцію органів держави, з'ясувати його недоліки, сформулювати пропозиції щодо вдосконалення законодавства України в цій сфері.

Об'єктом дослідження є міжнародно-правові відносини, які виникають в процесі прийняття та припинення державою міжнародних зобов'язань.

Предметом дослідження є денонсація міжнародних договорів в теорії та практиці сучасного міжнародного права.

Методи дослідження. Тема дослідження, його мета й завдання, специфіка об'єкта і предмета визначили його методологічну основу. Використання історичного та діалектичного методів дало змогу проаналізувати різні етапи розвитку уявлень про денонсацію та перенесення цих поглядів на практику міжнародних відносин (підрозділи 1.1, 1.2). На основі системного методу було розглянуто класифікації способів припинення договорів та визначено місце денонсації серед них (підрозділ 1.3). Формально-юридичний метод використовувався для правового аналізу положень міжнародно-правових актів, які регулюють порядок здійснення денонсації (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3, 2.4), а також аналізу нормативно-правових актів України та інших держав, що регулюють процедуру денонсації (підрозділи 3.1, 3.2, 3.3).

Дослідження ґрунтується також на принципах міждисциплінарності, плюралізму та додатковості. За допомогою принципу міждисциплінарності була складена функціональна характеристика інституту денонсації, а також проаналізовано його політичну роль і вплив на імідж держави в міжнародних відносинах (підрозділ 1.3). Принципи плюралізму та додатковості дали можливість проаналізувати множинність поглядів на категорії “денонсація” та “дорозуміла денонсація” (підрозділи 2.2, 2.3).

Знайшли у роботі своє відображення й такі логічні прийоми наукового пізнання, як: індукція, дедукція, аналогія, абстрагування й конкретизація (розділи 1, 2, 3).

Теоретичну основу дослідження становлять праці вітчизняних і зарубіжних представників науки міжнародного права та інших наук, які прямо та опосередковано розглядали різноманітні питання інституту денонсації та досліджували окремі сторони його міжнародно-правової характеристики, серед яких: Д. Анцілотті, Е.Х. де Аречага, К. Блюнчлі, Дж. Браєрлі, Я. Броунлі, В.Г. Буткевич, В.А. Василенко, Е. де Ваттель, Е. Жаро,

О. І. Ільїнська, Р. А. Каламкарян, Ф. Капоторті, Х. Кельзен, Ф. І. Кожевніков, Д. Коннелл, І.І. Лукашук, М. Ляхс, А. Макнейр, Е. Сой, А. Н. Талалаєв, Х. Тобін, Г.І. Тункін, Ш. Розен, Ш. Руссо, Х. Уолдок, А. Фердросс, Г. Харашті, Е. Хойт, Дж. Фітцморіс, М. Франковська та ін.

Нормативну основу дослідження становлять міжнародно-правові акти, міжнародно-правові звичаї, внутрішньодержавні акти юридичного і політичного характеру, рішення міжнародних судів, акти національного законодавства України та зарубіжних держав.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що пропонована дисертація є першим в Україні монографічним дослідженням інституту денонсації міжнародних договорів, у якому, зокрема:

уперше:

доведено, що елементами юридичного змісту денонсації є, по-перше, те, що вона є результатом безпосереднього волевиявлення однієї чи декількох сторін договору (ініціатора денонсації), і, по-друге, те, що таке волевиявлення причинно обумовлюється: 1) попередньо заявленою згодою сторін договору про можливість припинення його дії в певний строк та в певному порядку; 2) попередньо прийнятим зобов'язанням не заперечувати проти таких дій з боку інших учасників (дестинаторів денонсації). Інститут денонсації можна розглядати як виявлення зв'язку між цими елементами, за відсутності одного з них денонсації не відбудеться;

здійснено функціональну характеристику інституту денонсації, виявлено, що окрім як в ролі правоприпиняючого юридичного факту, наявність положень про денонсацію здатне визначати зміст відносин між державами, а також міру можливої поведінки, одночасно із цим забезпечуючи передбачуваність поведінки контрагента і, у випадку прийняття ним рішення про припинення договору, надання можливості підготуватися до змін внаслідок такого припинення; денонсація може виступати засобом здійснення зовнішньої та внутрішньої політики, зокрема, як додатковий важіль тиску для

прийняття вигідних рішень або формування нових інституціоналізованих утворень;

проаналізовано правове регулювання процедури денонсації та компетенції органів держави в цій сфері, зокрема, Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України за законодавством України; з'ясовано, що акт денонсації в українському законодавстві є *acte contraire* по відношенню до акту укладення договору;

досліджено практику денонсації міжнародних договорів в Україні з 1991 року, здійснено огляд законодавчого регулювання денонсації в Україні, надано пропозиції з удосконалення законодавства України в сфері денонсації міжнародних договорів;

удосконалено:

періодизацію становлення інституту денонсації міжнародних договорів: 1) з XVIII ст. до 1791 р. – започаткування практики попередження про припинення дії договорів; 2) 1791 р. – кін. XIX ст. – укладення першого міжнародного договору, який містив положення про денонсацію і започаткування практики договірної закріплення денонсації; 3) кін. XIX ст. – 1959 р. – доктринальна кодифікація інституту денонсації; 4) 1959–1969 рр. – офіційна кодифікація інституту денонсації міжнародних договорів і прийняття Віденської конвенції про право міжнародних договорів;

категоріально-понятійний апарат інституту денонсації, відмежування денонсації від інших способів припинення міжнародних договорів на підставі наступних критеріїв: 1) погоджувальна сутність денонсації, яка включає в себе попереднє погодження воль (може бути виражене прямо в тексті або матися на увазі) щодо передбачення права припинити договір в односторонньому порядку, а також кореспондуючий обов'язок не перешкоджати здійсненню даного права ініціатором денонсації; 2) встановлена процедура здійснення денонсації, яка включає в себе загальні вимоги до актів волевиявлення в міжнародному праві, а також специфічні, які застосовуються до акту

денонсації, власне: дотримання строків договору, постденонсаційного строку, належної форми повідомлення;

класифікацію строків денонсації міжнародного договору за їхнім матеріальним джерелом: 1) основні – передбачені конкретним міжнародним договором; 2) субсидіарні – передбачені Віденською конвенцією про право міжнародних договорів 1969 р. (строк, передбачений для повідомлень про здійснення дорозумілого права на денонсацію (ст. 56), а також строк, протягом якого держави, що отримали повідомлення, можуть зробити свої заперечення (п. 2 ст. 65)); за функціональною спрямованістю: 1) строк, протягом якого відповідно до положень договору можна застосовувати положення про денонсацію (тобто направити відповідну заяву); 2) строк, протягом якого денонсація заборонена; 3) строк, який починається з моменту повідомлення всіх заінтересованих суб'єктів і закінчується тоді, коли денонсація договору вступає в силу (постденонсаційний строк);

розуміння матеріально-процедурних аспектів інституту денонсації: матеріальним джерелом є положення міжнародного договору, а також субсидіарно – положення Віденської конвенції; процедурний аспект представляє собою порядок дій, спрямованих на припинення договору, дотримання якого обумовлює дійсність денонсації;

характеристику правових наслідків денонсації міжнародних договорів, зокрема предметні, суб'єктні, територіальні та часові; основним наслідком денонсації є звільнення ініціатора денонсації від обов'язку подальшого виконання договору, а також припинення права вимагати виконання договору іншими учасниками у відносинах з ними;

розуміння акту денонсації як такого, дійсність якого регулюється як міжнародним, так і внутрішнім правом, через те, що справжність волі держави в міжнародному праві може бути поставлена під сумнів, якщо вона виявляється всупереч внутрішньому праву держави.

набули подальшого розвитку:

положення щодо строків, які застосовуються в інституті денонсації, основною функцією яких є гарантія передбачуваності поведінки учасників договору і забезпечення належного порядку трансформації режиму правового регулювання у зв'язку з виходом з договору одного чи декількох його учасників;

статус депозитарія в процедурі денонсації, обґрунтовано адміністративний характер його компетенції, яка полягає виключно в перепровадженні заяви про денонсацію до її дестинаторів, а також у наданні консультації у випадку наявності помилок або іншої несумісності з поставленими вимогами; під час процедури денонсації депозитарій неуповноважений вирішувати питання щодо правомірності акту денонсації, відповідності положенням міжнародного договору або міжнародного права загалом;

комплексно досліджено положення кодексів міжнародного права І. Блюнчлі, П. Фіоре, Д. Фільда, а також Гарвардського проекту 1935 року, які присвячені денонсації, обґрунтовано їхнє значення та вплив на подальшу кодифікацію, проведену Комісією міжнародного права, та діяльність Віденської конференції з права міжнародних договорів 1968-1969 рр.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що основні положення, висновки та рекомендації дослідження можуть бути використані у: *науково-дослідній сфері* – для подальшого вивчення інституту денонсації, дорозумілого права на денонсацію, дослідження напрямів, в яких норми інституту денонсації можуть впливати на міжнародні відносини; *навчальному процесі* – для вдосконалення навчальних дисциплін «Міжнародне право», «Право міжнародної відповідальності», а також для підготовки підручників, навчальних посібників, навчальних програм, навчально-методичних матеріалів для студентів спеціальностей «Правознавство» та «Міжнародне право»; *правотворчій діяльності* – під час розробки нових та внесення змін до існуючих міжнародних та національних нормативно-правових актів, які регламентують порядок денонсації міжнародних договорів.

Апробація результатів дисертації. Дисертацію виконано на кафедрі міжнародного права та міжнародних відносин Національного університету «Одеська юридична академія» і обговорено на засіданнях кафедри. Також основні теоретичні та практичні положення і висновки дисертаційного дослідження доповідалися на: Міжнародній науково-практичній конференції «Міжнародне право розвитку: сучасні тенденції та перспективи» (м. Одеса, 17 червня 2015 р.); Науково-практичній конференції «Юридична техніка: доктринальні основи та проблеми викладання» (м. Харків, 30 вересня – 1 жовтня 2015 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Спільні дії військових формувань держави: проблеми та перспективи» (м. Одеса, 10-11 вересня 2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Геостратегічні пріоритети України в політичній, економічній, правовій та інформаційній сферах» (м. Київ, 15 жовтня 2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Теоретичні та практичні засади протидії злочинності в сучасних умовах» (м. Львов, 16 жовтня 2015 р.); Шостій Всеросійській науково-практичній конференції «Право и политика: история и современность» (м. Омськ, 2 листопада 2015 р.); II Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми забезпечення прав і свобод людини, їх захисту в країнах Європи» (м. Луцьк, 11 грудня 2015 р.); VIII Всеукраїнській науковій конференції молодих учених «Правова система держави: проблеми формування та перспективи розвитку» (м. Одеса, 11 грудня 2015 р.); III Науково-практичній конференції «Актуальні наукові дослідження сучасної юридичної науки: теорія та практика» (м. Київ, 18 березня 2016 р.); Міжнародній науковій конференції студентів, аспірантів і молодих вчених «Ломоносов-2016» (м. Москва, 11-15 квітня 2016 р.); VII Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні питання сучасної науки і права» (м. Суми, 15 квітня 2016 р.); V Міжнародній науковій конференції «Проблеми становлення громадянського общества» (м. Іркутськ, 24 березня 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання державотворення в Україні» (м. Київ, 19 травня 2017 р.); Міжнародній

науково-практичній конференції “Традиции и инновации в праве” (м. Новополицьк, 6–7 жовтня 2017 р.); Конгресі міжнародного та європейського права (м. Одеса, 25 – 26 травня 2018 року).

Публікації. Основні положення і висновки дисертаційного дослідження відображено у 9 статтях, опублікованих у наукових фахових періодичних виданнях з юридичних наук, з яких 2 статті в іноземних фахових виданнях, та 13 публікаціях апробаційного характеру.

Структура роботи обумовлена проблематикою дослідження, його метою, предметом і задачами. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, поділених на одинадцять підрозділів, висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 223 сторінок, з них 27 сторінок – список використаних джерел, який складається з 284 найменувань.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ІНСТИТУТУ ДЕНОНСАЦІЇ В ДОКТРИНІ ТА ПРАКТИЦІ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

1.1. Становлення інституту денонсації в договірній практиці держав

Денонсація як категорія, поняття, інститут міжнародного права і повноцінний політичний інструмент з'явилася в міжнародному праві порівняно нещодавно. Особливістю такої галузі міжнародного права, як право міжнародних договорів, яке пройшло в своєму розвитку шлях від найдавніших договорів Сходу до сучасного міжнародного договору, є те, що протягом всієї своєї історії її якісні зміни зумовлювалися потребами міжнародного життя.

У минулому міжнародним правом визнавалися два рівноправних стани відносин між державами – миру і війни. При чому питанням війни приділялося значно більше уваги, ніж питанням миру [152, с. 280].

З численних договорів, укладених між державами в минулому, можна умовно виділити три великі групи:

- 1) мирні договори;
- 2) договори з питань війни;
- 3) торгові договори.

Мирний договір відповідно до своєї природи укладався для того, аби діяти безперервно [18, с. 320]. Але незважаючи на те, що правило *pacta sunt servanda* є однією з найстаріших звичаєвих міжнародно-правових норм, яка виникла з практики держав [273, с. 128], воно часто порушувалося. А. Талалаєв наводить такий факт: укладені з 1500 р. до нашої ери до 1860 р. “навечно” 8 тисяч мирних договорів виконувалися і діяли в середньому не більше двох років [144, с. 56]. Оскільки мирні договори відповідно до своєї природи не передбачали жодних строків, укладаючись “навечно”, вони не містили умов про денонсацію. Саме цією обставиною спростовується той факт, що інститут денонсації, як і в цілому інститут припинення міжнародних договорів, довгий час залишався нерегульованим міжнародним правом.

Лише на початку XVIII століття деякі мирні договори почали містити в собі положення, відповідно до яких купцям однієї договірної держави, що проживають на території іншої, у випадку погіршення відносин між договірними сторонами чи загрози виникнення воєнного конфлікту, надавалося право покинути цю територію разом зі своїми сім'ями та майном протягом певного періоду – зазвичай, 6 чи 12 місяців. Цей строк захищав інтереси підданих і одночасно виконував функцію повідомлення про майбутнє припинення договору [205, с. 90]. Ці положення, звичайно, суттєво відрізняються від поняття “денонсації” у його сучасному розумінні, але так чи інакше представляють собою першу спробу учасників договору певним чином передбачити можливість його припинення із завчасним повідомленням про це. У зв'язку з цим можна розглядати ці положення як такі, що втілювали в собі зародження інституту денонсації. Так, наприклад, у мирному договорі, що був укладений 14 квітня 1713 р. в Утрехті між Францією і Португалією, ст. 15 містила наступні положення: “Якщо в результаті небажаного Богом випадку відбудеться розрив у відносинах між королем Франції і королем Португалії, піддані обох країн можуть протягом шести місяців після розриву на власний розсуд продати або вивезти все своє майно та повернутися додому” [241, с. 14]. Схоже право передбачалося для французьких громадян ст. 28 договору, укладеного 19 червня 1801 р. в Триполі між Французькою республікою і Юсуф Пашою [241, с. 44], а також ст. 20 договору про мир та дружбу, укладеного 28 травня 1767 р. між Францією і Марокко [241, с. 90]. Усі ці три договори передбачали період у шість місяців для завчасного повідомлення. Схожі положення містилися також в деяких торгових договорах того часу. Наприклад, ст. 43 договору про торгівлю та навігацію, укладеного 23 серпня 1742 р. між Францією і Данією, містить наступне положення: “У випадку виникнення суперечностей між французьким та датським королями, що можуть призвести до розриву в торгівлі, підданим обох королів надається право продати або вивезти свої товари протягом шести місяців з дня, коли їх

було повідомлено про це. Протягом цього часу їх не може бути затримано чи завдано їм будь-яких збитків” [241, с. 48].

Однак договори першої половини XVIII століття все ще не мали конкретних положень, які б передбачали порядок їх припинення.

Право міжнародних договорів зазнає бурхливого розвитку з виникненням національних держав, ліквідації національної замкненості, зближення народів в економічній сфері, інтернаціоналізації способів виробництва та обміну. Загальновизнаним став принцип, відповідно до якого “нації можуть включати в свої договори положення та умови, які вони знайдуть необхідними” [19, с. 231]. Зокрема, держави почали активно включати в договори положення про строк їхньої дії. Так, наприклад, ст. 39 договору про торгівлю та навігацію, який було укладено між Францією і Гамбургом 1 квітня 1769 р., передбачала те, що “договір буде діяти протягом 20 років з дня підписання” [19, с. 299]. На дванадцятирічний строк були укладені, наприклад, договір про торгівлю та навігацію між Росією і Францією від 11 січня 1787 р. [241, с. 111-121] та консульська конвенція між Францією і США [241, с. 171-187] від 14 листопада 1788 р. Положення про строк особливо чітко формулювалися в договорах про союз. Наприклад, у договорі між Австрією і Росією, що був укладений 22 травня 1746 р. на 25 років [205, с. 91]. З розвитком відносин між державами вдосконалюється і конкретизується міжнародне право [218, с. 20]. Зміцнення незалежності держав знайшло своє відображення в доктрині про рівність та незалежність націй. Висловлюється думка про можливість “надання за договором права лише попередньо, тобто залишаючи за собою право відмовитися від договору в будь-який час” [18, с. 231]. З розвитком договірного права все більше виявляється тенденція до збільшення обсягу положень, що регулюють дійсність договору.

Вперше в міжнародній практиці Франції в договорі, укладеному між Францією і республікою Мюллхаузен 22 вересня 1791 р., була передбачена можливість денонсації договору. В ст. 7 цього договору містилися наступні

положення: “Ця Конвенція буде діяти протягом 20 років, починаючи з 1 січня 1792 р., вона буде мовчазно подовжена, якщо жодна з договірних сторін не заявить про відмову. В останньому випадку сторона має попередити про свій намір припинити договір за два роки до завершення терміну” [241, с. 221].

Умови про денонсацію також містилися в мирних договорах. У договорі, укладеному 9 квітня 1801 р. між Данією і Великобританією, постановлялося, що “перемир’я оголошується протягом 14 тижнів з дня підписання. Зі спливом цього строку кожна сторона має право оголосити кінець перемир’ю із завчасним попередженням за 15 днів” [225, с. 454].

У договірній практиці Франції першої половини XVIII століття умови про денонсацію містилися в поштових конвенціях, укладених 17 травня 1802 р. з Англією [241, с. 576], 8 жовтня 1808 р. з Нідерландами [241, с. 273-284] та 8 грудня 1832 р. з містом Берном [241, с. с. 210], а також у конвенції з мореплавства, укладеній 26 січня 1826 р. з Англією [241, с. 409].

Вперше в Конституції Норвегії від 4 травня 1814 р. здійснено правове регулювання процесу денонсації міжнародних договорів на внутрішньодержавному рівні. В ст. 26 містилися наступні положення: “Король... має право укладати та денонсувати договори” [238, с. 2].

В кінці XIX та першій половині XX століття, з виникненням і розповсюдженням парламентського державного устрою, конституції держав почали містити положення, відповідно до якого вимагалось попереднє обговорення та схвалення найважливіших питань парламентами. У зв’язку з цим виникла проблема визначення порядку перегляду договорів, а також права відмови від них із завчасним попередженням [145, с. 30]. Держави стали значно частіше включати умови про денонсацію в тексти міжнародних договорів.

У договірній практиці США вперше умови про денонсацію з’являються в двосторонніх договорах про дружбу, торгівлю та мореплавство. Зазвичай, ці договори уклалися на певний строк (10-12 років), зі спливом якого передбачалося право на денонсацію із завчасним повідомленням (зазвичай, за

12 місяців) [224]. Така умова містилася також у деяких договорах про видачу [224, с. 81].

Не викликає жодних сумнівів, що саме “прогресуюча тенденція до взаємопов’язаності держав є динамічним фактором розвитку міжнародного права” [10, с. 9]. Бурхливе зростання кількості міжнародних економічних зв’язків у другій половині XIX століття призвело до того, що ці відносини стали предметом регулювання численної кількості конвенцій, договорів, “... в яких містилися умови, за яких ці зносини мали продовжуватися, та правила, відповідно до яких вони мали здійснюватися” [96, с. 5].

В результаті зближення все більшої кількості держав та все більш тісного характеру цього зближення набуває загального розповсюдження фіксування міжнародних відносин у формі багатостороннього міжнародного договору. В той час як двосторонні договори були і є по суті результатом переговорів двох держав, укладенню договору за більш широкої участі сторін мало передувати спільне обговорення все більшої кількості питань, що виходять за рамки традиційного змісту мирних договорів. Багатосторонні договори, зазвичай, укладалися на тривалий строк, протягом якого виникали нові суб’єкти міжнародного права, а також існувала можливість суттєвої зміни обставин, в яких укладалися договори [98, с. 28].

Внаслідок розширення свободи участі держав у міжнародних договорах виникає питання: яким чином може держава вийти з договору, участь в якому перестала відповідати її інтересам? Якщо в багатосторонніх договорах XIX століття можливість денонсації часто була відсутня, то з початком XX століття була вироблена розвинута система щодо регулювання тривалості та можливості денонсації міжнародного договору.

Е. Хойт відмічає, що з 34 договорів неполітичного характеру, укладених у період 1851-1911 рр., 26 передбачали право на денонсацію [214, с. 18]. Наприклад, ст. XIII Метричної угоди від 20 травня 1875 р. [224, с. 1924-1928], якою було засновано Міжнародне бюро мір і ваг; ст. XIII Міжнародної

конвенції про охорону промислової власності від 20 березня 1883 р. [224, с. 1935].

Гаазька конвенція про мирне вирішення міжнародних спорів від 29 липня 1899 р. в ст. LXI [224, с. 2016], а також інші тринадцять Гаазьких конвенцій, укладених в 1907 р. [227, с. 515] містять положення про право на денонсацію.

Розвиток договірної практики держав і значне збільшення кількості міжнародних договорів викликали необхідність кодифікації права міжнародних договорів.

Історія кодифікації права міжнародних договорів є відносно короткою [141, с. 7]. Незважаючи на те, що перші роботи в цьому напрямку, як то збірки чинних договорів Лейбніца, “*Codex gentium juris diplomaticus*” та іспанський кодекс “*Siete Partidas*” з’являються на початку XVIII століття, “серйозні спроби кодифікації права договорів починаються з другої половини XIX століття” [86, с. 7]. У неофіційних кодексах Д. Фільда, І. Блюнчлі, П. Фіоре цілі розділи були присвячені міжнародним договорам. У кодексах І. Блюнчлі (ст. 454) [175, с. 1212] та П. Фіоре (ст.ст. 830, 840, 841) [196, с. 1221] питання про можливість денонсації міжнародних договорів було розглянуте спеціально.

Слід зауважити, що в чистому вигляді поняття денонсації як окремого способу припинення міжнародних договорів увійшло в науку і практику з точки зору історії міжнародного права не так давно. Справа в тому, що до XIX століття право міжнародних договорів та суміжні питання (наприклад, про суб’єкти міжнародного права, їхню правоздатність, про застосування, тлумачення міжнародних договорів, про підстави їхньої дійсності, строки дії, про припинення міжнародних договорів) були достатньо мало розроблені в силу обставин і практики, яка була розповсюджена на той час. XIX століття ознаменувалося сплеском міжнародного спілкування і збільшенням кількості багатосторонніх міжнародних договорів, у зв’язку з чим держави почали більш детально регламентувати різноманітні аспекти відносин, зокрема

питання підписання та ратифікації договору, з'являється право нератифікації, виникає інститут застережень, які спочатку були частиною додаткових постанов, а до кінця століття виділилися в окремий інститут.

Держави приділяли більше уваги строкам, на які укладалися договори, почали передбачати можливість перегляду договору, а також можливість його припинення, в тому числі достроково. Саме таким чином виникло поняття “денонсації міжнародних договорів” [145, с. 30].

Така інтенсифікація міжнародних відносин вимагала нових наукових досліджень, які зробили б серйозний крок вперед. Ці дослідження в подальшому заклали фундамент інституту денонсації міжнародних договорів. Сукупність цих наукових досліджень становить доктринальну кодифікацію міжнародного права, яка була найбільш розповсюдженою формою наукових досліджень у галузі права міжнародних договорів того часу. В своїх “кодексах міжнародного права” вчені намагалися розглянути всі основні галузі міжнародного права того часу, зокрема і право міжнародних договорів, питання припинення і денонсації міжнародних договорів.

Однією з перших кодифікацій є “Проект міжнародного кодекса” відомого американського юриста Д. Фільда. Стаття 202 даного проекту присвячена припиненню міжнародних договорів, зокрема, в ній зазначається, що зобов'язання за договором може бути припинено в таких випадках [194, с. 82]:

- 1) повного виконання;
- 2) унаслідок відмови сторони-виконавця;
- 3) унаслідок неможливості подальшого виконання, незалежно від провини учасника;
- 4) унаслідок виконання умов чи настання строку, зі спливом якого договір припиняється;
- 5) порушення положень договору стороною-виконавцем;
- 6) унаслідок скасування договору за взаємною згодою.

Італійський юрист-міжнародник у своєму Кодексі присвятив денонсації ст.ст. 453, 454. У першій з них мова йде про те, що обов'язковість договору може припинитися внаслідок відмови від нього однієї зі сторін; друга проголошує, що “договір припиняється внаслідок односторонньої відмови одного з контрагентів тільки в тому випадку, якщо цей контрагент попередньо узгодив право вільної відмови або якщо обставини надають йому таке право” [9, с. 272]. Автор зауважує, що право односторонньої відмови слід допускати навіть в тих випадках, коли про це не зазначено в тексті договору, оскільки за таких обставин презумується вічна дія договору, що за своєю сутністю протирічить логіці. Автор наводить з цього приводу наступні положення:

- 1) одне покоління людей не вправі зв'язувати всі наступні своєю волею;
- 2) представники держав мають право, здійснюючи волевиявлення, покладати на держави довгосторокові зобов'язання, однак таке право не є абсолютним;
- 3) неможливо раз і назавжди врегулювати публічні відносини.

В ст. 443 також мова йде про одностороннє припинення: вчений говорить, що право держави відмовитися від договору подібне відповідному праву церкви, яка на той час також вважалася суб'єктом міжнародного права і укладала з державою так звані “конкордати”, тобто угоди між церквою та державою з приводу різноманітних питань. А саме: “Захисники церковної влади стверджують, що церква в силу свого внутрішнього зобов'язання має право у будь-який час з релігійних мотивів відмовитися від своїх попередніх трактатів. Якщо релігійне товариство має на це право внаслідок того, що релігійна совість не може бути тривалий час обмежена зовнішніми юридичними формами, то цьому відповідає право держави в односторонньому порядку відмовлятися від укладених договорів в силу свого обов'язку дбати про благополуччя народу та в силу політичних причин. Якщо держава має визнати за церквою це право, то і церква не може відмовити в цьому державі; вимагається тільки, щоб обидві сторони дотримувалися *bona fides*” [9, с. 268].

В Кодексі П. Фіоре в ст. 788 [196, с. 1216] говориться про те, що у випадку, якщо одна зі сторін заявляє про припинення або припиняє договір, який був попередньо підписаний, то інші сторони мають право також призупинити дію договору. Але за таких обставин договір жодним чином не анулюється і не припиняється до того моменту, поки сторони шляхом переговорів не досягнуть взаємної згоди в тому, що сторона, яка вимагає припинення, здійснює це з урахуванням вимог міжнародного права, а також думки інших сторін стосовно виконання нею договору.

Глава IV Кодексу присвячена безпосередньо відміні та анулюванню договорів (*Abrogation and annulment of treaties*) [196, с. 1220]. У частині, присвяченій основним принципам, говориться про те, що будь-який договір може бути скасовано як повністю, так і в певній частині за згодою договірних сторін чи внаслідок відмови від держави, яка отримує вигоду за даним договором. Жодна з договірних сторін не може на власний розсуд вважати договір скасованим повністю або частково чи призупиняти його виконання, але має бути зв'язаною його положеннями до того моменту, доки договір не буде в належному порядку визнано скасованим компетентним судом. Тим не менш, якщо одна зі сторін призупинить виконання договору, не викликаючи протесту з боку інших учасників, від яких необхідна згода, договір може вважатися таким, що втратив чинність за взаємною мовчазною згодою.

Особливий інтерес представляють ст.ст. 829, 830. Перша проголошує, що у випадку, коли сторона має достатні підстави для того, щоб вважати припинення договору справедливим, вона може призупинити виконання та денонсувати його з одночасним повідомленням зацікавлених сторін дипломатичними каналами про свій намір припинити договір. Договір не буде вважатися скасованим доти, доки не буде отримано формальної згоди зацікавлених сторін чи рішення компетентного суду. Далі в ст. 831 автор стверджує, що в результаті договір все ж має бути офіційно визнано скасованим компетентним судом.

В 1927 році відбулася Шоста міжнародна конференція американських держав у Гавані, в результаті якої було підготовлено проект Міжнародної комісії американських юристів. Цей проект представляє собою набір коротких, однак достатньо імперативних статей, зокрема встановлювалася єдина письмова форма міжнародних договорів, а також всіх додатків до них. В такій саме формі необхідно було здійснювати і тлумачення. В ст. 10 говорилося, що жодна держава не може звільнити себе від обов'язків за договором або змінювати його положення, окрім як за згодою інших договірних сторін [191, с. 1223]. Стаття 14 стосувалася випадків, в яких договір перестає бути чинним, а саме: 1) виконання обов'язків за договором; 2) спливу строку; 3) настання скасовуючої умови; 4) за згодою сторін; 5) внаслідок денонсації стороною, яка отримує вигоди за договором; 6) внаслідок відмови за умови отримання згоди інших зацікавлених сторін; 7) внаслідок неможливості виконання.

Стаття 15, як і стаття 831 попереднього кодексу, проголошувала, що обов'язки за договором мають бути санкціоновані у випадку невиконання, а також, якщо дипломатичні переговори не вдалися, рішенням міжнародного суду справедливості чи арбітражним судом. Разом з тим в кодексі присутня також ст. 16, наповнена вельми специфічним змістом, а саме: “Договори, особливо ті, які закріплюють принципи міжнародного права, можуть бути денонсовані виключно в тому ж порядку, в якому вони були укладені. За відсутності застережень договір може бути денонсовано будь-ким з договірних сторін за умови завчасного попередження. В такому випадку договір буде залишатися дійсним по відношенню до денонсуючої держави протягом року з моменту останнього повідомлення і так само буде зберігати чинність по відношенню до інших держав” [191, с. 1224]. Даний проект було покладено в основу прийнятої в 1928 році Гаванської конвенції, яка 1 квітня 1935 року набула чинності для Бразилії, Домініканської Республіки, Гаїті, Нікарагуа та Панами. Вчені Д. Грант та Дж. Баркер стверджували, що

принципи, які містяться в тексті Конвенції, “не вносили значного вкладу в конкретизацію права міжнародних договорів” [208, с. 308].

В свою чергу, вони вказують, що Гарвардський проект з права міжнародних договорів був найбільш якісною роботою з кодифікації в цій сфері. Вивчаючи його детально, можна виявити, що в його тексті знайшлося місце багатьом прогресивним положенням, у тому числі в порівнянні з попередніми надбаннями науки та положеннями Гаванської конвенції 1928 року.

Дійсно, в Проекті поняття договору визначалося як “угода, за якою дві або більше держав встановлювали чи мали намір встановити відносини, врегульовані міжнародним правом, між собою”. Форма договорів не обмежувалася лише письмовою, як це було, наприклад, в Кодексі П. Фіоре.

Поряд з наведеним вище, ст. 33 Проекту присвячена припиненню міжнародних договорів. Згідно з нею, вони можуть припинятися внаслідок:

- 1) згоди сторін;
- 2) припинення існування однією зі сторін (у випадку двосторонніх договорів);
- 3) спливу строку дії.

Також ця стаття встановлювала, що з моменту припинення договору, сторони не зобов'язані більше дотримуватися його умов чи виконувати обов'язки, однак припинення жодним чином не зачіпає дійсність прав, набутих у результаті виконання договірних зобов'язань.

Стаття 34 стосувалася безпосередньо денонсації і проголошувала наступне: “Договір може бути припинено стороною тільки у випадку, якщо така денонсація передбачена в договорі або з нею згодні всі інші сторони. Денонсація має бути здійснена згідно з усіма положеннями, які містяться в договорі або узгоджені між сторонами” [208, с. 500].

Перша спроба впорядкувати норми права міжнародних договорів конвенційним шляхом була здійснена в рамках Ліги Націй [145, с. 182], коли резолюцією Асамблеї Ліги від 22 вересня 1924 р. було створено Комітет з

прогресивної кодифікації міжнародного права. До кола питань, що підлягали дослідженню, питання про припинення міжнародних договорів не було включено. Незважаючи на це, після створення Ліги Націй в 1920 р. умови про денонсацію зазвичай передбачалися в договорах, що уклалися під її егідою. Поза Лігою Націй, на VI Конференції американських держав в 1928 р. була підписана Гаванська конвенція про міжнародні договори, в ст. 17 якої було розглянуто питання про право на денонсацію міжнародних договорів [259, с. 416-420]. Ця конвенція була ратифікована лише п'ятьма учасниками та юридичної сили не набула; маючи регіональне значення, вона діяла як міжнародний звичай. Через декілька років була здійснена ще одна спроба, цього разу неофіційна, кодифікації права міжнародних договорів Гарвардським університетом права. У цьому проекті, що складався з 36 статей, інституту денонсації була присвячена ст. 34 [213, с. 653-666].

Після Другої світової війни в рамках ООН питання про розвиток і кодифікацію права міжнародних договорів було розглянуте ще на першій сесії Комісії міжнародного права, що була створена відповідно до ст. 13 Статуту ООН. Про необхідність упорядкування в сфері припинення дії міжнародних договорів було зауважено в Юридичному комітеті на IV сесії Генеральної Асамблеї в 1949 р., на неї вказував також доповідач Комісії міжнародного права Дж. Браєрлі [253, с. 9-10, 12]. Беручи до уваги ситуацію, що склалася, Секретаріат ООН видав у 1951 р. “Збірку заключних положень”, де були систематизовані формулювання умов про денонсацію багатосторонніх конвенцій, укладених в рамках ООН.

Однак все це було лише попереднім підготовчим кроком для вирішення питання. Протягом своєї Зальцбурзької сесії в 1961 р. Одинадцята комісія Інституту міжнародного права розглянула доповідь французького юриста-міжнародника Є. Жиро “Зміна та припинення багатосторонніх договорів” [206, с. 21], в якій було запроповано розробити модель клаузули про денонсацію багатостороннього міжнародного договору [206, с. 26]. Більшість членів Комісії висловили думку, що “роль Інституту полягає не в

пропонуванні моделей договірних положень” [206, с. 27], тому що їх зміст залежить від усього змісту договору. При цьому було також зауважено, що ця сфера потребує впорядкування, тому що “важливість заключних положень ... часто отримує недостатньо уваги політиків та експертів, що приймають участь у розробці міжнародних договорів” [206, с. 193].

В 1949 р. відповідно до резолюції 174(11), а також ст. 13 Статуту ООН було створено Комісію міжнародного права ООН. В її роботі беруть участь 34 юристи з визнаним авторитетом у сфері міжнародного права, що репрезентують свої уряди та призначаються на строк в 5 років. Склад Комісії в цілому має забезпечити представництво найголовніших форм цивілізації та основних правових систем світу.

На першій сесії Комісії в 1949 р. до кола першочергових питань, що підлягають прогресивному розвитку та кодифікації, було віднесено право міжнародних договорів.

Питання про припинення дії міжнародних договорів не розбиралося ані в доповідях першого доповідача Комісії Дж. Браєрлі [277], ані в доповідях другого доповідача Г. Лаутерпахта [278]. Це питання було докладно розглянуте лише у другій доповіді Дж. Фітцморіса [199], яка була представлена на дев'ятій сесії Комісії міжнародного права в 1957 р., але Комісія не встигла її розглянути. На одинадцятій сесії в 1959 р. Комісія розглянула 20 статей з першої доповіді Дж. Фітцморіса. Комісія повністю врахувала їх зміст, тому що “поряд з науковими працями А. Макнейра, доповіді Дж. Фітцморіса є найбільш повними дослідженнями договірного права” [141, с. 191]. Але, як відмічав Г.І. Тункін, проект Фітцморіса “страждав від понадмірної деталізації, відриву від практики, містив багато абстрактно-теоретичних положень, а також ряд технічних подробиць та пояснень” [150, с. 98].

На початку своєї доповіді Дж. Фітцморіс відмічав, що “припинення дії міжнародного договору є одночасно процесом та юридичним фактом (актом чи подією). Воно відбувається певним чином (завершення строку,

повідомлення, денонсації), і необхідно, щоб ці способи базувалися на певних юридичних підставах ... Так, наприклад, повідомлення про припинення дії договору буде мати ефект правомірного припинення тільки якщо в договорі передбачається відповідна юридично дійсна підстава для припинення договору” [199, с. 19].

Далі вчений вказував, що, “будучи юридичним актом чи подією, припинення може бути юридично дійсним тільки якщо воно відбувається відповідно до закону, тобто на підставі або у такий спосіб, який визнається міжнародним правом чи вказаний в даному кодексі. Звідси витікає, що припинення чи вихід з договору, що вже є укладеним та набрав чинності, не є іманентним чи автоматичним правом (*inherent or automatic right*) його учасника. Згідно з наведеним вище учасник договору може його денонсувати чи припинити свою участь в ньому шляхом одностороннього повідомлення ... тільки, якщо це передбачається в договорі або окремій від нього угоді між сторонами ..., а також у відповідності із нормами загального міжнародного права” [199, с. 22].

В розділах А і В ст. 4 розглянуто дорозуміле право на денонсацію. Дж. Фітцморіс, як представник англійської доктрини, стверджував, що право на денонсацію може бути виведене “з намірів сторін допустити право на денонсацію чи з характеру договору ...”. На думку доповідача, такий характер мали договори про союз та торгові договори. Право на денонсацію, що міститься в договорі, було розглянуте в ст. 6 Доповіді. Було запропоновано декілька класифікаційних схем способів та підстав для припинення дії договору. Було виведено шість можливостей припинення дії договору, кожна з яких об’єднувала чотири елементи з різних класифікаційних схем. Необхідно відмітити значний внесок Дж. Фітцморіса в розробку інституту припинення дії міжнародних договорів.

На XV сесії новообраний спеціальний доповідач Х. Уолдок презентував доповідь про дійсність, строк та припинення міжнародних договорів. Комісія також мала в своєму розпорядженні меморандум,

складений Секретаріатом, що містив постанови та резолюції Генеральної Асамблеї ООН, що стосуються права міжнародних договорів. В 1963 р. Комісія розглянула доповідь Х. Уолдока і прийняла попередній проект з вказаних питань [36]. Вивчаючи його доповідь, Комісія дійшла висновку, що статті про “строк та припинення” краще викласти у формі переліку різних підстав, за яких договори можуть припинятися. Через це Комісія вирішила змінити назву цієї частини на “Недійсність та припинення міжнародних договорів”.

Проект статей було викладено в шести розділах, а саме:

- I. Загальні положення.
- II. Недійсність міжнародних договорів.
- III. Припинення міжнародних договорів.
- IV. Особливі правила застосування підстав недійсності та припинення міжнародних договорів.
- V. Процедура.
- VI. Юридичні наслідки.

Х. Уолдок також запропонував включити до проекту дефініцію поняття “денонсувати”. З його точки зору, “*денонсувати договір* означає заявити, що сторона не бажає вважати себе надалі зв’язаною договором, починаючи з дня подання заяви або з іншої вказаної дати” [279, с. 39]. З цього визначення видно, що Х. Уолдок щодо денонсації дотримується точки зору *sensu lato*. В коментарі до цієї статті доповідач пояснив, що дефініції деяких понять необхідні з метою уникнення “суперечливих тлумачень” [187, с. 53].

Питання про денонсацію, право на яку міститься в договорі, Х. Уолдок розглянув у ст. 15 своєї другої доповіді в 1963 р. [279, с. 39]. Пункт 3 цієї статті містить наступні положення: “У випадку двостороннього договору, що містить положення про денонсацію чи припинення після повідомлення, якщо повідомлення набуває чинності негайно або через певний період часу, дія договору продовжується доти, доки одна зі сторін не зробить таке

повідомлення про денонсацію і воно набуде чинності”. В пп. а п. 4 ст. 15 встановлюється таке саме правило для багатосторонніх договорів.

Після розгляду доповіді на 688 засіданні Комісії, а також у Редакційному комітеті і повторного обговорення на 706 засіданні, в Комісії текст було прийнято як ст. 38 проекту конвенції. Відповідно до п. 2 ст. 38 проголошувалося наступне: “Якщо будь-хто з учасників двостороннього договору денонсує цей договір відповідно до його положень, цей договір припиняється в день набуття чинності денонсацією”. Пункт 3(а) містив наступні положення: “Якщо будь-хто з учасників багатостороннього договору денонсує цей договір або виходить з нього відповідно до положень договору, цей договір припиняє застосовуватися до цього учасника з дня набуття чинності денонсації або виходу” [37, с. 17-18].

У коментарі до цієї статті зазначається, що в цих випадках “договір припиняється за волею одного з учасників”. Далі: “Цілком зрозуміло, що денонсація двостороннього договору припиняє договір... Разом з тим денонсація багатостороннього договору одним з його учасників чи вихід одного з учасників з такого договору, зазвичай, не припиняє цього договору. В результаті, просто припиняється застосування цього договору до відповідного учасника”. Таким чином, причина виокремлення обох термінів, а саме “денонсації” і “виходу”, не пояснена ані в тексті, ані в коментарі. Так само не було отримано суттєвих зауважень від урядів, оскільки ці положення розглядалися як такі, що розуміються самі по собі. В останньому варіанті проекту Комісії в 1966 р. вказана стаття була суттєво скорочена та обмежувалася двома чіткими та простими нормами” [38, с. 288]:

“Припинення договору чи вихід з нього за згодою учасників.

Договір може бути припинено або учасник може вийти з нього:

1) згідно з положеннями самого договору, які припускають таке припинення або вихід; або

2) у будь-який час за згодою всіх учасників”.

На Віденській конференції з права міжнародних договорів протягом 1968-1969 рр. ця стаття обговорювалася на 91-му засіданні 8 травня 1968 р. і не викликала суттєвих зауважень [265, с. 335].

Віденська конвенція представляє собою головне джерело права міжнародних договорів, метою якого є кодифікація міжнародного права, тобто “систематизація та вдосконалення норм звичаєвого міжнародного права, що здійснюється не лише шляхом з’ясування змісту і точного формулювання чинних норм, перегляду застарілих норм, але і шляхом розробки нових норм з урахуванням потреб розвитку міжнародних відносин” [108, с. 59-60].

Головною особливістю Віденської конвенції 1969 р. є те, що вона, будучи розробленою відповідно до основних принципів міжнародного права, слугує критерієм законності для інших міжнародних договорів.

Великий інтерес становить питання про термінологію, яка знайшла відображення у Віденській конвенції 1969 р. З точки зору з’ясування точного змісту, який Комісія міжнародного права вклала в поняття “денонсації”, слід відмітити зауваження представника Норвегії Е. Солхайма про те, що для його делегації відсутня ясність в питанні, якого принципу дотримувалася Комісія, включаючи або виключаючи термін “денонсація” з окремих статей проекту. “В ряді статей термін “денонсація” вживається поряд із термінами і “припинення”, і “вихід”, а в статті, в якій мова йде про “право на денонсацію” та “вихід”, термін “денонсація” був замінений на термін “припинення” [269, с. 335]. Представник Австралії А. Харрі попросив Редакційний комітет звернути увагу на зауваження делегації з Норвегії і з’ясувати різницю між термінами “вихід”, “припинення” і “денонсація” [269, с. 335].

Судячи з тексту Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р., ці зауваження не були враховані. У п’ятій частині Віденської конвенції 1969 р. використано три терміни, що стосуються інституту припинення дії міжнародних договорів: припинення, денонсація і вихід. С. Нахлік, будучи членом Редакційного комітету на Віденській конференції з права міжнародних договорів 1968-1969 рр., відмічав, що “з того факту, що в п’ятій частині

конвенції з'являються то окремо, то разом всі ці три терміни, можна зробити висновок, що Комісія нібито не змогла вирішити, що саме підпадає під поняття припинення” [233, с. 493].

З тексту п. 2 ст. 42 і ст. 43 можна зробити висновок, що “вихід” означає “вихід з договору” або “одного з учасників”. Говорячи інакше, цим терміном позначається одна з особливостей багатостороннього договору, що полягає в тому, що він може втрачати чинність для одних держав і зберігати чинність для інших [145, с. 199].

Деякі автори називають припинення договору щодо певної сторони “відносним припиненням” [204; 233], інші – суб’єктивно обмеженим припиненням [179, с. 466]. Напевно, за допомогою цих термінів Комісія прагнула підкреслити “ту різницю, яка існує в сфері припинення між двосторонніми та багатосторонніми договорами” і яка зумовлює “необхідність їхнього особливого тлумачення” [284, с. 20].

Але не вбачається доцільним стверджувати, що терміни “вихід” та “денонсація” є взаємовиключними, говорячи про двосторонній чи багатосторонній договір.

Віденська конвенція 1969 р. застосовує термін “денонсація” в більш широкому сенсі, ніж повне припинення двостороннього договору. Прикладом цього є п. 2 ст. 70: “Якщо держава денонсує багатосторонній договір чи виходить з нього, п. 1 застосовується лише у відносинах між цією державою та кожним з інших учасників договору з дня набуття чинності денонсацією чи виходу з договору”. Те, що тут говориться про часткове припинення багатостороннього договору, підтверджується п. 5 коментаря до цієї статті, де мова йде про “індивідуальну денонсацію договору з боку держави” [188, с. 266]. Відповідно до Віденської конвенції “термін “денонсація” стосовно двосторонніх договорів означає їхнє повне припинення, а стосовно багатосторонніх – їх часткове припинення” [179, с. 466]. На думку італійського юриста Ф. Капоторті, в тих випадках, коли “умови договору викликають деякі сумніви, необхідно віддати перевагу частковому

припиненню” [179, с. 479]. Поняття “денонсації” потребує самостійного аналізу, що впливає зі ст. 44 Віденської конвенції 1969 р. Аналіз п. 1 цієї статті вказує на те, що право учасника денонсувати договір може: по-перше, міститися в положеннях договору, по-друге, впливати зі ст. 56, яка регламентує право на денонсацію чи вихід з договору, який не містить положень про припинення. В п. 2 ст. 44 мова йде про можливість посилатися на “підставу, що визнається цією Конвенцією ... для припинення договору чи виходу з нього”. Різниця між цими двома можливостями вельми суттєва. Під формулюванням “посилатися на підставу” розуміється акцент на тому, що право, яке виникає відповідно до даної статті, не є правом оголосити договір таким, що припинився. Учасник договору, який посилається на таке формулювання, повинен відповідно до ст. 65 Віденської конвенції дотримуватися певної процедури, що включає в себе також повідомлення інших учасників про претензію, а також необхідність вказати заходи, які він має намір вжити щодо договору, а також підстави застосування таких заходів. Інші учасники договору мають право на заперечення, а також на вирішення спору, що виник, засобами, передбаченими Конвенцією. Що стосується права на денонсацію договору, то відповідно до тексту Конвенції “воно може бути застосоване” (п. 1 ст. 44), тобто на підставі даного права сторона може заявити про припинення договору і не бути зобов’язаною пояснити причини свого рішення. При цьому ніде, крім п. 1 ст. 44 та ст. 56, Віденська конвенція не пов’язує термін “денонсація” з будь-якою підставою для припинення дії договору. Однак в п. “а” ст. 54, яка по суті регламентує один з найтипівіших випадків денонсації договору, використовуються терміни “припинення” та “вихід”, а не “денонсація”. Судячи з усього, призначенням ст. 54 було надати сторонам свободу визначати спосіб припинення укладеного між ними договору. Окрім денонсації, договір може передбачати автоматичне припинення своєї дії – внаслідок настання певного строку чи події тощо. Оскільки ця стаття не обмежується положеннями про право на денонсацію, що містяться в договорі, в межах цієї статті складно вивести точний сенс, який

Конвенція прагнула надати терміну “денонсація”. Щодо терміну “припинення”, то слід сказати, що він використовується, зазвичай, “тоді, коли договір втрачає чинність відносно всіх учасників” [145, с. 199]. Він застосовується як разом з термінами “денонсація” і “вихід” (наприклад, в п. 2 ст. 42, ст. 43), так і окремо з терміном “вихід” (ст.ст. 54, 62). Тим не менш доцільно зауважити, що в обох випадках мова йде про повне припинення договору [234, с. 194].

Таким чином, з усього вищенаведеного можна зробити висновок, що до XVIII ст. інституту денонсації не існувало, його появі передували положення договору, в яких містилася вимога про завчасне повідомлення про припинення договору. В 1791 році було укладено перший міжнародний договір, який містив положення про денонсацію в сучасному розумінні. Конституція Норвегії 1814 року стала першим нормативно-правовим актом внутрішнього права, в якому закріплювалися повноваження органів держави в сфері денонсації. XIX століття ознаменувалося сплеском міжнародних відносин, разом із цим виникла потреба в доктринальній оцінці денонсації, яка була здійснена в Кодексах міжнародного права таких вчених-міжнародників як І. Блюнчлі, Д. Фільд, П. Фіоре, а також в Гарвардському проекті з права міжнародних договорів 1935 року. З 1959 року з презентацією Дж. Фітцморісом своєї II Доповіді в частині, присвяченій припиненню міжнародних договорів, починається офіційна кодифікація інституту денонсації в рамках Комісії міжнародного права; положення, запропоновані Дж. Фітцморісом згодом були уточнені Х. Уолдоком і обговорювалися на Віденській конференції 1968-1969 рр. Наукові розробки вчених стали фундаментом положень про денонсацію, що увійшли до тексту Віденської конвенції з права міжнародних договорів 1969 року, якою на сьогоднішній день кодифіковано інститут денонсації.

1.2. Поняття денонсації та її відмежування від інших способів припинення міжнародних договорів

У науці міжнародного права здавна вкоренилася думка, що інститут “припинення дії міжнародних договорів викликає ряд труднощів розробки та класифікації” [199, с. 19]. Досі не існує загальновизнаного, всеосяжного переліку способів припинення дії міжнародних договорів. У доктрині висловлюється думка, що формування повного та остаточного переліку не є можливим [179, с. 473], оскільки у Віденській конвенції 1969 р. було закріплено “принцип свободи сторін погоджувати будь-який зміст договору, що включає в себе можливість передбачити різного роду акти і дії, що припиняють його дію”.

У своїй фундаментальній роботі з права міжнародних договорів А. Макнейр пише, що “припинення означає просто закінчення дії договору незалежно від того, в який спосіб це відбулося: шляхом акту однієї зі сторін чи з настанням певних подій, наприклад, правонаступництва держави чи початку війни” [227, с. 491].

З цього визначення можна зробити наступні висновки:

1. Термін “припинення” може означати, що міжнародний договір втратив свою юридичну силу щодо всіх учасників. В цьому випадку мова йде про повне припинення дії договору. Так само цей термін може означати припинення участі в ньому одного чи декількох учасників, тобто часткове припинення або вихід учасника з договору.

2. Даний термін є багатоаспектним у тому сенсі, що в низці випадків це відбувається автоматично, в результаті настання певної події або факту, наприклад, завершення строку, настання певної події, що скасовує дію договору, виникнення нової норми *jus cogens*, початку війни тощо. В інших випадках міжнародний договір припиняє свою дію в результаті волевиявлення одного або всіх учасників. Ці дві можливості охоплюються англійським словом “*termination*”. Такий саме зміст Віденська конвенція надає французькому терміну “*extinction*”.

У ході роботи Комісії міжнародного права ООН італійський вчений Г. Аго відзначав, що “французьке слово “*extinction*” відноситься тільки до першого значення, а саме являє собою автоматичне припинення, тобто коли дія договору закінчується самостійно (*the treaty comes to an end*) і не охоплює ті випадки, коли договір припиняється в результаті волевиявлення учасника (*treaty was put an end to*)” [282, с. 303].

У польській доктрині подвійний аспект передається різними словами: автоматичне припинення позначається терміном “*wygasniecie*”; припинення внаслідок зовнішнього волевиявлення – терміном “*abrogowanie*” [205, с. 18].

В радянській літературі відзначається, що випадки, коли “втрата зобов’язальної сили міжнародних договорів є результатом безпосереднього волевиявлення сторін... можна об’єднати одним поняттям – розірвання” [142, с. 202]. В договірній практиці СРСР цей термін застосовувався рідко. Цей подвійний аспект слугує критерієм для класифікації способів припинення дії міжнародних договорів. Так, наприклад, Дж. Фітцморіс розділяє всі способи припинення на дві великі групи: автоматичні (*automatic*) та специфічні (*specific*) [199, с. 23]. Ця класифікація не виключає можливості класифікувати способи припинення дії міжнародних договорів за іншими критеріями. Так, наприклад, вчені Д. Харасті, Ф. Капоторті, Є. Жиро як критерій для класифікації використовує характер правових норм, в яких передбачені підстави для припинення, тобто ті юридичні події або дії, які призводять до ... припинення дії міжнародного договору” [179, с. 470]. Вони розділяють способи припинення на дві великі групи:

1. *припинення на підставі спільної волі договірних сторін*: вплив погодженого сторонами строку, настання обставин, що припиняє дійсність договору, денонсація, припинення за згодою сторін;

2. *припинення на підставі норм загального міжнародного права*: виконання, докорінна зміна обставин, суттєве порушення контрагентом, неможливість виконання [179, с. 473; 206, с. 25; 212, с. 234].

Вчений Х. де Аречага говорить про існування “внутрішніх підстав для припинення дії договору, а саме підстав, що містяться в самому договорі, та зовнішні підстави ... , що виникли в результаті застосування об’єктивних норм загального міжнародного права” [3, с. 110]. За цим критерієм в п. 2 ст. 42 Віденської конвенції з права міжнародних договорів розрізняються дві групи підстав, а саме: “Припинення договору, його денонсація чи вихід з нього можуть мати місце тільки в результаті застосування самого договору чи цієї Конвенції”. Ф. Капоторті стверджує: “Немає ніякого сумніву, що група підстав, передбачених Конвенцією, відповідає тим, які діють на підставі загального міжнародного права, оскільки Конвенція кодифікує це право” [179, с. 470].

Він пропонує ще одну класифікацію, в якій виділяється три групи підстав для припинення міжнародних договорів:

1. підстави, передбачені договором;
2. підстави, що виникають внаслідок нової угоди сторін;
3. юридичні факти (дії та події), передбачені нормами і принципами загального міжнародного права [163, с. 470].

А. Фердросс у ході обговорень в Комісії міжнародного права вказував на “три великі категорії підстав для припинення дії міжнародних договорів: 1) спільна воля сторін; 2) право на денонсацію, що міститься в договорі чи витікає з намірів сторін; 3) підстави, не передбачені договором – ... це питання регулюється загальним міжнародним правом” [169, с. 103].

Класифікаційна схема, запропонована А. Макнейром, включає в себе також три групи підстав [227, с. 491]: 1) припинення договору внаслідок акту однієї зі сторін (сюди ж відносяться денонсація, на підставі договору, а також дорозуміле право на денонсацію); 2) припинення договору внаслідок узгодженого рішення обох або всіх сторін; 3) припинення відповідно до положень договору або в силу загального міжнародного права.

У польській доктрині це питання розроблялося С. Нахліком. Вчений вказує на перелік з дванадцяти підстав, без об'єднання їх за певним критерієм [234, с. 424].

В радянській літературі питання про класифікацію підстав для припинення дії міжнародних договорів розроблялося В. Шуршаловим, який також виділяв три групи підстав для припинення міжнародних договорів [163, с. 37]:

1. припинення договору за спільним погодженням сторін (що було включено в договір або досягнуто надалі);
2. припинення договору в результаті односторонньої заяви однієї зі сторін;
3. припинення договору з причин, що не залежать від волі сторін.

Ф. Кожевніков зазначає, що “підставами припинення дії міжнародного договору слід вважати: 1) завершення дії міжнародного договору або ж повне виконання зобов'язань за ним; 2) взаємна згода сторін на дострокове припинення дії договору; 3) одностороннє припинення дії договору одним з учасників: а) денонсація, б) відмова від міжнародного договору внаслідок суттєвого порушення або докорінної зміни обставин” [54, с. 128].

З точки зору ролі, яку грає воля держав у припиненні договорів, А. Талалаєв розподіляє всі способи припинення дії міжнародних договорів на дві великі групи:

1. *невольові способи* – такі, де “воля контрагентів направлена безпосередньо на припинення дії договору” [142, с. 201-202]. Сюди можна віднести вплив строку, виникнення нової норми *jus cogens*, війну, припинення існування суб'єкта договору;

2. *вольові способи* мають місце “в тих випадках, коли втрата зобов'язальної сили міжнародних договорів є результатом безпосереднього волевиявлення сторін, ... спрямованого на припинення їхньої дії”. Їх можна об'єднати одним поняттям – *розірвання*. Найбільш поширеним способом розірвання міжнародних договорів є денонсація.

Воля держави проявом суверенітету держави та має визначальне значення для як встановлення, так й припинення міжнародних зобов'язань держави. Як зазначає видатний український вчений-міжнародник професор В. А. Василенко, «з юридичної точки зору, однією з найважливіших особливостей кожної держави є те, що вона, володіючи суверенітетом, тим самим має здатність визначати свою поведінку рішеннями своєї волі. Держава, прагнучи досягти певних цілей і задовольнити відповідні потреби і інтереси, сама вибирає шляхи, способи та правові форми прояву своєї суверенної волі, а також встановлює ту сферу відносин, в рамках якої проходить його діяльність. Беручи участь в міжнародних відносинах і здійснюючи суверенітет, держава реалізує свободу волі» [17, с. 15].

А. Макнейр, посилаючись на другу доповідь Дж. Фітцморіса, пише, що всі складнощі викликані відсутністю чітко встановленої термінології в цій сфері. Він вказує, що термін “припинення”, як і більшість термінів в цій сфері, вживається в двох значеннях:

1. як спосіб припинення договору;
2. як юридична підстава, що зумовлює застосування цього способу” [227, с. 491].

Однією з особливостей поняття “припинення міжнародних договорів” є те, що воно “є одночасно процесом та юридичним фактом (актом чи подією)” [199, с. 19]. Тут необхідно зазначити, що більшість авторів не вирізняють процесуальний та матеріальний аспекти терміну “припинення”. Досліджуючи його, вони часто змішують “підстави для припинення та способи їх реалізації” [205, с. 15]. Складність викликана тим, що ці елементи тісно пов'язані між собою, їх межі не завжди можна чітко визначити, але “з юридичної точки зору, це різні речі, хоча вони можуть перемежовуватися” [199, с. 9].

Те ж саме відноситься до розірвання міжнародних договорів, яке здійснюється певним вольовим способом (зазвичай, шляхом заяви). Але незалежно від того, яким шляхом здійснюється розірвання, воно має базуватися на певних юридичних підставах. Заява, яка не базується на

визнаних правових підставах, є недійсною і не призведе до правомірного припинення договору.

Видається доцільним розглянути з такої точки зору поняття “денонсації”, яка є найбільш поширеним способом припинення міжнародних договорів [145, с. 201-202].

У міжнародно-правовій доктрині термін “денонсація” розуміється неоднозначно. У словнику термінології міжнародного права вказується, що “повна термінологія потребує виділення наступних значень цього терміну:

1. Денонсація, про яку заявляється на підставі положення, передбаченого договором.

2. Заява про відмову, в якій держава, яка її зробила заявляє про причини, що зумовили необхідність такої відмови.

3. Відмова від договору з політичних причин, що є юридично недійсною, але створює умови для переговорів” [184, с. 204].

Ці визначення достатньо чітко відображають положення доктрини міжнародного права, де можна виділити дві основні точки зору щодо значення цього терміну. Прихильники першої з них, виходячи з буквального перекладу латинського слова “*denuntiare*” (повідомляти), ототожнюють денонсацію з односторонньою заявою однієї держави іншій про відмову від діючого між ними договору [5, с. 105]. Прихильники другої точки зору визначають денонсацію як заяву учасника про відмову від договору, зроблену ним на підставі права на денонсацію.

Д. Анцілотті вперше відмітив обставину, що термін “денонсація” може вживатися в різному сенсі. Він стверджував, що “слово “денонсація” вживається іноді для позначення нотифікації про припинення договору з вказанням певної причини, що викликала рішення про припинення, але насправді ... дане слово означає лише волевиявлення використати право визначити конкретний строк дії договору в двосторонніх договорах” [2, с. 361].

Таким чином, автори, які притримуються першої точки зору, тобто поняття денонсації в широкому сенсі (*sensu lato*), зводять сутність цього поняття до формального акту заяви про відмову від договору. А. Макнейр визначає денонсацію як “акт учасника договору (правомірний або ні), за допомогою якого він повідомляє, що більше не вважає себе зв’язаним договором” [227, с. 491]. Однак прийняття такої точки зору підмінє питання про сутність питанням про форму.

Протягом роботи Комісії міжнародного права представником США Х. Бріггсом було запропоновано “об’єднати всі випадки денонсації в окремій статті” [279, с. 104], тобто відмежувати її від інших способів припинення.

Тим не менш шляхом аналізу деяких положень Віденської конвенції 1969 р. можна дійти висновку, що поняття “денонсації” лише виділяється як самостійний спосіб припинення договору. З Конвенції випливає, що денонсацією є одностороння заява учасника договору про його бажання припинити договір, зроблена на підставі права на денонсацію. Це право може бути передбачене в самому договорі або витікати з факту, що сторони мали намір припустити можливість денонсації або виходу, а також на підставі того, що характер договору дає можливість дорозуміти таке право.

В юридичній літературі, а також в процесі роботи Комісії міжнародного права час від часу вживаються вирази “денонсувати договір внаслідок його порушення контрагентом”, “денонсувати договір внаслідок докорінної зміни обставин” тощо. Варто зазначити, що по суті в даних випадках термін “денонсація” ототожнюється з односторонньою заявою про припинення договору чи, наприклад, з анулюванням. У тексті Віденської конвенції 1969 р., де всі підстави припинення договору сформульовані “вельми обережно ... з метою максимального обмеження можливості посилатися на них на власний розсуд” [233, с. 493], денонсація розглядається як самостійна підстава для припинення дії міжнародного договору.

Немає жодної необхідності застосовувати різні терміни для передачі одного й того самого змісту, або, як вказує С. Алексєєв, з точки зору

“раціонального застосування термінології видається неприпустимим для позначення одних і тих самих понять використовувати різні терміни” [1, с. 274].

Важливою особливістю, що визначає правову природу денонсації є складний характер закріпленого в ній поняття. Елементами юридичного змісту денонсації є, по-перше, те, що вона є результатом безпосереднього волевиявлення однієї чи декількох сторін договору, і, по-друге, те, що таке волевиявлення причинно обумовлюється: 1) попередньо заявленою згодою сторін договору про можливість припинення його дії в певний строк та у певному порядку; 2) попередньо прийнятим зобов'язанням не заперечувати проти таких дій з боку інших учасників. Інститут денонсації можна розглядати як виявлення зв'язку між цими елементами. За відсутності одного з них денонсації не відбудеться. При цьому встановлення цього зв'язку має суттєве значення для підтримання міжнародного правопорядку, оскільки дії суб'єктів права, в тому числі дії суб'єктів міжнародного права, поділяються, в першу чергу, за тим критерієм, як вони узгоджуються з приписами юридичних норм. За цим критерієм вони поділяються на:

- 1) правомірні дії;
- 2) неправомірні дії.

Денонсація є правомірною дією, вона є юридичним актом. У науці міжнародного права прийнято вважати, що юридичний акт може бути визначений як волевиявлення в односторонньому чи договірному порядку, здійснюване одним чи кількома суб'єктами міжнародного права, якому норма даного права надає наслідки, що відповідають волі” [51, с. 13]. В.А. Василенко характеризує односторонні правові акти держави як «засіб приведення в дію новостворених або вже існуючих норм міжнародного права». У таких випадках держава за допомогою своїх односторонніх актів стає носієм міжнародних прав і обов'язків, передбачених відповідними нормами міжнародного права [17, с. 82-83].

Денонсація відповідає всім вимогам, що висуваються доктриною міжнародного права до юридичних актів. По-перше, вона є виявленням волі суб'єкта права, по-друге, це волевиявлення породжує певні юридичні наслідки.

Тим не менш доктринальна оцінка характеру денонсації як юридичного акту неоднозначна. Відповідно до однієї з концепцій, вона є одностороннім юридичним актом. Прихильники цієї точки зору наводять наступні аргументи [205, с. 33-34]:

1. денонсація є результатом волевиявлення одного суб'єкта міжнародного права;
2. вона є актом, що застосовується також до інших, окрім держав, суб'єктів міжнародного права, які здійснили цей акт;
3. денонсація не створює жодних нових обставин для держави, що здійснює її. За допомогою денонсації держави лише звільняються від обов'язку виконувати договір надалі.

У своїй монографії М. Франковська посилається на особливу думку, висловлену суддями П. Спенсером та Дж. Фітцморісом в якості членів Міжнародного Суду ООН: "Акт, вчинений на підставі міжнародного договору не має *ipso facto* погоджувального характеру". На думку М. Франковської, те, що акт денонсації здійснюється на підставі положень договору, не визначає заздалегідь її правомірного характеру" [205, с. 34].

Однак не можна повністю погодитися з наведеними вище аргументами. В юридичному акті денонсації присутнє волевиявлення, що виходить від одного суб'єкта міжнародного права. Цей елемент є дуже важливим, але скоріше за все формальним і недостатнім для визначення характеру цього акту. "Виявлення волі повинно мати незалежний характер від прояву волі інших держав, тобто об'єктивний правопорядок в даному випадку має надати правові наслідки єдиному тільки виявленню односторонньої волі без обов'язкового втручання іншого волевиявлення, двостороннього або багатостороннього" [51, с. 29]. Цей елемент є важливим чинником при оцінці

характеру денонсації, “яка виступає як одностороння заява держави, але, як правило, така одностороння заява витікає з попередньо досягнутої згоди в момент укладення договору” [162, с. 212]. Таким чином, в такому разі односторонній акт є “за своєю сутністю нічим іншим, як виконанням двостороннього юридичного акту” [51, с. 26].

Як наголошує бельгійський вчений Е. Сої, “даний акт має договірний характер, оскільки він не існує самостійно і не проявляє свою дію, окрім як через волю сторін, що уклали договір” [256, с. 32].

П. Ретер зазначає, що “акт денонсації не можна розглядати окремо від договору” [242, с. 56]. Схожу думку висловлює В. Шуршалов, підкреслюючи, що денонсацію можна розглядати як “односторонню дію, пов’язану з договором” [162, с. 194].

Підводячи підсумки з усього наведеного вище, можна сказати, що, незважаючи на односторонню зовнішню форму, за своєю суттю денонсація є конститутивним елементом договору, що накладає на сторони обов’язки, добровільно прийняті самими сторонами і наділяє їх правами, узгодженими між собою [217, с. 133].

Як і будь-який юридичний акт, денонсація “призводить до змін в міжнародному правопорядку” [249, с. 17]. На думку В. Шуршалова, з урахуванням юридичних наслідків, до яких вона призводить, “денонсація відноситься до правоприпиняючих юридичних фактів, тобто до тих, що тягнуть за собою припинення прав і обов’язків” [162, с. 180].

Тут здається доречним сказати про ще один елемент сутності денонсації. А. Талалаєв справедливо зазначає, що “денонсація, як і всі юридичні акти, може припинити ... правові відносини, але не може припинити ... дії самих норм, з яких виникають ці відносини” [140]. Змістом денонсації є ті правові наслідки, що виникають в результаті волевиявлення держав-учасниць договору.

Французький юрист Ж. Жаке, досліджуючи теорію юридичного акту в міжнародному праві, висловлює думку, що “договір сам по собі не створює одностороннього волевиявлення, він тільки перебачає його здійснення”.

Дж. Фітцморіс також вказує на “різницю між волевиявленням, вираженим в акті припинення, та можливістю такого припинення” [199, с. 24].

Денонсація за своєю сутністю “представляє собою факультативний акт з виконання міжнародної угоди” [51, с. 27]. “Передбачаючи право на денонсацію, договір надає можливість сторонам скористатися цим правом, тобто визначає міру можливої поведінки сторін” [1, с. 60]. Реалізація цієї можливості, тобто рух від можливості до дійсності, відбувається в чітко визначених договором межах, і норми міжнародного права вимагають, щоб учасник договору будував свою поведінку в межах закріплених за ним юридичних можливостей. Крім того, в договорі передбачена не тільки можливість здійснення такого акту, але і визначені наслідки, які він детермінує. В цьому сенсі можна погодитися з бельгійським юристом Е. Соєм, який у своїй монографії вказує, що “договірні сторони – первинні учасники прийняли на себе зобов’язання шляхом узгодження своїх воель створити можливість для виникнення правових наслідків кожного разу, коли одна зі сторін ... зробить передбачену договором заяву” [256, с. 32].

Відповідно до ст. 70 Віденської конвенції 1969 р. денонсація:

а) звільняє учасників договору від будь-якого обов’язку виконувати договір надалі;

б) не впливає на права, обов’язки та юридичне положення учасників, що виникло в результаті виконання договору до його припинення.

З цього приводу Ф. Капоторті вказує: “Можна було б побачити в цьому правилі підтвердження принципу збереження набутих прав, але буде більш точним і більш доречним за текстом цієї статті говорити про охорону всіх юридичних ситуацій” [179, с. 456]. Втрачаючи свою обов’язкову силу у відносинах між учасниками, припинення договору не ставить під загрозу те, що вже створено в результаті припинення договору. Іншими словами,

“припинення чинного міжнародного договору зворотньої сили не має” [140, с. 199].

Чи є різниця в цьому аспекті між правом на денонсацію, що передбачається договором, та дорозумілим правом на денонсацію?

В. Шуршалов відмічає, що “за своїми юридичними наслідками ... денонсація, як передбачена, так і не передбачена договором, не відрізняються між собою, оскільки в обох випадках, денонсація тягне за собою припинення юридичної сили міжнародного договору” [162, с. 197]. Д. Харасті висловлює думку, що “денонсація є односторонню декларацію, не обмеженою умовою прийняття” (іншою стороною) [205, с. 257], але вважає її доречною як до денонсації, що передбачена договором, так і до дорозумілого права на денонсацію. Видається доречним погодитися з першим варіантом, оскільки справді немає необхідності в прийнятті заяви про денонсацію, тому що воно вже відбулося: даючи свою згоду на включення умов про денонсацію в текст договору, його сторони цим самим прийняли потенційні юридичні наслідки, які можуть настати у випадку реалізації передбаченої договором можливості.

Так само видається доречним сказати, що вимога про прийняття та згоду з боку інших сторін на здійснення дорозумілого права на денонсацію є обов’язковою для того, щоб припинення договору набуло чинності. В ході роботи Комісії міжнародного права іспанський вчений де Луна зазначав: “Якщо договір не передбачає права на денонсацію чи виникають певні сумніви, заява про денонсацію набуває чинності лише після її прийняття іншою стороною” [169, с. 106]. Відповідно, в даному випадку необхідно враховувати реакцію зацікавлених держав, і, якщо вони заявлять свої заперечення, питання має вирішуватися у спосіб, передбачений розділом 4 Віденської конвенції 1969 р., тобто відповідно до передбаченої процедури вирішення спорів про правомірність припинення міжнародних договорів.

З усього наведеного вище можна зробити наступні висновки. По-перше, термін припинення є найширшим за змістом і означає втрату міжнародним договором юридичної сили; припинення може бути абсолютним

і відносним, а також відбуватися незалежно або за волею сторін. По-друге, у доктрині денонсація розглядається або як формальний акт заявлення про припинення договору, або як попередньо погоджене право на припинення договору в односторонньому порядку шляхом направлення заяви про це. По-третє, денонсація є правомірним актом, оскільки є заздалегідь погодженою, а її здійснення ґрунтується виключно на положеннях договору, тож неприпустимо розцінювати її як односторонній акт.

1.3. Функціональна характеристика інституту денонсації

У доктрині міжнародного права загально визнаною є думка про те, що денонсація є найбільш поширеним способом припинення міжнародних договорів. З даним твердженням не можна не погодитися, але закономірно виникає питання чи здійснює денонсація вплив на міжнародні відносини іншими шляхами? Для того, щоб прояснити це питання, необхідно дослідити функціональний аспект інституту денонсації міжнародних договорів.

1. *Правовстановлююча функція.* Функція правовстановлення інституту денонсації є відображенням усього різноманіття наслідків, які тягнуть для міжнародного права і його суб'єктів: а) існування денонсації як інституту міжнародного права; б) усталена практика застосування, реалізації відповідних положень міжнародного договору чи дорозумілого права на денонсацію договору його учасниками; в) механізм і результати здійснення і застосування положень договору про денонсацію та реалізації відповідного дорозумілого права на практиці. Передбачаючи право на денонсацію, договір надає можливість сторонам скористатися цим правом, тобто визначає міру можливої поведінки сторін [1]. Воно є одним з факторів, що визначають зміст відносин між учасниками договору між собою, а також між ними та міжнародною організацією, якщо така задіяна в договорі.

Денонсація – це припинення договору в односторонньому порядку на підставі відповідного права, що міститься в положеннях договору чи наявність якого можна вивести шляхом аналізу намірів сторін або характеру договору.

Таким чином, припинення договору шляхом денонсації не може бути безпідставним, а відбувається в силу наявності відповідного явно вираженого чи дорозумілого права.

Правовстановлення – це форма і напрям діяльності, що пов'язана з формулюванням та закріпленням норм права, які складають нормативно-правовий зміст всіх джерел міжнародного права. Правовстановлення предствляє собою таку зміну матерії правового регулювання, яка відбувається внаслідок здійснення волевиявлення учасників міжнародного договору – суб'єктів міжнародного права, що має своїм результатом зміну статусу міжнародного договору, його учасників, а також сукупності відповідних прав і обов'язків.

За способом виявлення правовстановлення можна розділити на *первинне (статичне)* та *вторинне (динамічне)*. Первинне правовстановлення – це створення норми права та її закріплення в тексті договору, надання згоди на текст відповідних положень. Вторинне правовстановлення є наслідком первинного: застосування норми права на практиці, що супроводжується певною зміною правових відносин, статусу учасників та статусу договору. Зміна статусу договору означає те, що договір припиняє свою дію, втрачає юридичну силу в повному обсязі по відношенню до учасника, який зробив заяву про денонсацію у відповідному порядку. Зміна статусу учасника полягає в тому, що він, за умови виконання всіх положень (матеріальних та процедурних) договору про денонсацію, не вважається зв'язаним положеннями договору; його обов'язки за договором припиняються, як і права, в повному обсязі, в тому числі право вимоги забезпечення певного стану речей, що безпосередньо пов'язаний з виконанням договору. При цьому слід наголосити, що учасник, який денонсує договір і по відношенню до якого договір втрачає чинність, не вправі будь-яким чином змінювати структуру благ, матеріальних чи нематеріальних, здобутих в результаті виконання договору, оскільки тоді це вже буде анулювання.

Додатковим аспектом правовстановлення є також форма вираження права на денонсацію, оскільки це право може бути виражене як явно, а саме в положеннях договору, так і дорозумілим способом, наявність якого можна констатувати шляхом аналізу намірів сторін, а також характеру договору. В цьому слід розібратися послідовно.

У випадку з правом на денонсацію, що виражене явно, відповідне право наявне завдяки тому, що воно передбачене безпосередньо в тексті договору. Однак сутність такого правовстановлення не обмежується лише цим і розкривається через характерні риси денонсації. По-перше, денонсація є результатом безпосереднього волевиявлення однієї чи декількох сторін договору, а по-друге, це волевиявлення причинно обумовлюється завчасною згодою учасників договору про можливість припинення його дії в певний строк у певному порядку, а також кореспондуючим обов'язком іншої зацікавленої сторони чи сторін не заперечувати проти такої дії. За своєю сутністю, інститут денонсації є сполучною ланкою між цими елементами. Важливо зазначити, що сукупність цих елементів становить первинне правовстановлення в інституті денонсації.

Дорозуміле право на денонсацію договору виводиться шляхом тлумачення наміру договірних сторін або характеру договору. У Віденській конвенції 1969 р. цьому питанню присвячені ст.ст. 31 і 32. В першій з них вказується, що будь-яким термінам, що застосовуються у договорі надається звичайне значення, виходячи з контексту, а також об'єкту і цілей договору. В ст. 32 говориться про те, що “можливе звернення до додаткових засобів тлумачення, зокрема, до підготовчих матеріалів і до обставин укладення договору”.

Існує декілька напрямків у сфері тлумачення. У межах першого з них, *суб'єктивістському*, робиться акцент на аналізі безпосередньо намірів сторін шляхом вивчення підготовчих документів, оскільки в кінцевому тексті вони можуть бути викладені неточно. Відповідно до *текстуалістського* напрямку, наміри сторін можна вивести, лише вивчивши текст договору.

Функціоналістський напрямок виходить з того, що наміри сторін мають тлумачитися, виходячи з обставин на момент виникнення справи.

Що стосується такого критерія, як характер договору, то в певних ситуаціях він, незалежно від намірів сторін, є єдиним способом визначити наявність дорозумілого права на денонсацію. В процесі тлумачення права на підставі цього критерію не можна застосовувати його таким шляхом, щоб це суперечило намірам сторін або так, щоб таке застосування виключило чи ігнорувало волю учасників. Дане положення було введено в текст Віденської конвенції 1969 р. за пропозицією Великобританії та Куби. Остання посилялася на те, що такі договори, як аренда території, передбачають певний порядок речей, який за своєю природою не може тривати вічно і передбачає певний строк дії. Проблемою в цьому критерії, на думку вчених, є його невизначеність, неточність, а також неможливість чіткого розрізнення договорів за їх характером для визначення наявності або відсутності дорозумілого права на денонсацію. Тим не менш мирні договори і договори про встановлення кордонів не передбачають такого права, і це однозначно.

2. Повідомлення. Функція повідомлення є важливим аспектом, в якому норми інституту денонсації впливають на об'єктивну дійсність. Вона існує в силу самої юридичної природи денонсації з наступних причин: по-перше, історично положенням про денонсацію передували положення договорів, у відповідності з якими у випадку виникнення загрози конфлікту між договірними сторонами їх піддані отримували право протягом певного строку покинути території свого перебування разом зі своїм майном та сім'ями. За допомогою включення в текст таких положень вдавалося забезпечити захист населення сторін, а також повідомити зацікавлених суб'єктів про припинення договору. Наприклад, в мирному договорі між Францією та Португалією, що був укладений 14 квітня 1713 р. в Утрехті, була ст. 15, в якій містилися наступні положення: "Якщо в результаті небажаного богом випадку відбудеться розрив у відносинах між королем Франції і королем Португалії, підданим обох держав надається шестимісячний період після розриву,

протягом якого вони можуть на свій вибір продати чи вивезти все своє майно та повернутися додому”.

По-друге, у п. 1 ст. 65 Віденської конвенції 1969 р. говориться про те, що повідомлення всіх зацікавлених сторін є обов'язковою вимогою для правомірності денонсації: “Учасник, який відповідно до положень цієї Конвенції посилається на ваду у своїй згоді на обов'язковість для нього договору чи на підставу для оспорування дійсності договору, для припинення договору, виходу з нього або зупинення його дії, повинен повідомити інших учасників про свою вимогу”.

Поняття “повідомлення” так само є багатоаспектним та потребує роз'яснення. У ст. 67 Віденської конвенції 1969 р. містяться вимоги до форми такого повідомлення: таке повідомлення оформлюється в письмовій формі (п. 1) у вигляді документу (п. 2). Ці вимоги були введені Віденською конвенцією 1969 р. з причини того, що усні заяви такого роду можуть спричинити виникнення неясностей та сумнівів стосовно підстав припинення договору. З огляду на виняткову важливість точності та однозначності формулювань, письмова форма була затверджена як обов'язкова. Конклюдентні дії, публічні виступи, заяви, як усні, так і за допомогою засобів масової інформації, не заборонені, однак відповідно до Віденської конвенції 1969 р. юридичного значення повідомлення про денонсацію не мають.

Таким чином, повідомлення представляє собою “акт, за допомогою якого одна держава доводить до відома однієї або кількох держав певний факт, з якого можуть виникнути юридичні наслідки”. Наслідки даного акту відрізняються від наслідків денонсації, а саме: “доведення до відома іншої сторони та надання публічності”. Винятками будуть лише ті випадки, коли договором не передбачається постденонсаційний строк, тобто денонсація набирає чинності негайно. Зазвичай, процедурою передбачається сплив певного строку, після якого денонсація набирає чинності, тому можна зробити висновок, що функція повідомлення також є засобом забезпечення можливості для дестинаторів підготуватися до правових наслідків денонсації. Серед

іншого, акт повідомлення є обов'язковою умовою дійсності денонсації, забезпечуючи чіткість, конкретність та однозначність заяви.

3. *Страхування від невизначених обставин.* Невизначеність майбутнього є невід'ємною умовою життя, з якою стикаються держави в процесі визначення своєї зовнішньої політики та відносин з іншими державами. Укладаючи договір, вони неодмінно стикаються з цим. Існують різні механізми попередження виникнення непередбачуваних обставин, серед яких включення до договору положень про денонсацію займає аж ніяк не останнє місце. Це проявляється в двох різних порядках: в загальному та спеціальному.

Що стосується загального порядку, то слід зазначити, що включення до договору положень про денонсацію *per se* діє як своєрідне страхування, забезпечуючи в тій чи іншій мірі обмеження непередбачуваності. Таке страхування дає право державі відмовитися від своїх зобов'язань у випадку, якщо результати від очікуваного співробітництва виявилися невігідними. Наявність положень про денонсацію заздалегідь дозволяє державам вести переговори щодо більшого обсягу договірних зобов'язань, хоча, звісно, і це не слід переоцінювати, оскільки попередня згода на включення таких положень до тексту договору фактично означає складність або неможливість в майбутньому оспорити їх застосування іншою стороною.

Стосовно того, яким чином держави можуть застрахувати себе додатково, слід сказати, що, звісно, важливу роль в такому випадку грають правила, викладені в ст.ст. 65 і 67 Віденської конвенції 1969 р., якими висувається вимога забезпечити публічність та відкритість шляхом надіслати повідомлення про денонсацію всім заінтересованим суб'єктам.

Однак це не єдиний інструмент, за допомогою якого можна забезпечити правомірність денонсації та передбачуваність поведінки держав-учасників.

Додатковим засобом управління ризиками в інституті денонсації є строки. Їх можна поділити на дві групи:

- 1) строки, передбачені Віденською конвенцією 1969 р.;
- 2) строки, передбачені міжнародними договорами.

До першої групи можна віднести наступні: 1) строк, передбачений у ст. 56 Віденської конвенції 1969 р. для повідомлень про здійснення дорозумілого права на денонсацію; 2) строк, передбачений п. 2 ст. 65, протягом якого держави, що отримали повідомлення можуть заявити свої заперечення.

Слід одразу зазначити, що строки, передбачені Віденською конвенцією 1969 р., застосовуються в тих випадках, коли в договорі, який укладено між державами, не міститься жодних положень про певні часові рамки дії договору. Таким чином, на дані положення завжди можна посилатися в порядку, в якому держави зазвичай посилаються на договірні положення.

В першому випадку, п. 2 ст. 56 регулює дорозуміле право на денонсацію та містить наступне правило: “Учасник попереджає не менш, ніж за дванадцять місяців про свій намір денонсувати договір або вийти з нього”. Це спростовується необхідністю забезпечення надійності та стабільності міжнародних відносин.

В другому випадку, в п. 2 ст. 65 говориться про наступне: “Якщо зі впливом певного періоду, який, за винятком випадків особливої важливості, має складати не менше трьох місяців з моменту отримання повідомлення, жоден з учасників не висловить заперечення, то учасник, що направив повідомлення, має право в порядку, встановленому ст. 67 здійснити передбачені ним заходи”. Цими положеннями учасникам надається три місяці для ознайомлення зі змістом повідомлення, а саме з відповідними аргументами, доводами та заходами, котрі учасник, який здійснює денонсацію, має намір здійснити. Водночас ніщо не заважає сторонам, укладаючи договір або в процесі перегляду його положень, встановити певний інший строк на їх розсуд. Загалом його функція ідентична першому строку, а саме – надання зацікавленим суб’єктам часу, достатнього для оцінки обставин справи та поведінки інших учасників.

Говорячи про другу групу строків, слід сказати, що вони мають відношення до денонсації, положення про яку містяться в тексті договору. Сюди слід віднести наступні: 1) строк, протягом якого відповідно до положень договору можна застосовувати положення про денонсацію (тобто направити відповідну заяву); 2) строк, протягом якого денонсація заборонена; 3) строк, який починається з моменту повідомлення всіх зацікавлених суб'єктів і закінчується тоді, коли денонсація договору набуває чинності (також його називають постденонсаційним строком).

Як приклад першого та другого випадків можна навести Варшавський договір, положеннях п. 1 ст. 11 якого регламентується порядок денонсації: “Даний договір залишається чинним протягом двадцяти років. Для Договірних Сторін, які за рік до спливу цього строку не передадуть Уряду Польської Народної Республіки заяви про денонсацію Договору, він буде залишатися чинним протягом наступних десяти років”. Таким чином, зі спливом 19 років з моменту укладення договору, учасникам надається право протягом року подати заяву про денонсацію. В цьому конкретному випадку слід зазначити, що до цього моменту жоден з учасників не має права денонсувати договір, однак у випадку, якщо у відведений час ніхто не скористається цією можливістю, наступного разу денонсувати договір можна буде лише зі спливом наступних 10 років. Такого типу строки встановлюються для налагодження механізму роботи, а також розвитку договірних відносин між державами і часто знаходять застосування в статутах міжнародних організацій.

Постденонсаційний строк також є засобом забезпечення стабільності співробітництва і встановлюється для коригування діяльності організації у зв'язку зі зменшенням кола учасників, так само в цей час може відбуватися перегляд бюджету, перерозподіл обов'язків, а також внесення відповідних змін до програм діяльності.

4. Політична функція. Як справедливо зазначає В. А. Василенко, «потреби, інтереси і цілі суб'єктів міжнародного права визначають зміст і

спрямованість їх вольових актів, за допомогою яких здійснюється процес міжнародного нормотворчості і нормозастосування» [16, с. 118-119]. В практиці держав денонсація є одним з важливих політичних інструментів, за допомогою якого здійснюється регулювання правотворчого процесу з метою прийняття вигідних рішень. Слід відмітити, що видається можливим виділити внутрішній та зовнішній аспекти даної функції.

Зовнішній аспект політичної функції витікає з публічного характеру денонсації через те, що держави часто використовують її як інструмент оспорування чи перегляду не вигідних для них положень міжнародних договорів. Застосування положень про денонсацію або прийняття рішення про їх застосування може виступати в ролі додаткового важеля тиску на інших учасників. Така поведінка може призвести до:

- 1) більш ефективного просування власних інтересів, що потягне за собою перегляд положень договору в більш вигідну сторону;
- 2) виходу з даного договору чи міжнародної організації та створення аналогічного договору чи союзу з учасниками, які висловили свою підтримку в цьому.

Таким чином, право на денонсацію в міжнародних відносинах перебуває на перехресті юридичної та політичної площин.

Прикладами вищенаведених ситуацій можуть бути деякі епізоди переговорів в рамках ГАТТ і СОТ. Найбільш поширеними тактиками є укладення договорів з асиметричними зобов'язаннями та примус.

Перший спосіб зазвичай використовується щодо держави чи групи держав, які є явно слабшими, і реалізується шляхом здійснення політичного тиску з метою отримання згоди на договір з різними вигодами для обох сторін. Говорячи про примус, варто відзначити, що в своїй найбільш агресивній формі він приймає форму погрози виходу з організації, в якій виявляється неможливим досягти консенсусу. В деяких випадках такий вихід включає в себе:

1) зміну переговорного майданчику (чи погрозу зміни) шляхом переміщення форуму в іншу організацію, де сильніші країни ймовірніше досягнуть бажаного результату.

Наприклад, на початку 1980-х років, коли ЄС і США не змогли досягти необхідної більшості у Всесвітній організації інтелектуальної власності. Для забезпечення ширшого захисту відповідних прав, вони перенесли дане питання на обговорення в рамках ГАТТ, де вони змогли укласти Угоду про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (ТРИПС) в 1994 р.

2) ігнорування патової ситуації і створення нової організації.

Даний випадок добре ілюструє приклад з Міжнародною комісією з промислу китів (МКК). Ця організація є прикладом організації, більшість членів якої прагне використовувати її для внесення нормативних змін, з якими інші члени принципово не згодні і яких вони можуть уникнути шляхом простого виходу з організації. Ця теза звертає увагу на питання інституційної цілісності МКК, що висувається китобійними державами, в її прагненні до припинення всього китобійного промислу. Ця проблема виглядає особливо злободенною в світлі поновлення китобійного промислу з боку Норвегії і створення деякими з учасників Північноатлантичної комісії з морських ссавців (НАММКО). Протягом двох останніх десятиліть МКК, за допомогою деяких її членів, була надзвичайно успішною в сфері захисту китів від надмірного винищення. Деякі теоретики розцінюють створення НАММКО і повернення Норвегії до китобійного промислу як загрозу даному успіху. Ці обставини дозволяють дійти наступних висновків. По-перше, дії НАММКО і Норвегії на сьогоднішній день не вступають в колізію з діяльністю МКК. По-друге, НАММКО ще не показала, що вона може успішно керувати відносно невеликою популяцією малих полосатиків в північній частині Атлантичного океану; у випадку якщо Ісландія також поновить китобійний промисел, тоді постане питання про призначення та ефективність роботи НАММКО. По-третє, терпимість, проявлену до цього часу з боку інших держав, зокрема США, стосовно повернення Норвегії до китобійного промислу, можна

розглядати як свідчення невеликого занепокоєння стосовно позиції Норвегії і, можливо, навіть сприяння їй. В такому контексті створення НАММКО і дії Норвегії можна розглядати як механізм інституційного роз'єднання, що компенсує неспроможність МКК стримати свою позицію з приводу захисту китів. По-четверте, в загальному масштабі, ініціатива Японії в Тихому океані є набагато більш небезпечною для китів і МКК, ніж дії Норвегії в північній частині Атлантичного океану, а можливим результатом японських регіональних зусиль буде невдоволення з боку інших держав, яких торкнулося поновлення Норвегією китобійного промислу.

Що стосується внутрішнього аспекту, то слід сказати, що його сутність полягає в тому, що денонсація зачіпає також питання закордонних справ всередині держави, які відрізняються від питань, що виникають внаслідок невиконання чи порушення договору. Іншими словами, нездатність держави виконати свої зобов'язання згідно з договором може бути пов'язана з цілою низкою причин і обставин, починаючи з звичайної неухважності чи ненавмисності, закінчуючи різного роду обмеженнями, в тому числі від прийняття вимушених рішень в рамках національної політики. В залежності від цього така невідповідність може бути ініційована посадовими особами законодавчої, виконавчої або судової влади, фізичними особами чи їх угрупованнями, а також в будь-якій іншій комбінації.

5. Утвердження законності в міжнародних відносинах. Денонсація, на відміну від порушення, є міжнародно-правомірним актом. Для того щоб денонсувати договір, все, що має зробити держава, – це слідувати мінімальним умовам (зазвичай процедурним), які містяться в положеннях договору. Ця правомірність має важливі наслідки для введення санкцій і розподілу тягара і переваг виконання договору. Зокрема, вихід дозволяє державі припинити співробітництво з іншими договірними сторонами, уникаючи або, принаймні, зменшуючи можливість покарання за недотримання договору. Держава, яка належним чином слідує процедурам виходу з договору, не може бути притягнена до відповідальності за недотримання договору внаслідок подання

заяви однією зі сторін до органу розгляду спорів, що створюється відповідно до положень договору, і не може бути піддана санкціям. Більш того, оскільки не відбулося порушення договору, інші договірні держави не вправі відступати від договірних зобов'язань за принципом взаємності. Звісно, вони можуть прагнути позбавити державу, що виходить з договору, переваг членства в інших договорах, однак можливість вжиття таких кроків залежить від характеру діяльності, яку регулює договір, та того, чи створюються ним певні зовнішні наслідки, які зачіпають сторони, що не є сторонами договору.

б. Репутаційна функція. Суспільні, формальні та юридичні якості денонсації мають чіткі наслідки для репутації держави за дотримання міжнародного права, що прямо впливає на імідж держави в міжнародних відносинах.

З одного боку, законний, публічний характер, а також, як правило, нечасте застосування положень про денонсацію свідчить про те, що держава, що денонсує договір, понесе порівняно малі іміджеві витрати в тому, що стосується її статусу як контрагента, який виконує свої зобов'язання. Наявність в тексті договору положень про денонсацію і вихід дозволяє договірним сторонам відкрито обговорювати наслідки обставин, що змінилися порівняно з тими, що існували на момент укладення договору, в тому числі зміну балансу інтересів. Держава, яка серйозно ставиться до цих правил, дотримується вказаних процедур та, застосовуючи ті чи інші підстави денонсації або виходу, керується повагою до міжнародних правил, діє цілком в рамках правомірної поведінки і застосування цих положень, незважаючи на “негативний” характер наслідків не може погіршити її репутацію.

З іншого боку, коли вихід з договору являє собою політично значимий акт, внаслідок якого відбувається відмова від широкого пакету міжнародних зобов'язань або членства в міжнародній організації, такий акт може завдати більшої шкоди іміджу держави, ніж порушення певного зобов'язання за договором. В цьому випадку значення має масштаб і резонансність даного акту, оскільки певні випадки денонсації можуть спричинити настання більш

складних обставин, ніж таке порушення, як, наприклад, невиконання зобов'язань по договору.

По-друге, договірні сторони можуть використовувати положення про вихід з договору для неформального розподілу держав відповідно до їх зацікавленості в співробітництві, допомагаючи визначити оптимальний склад учасників договору. На етапі переговорів обмежувальне застереження про денонсацію чи повна заборона виходу з договору допомагають усунути з кола учасників договору держави, які не зацікавлені у виконанні майбутнього договору. Однак після набрання договором чинності дозвільні положення про вихід служать запобіжним клапаном для договірних сторін. Як ілюструють наведені вище приклади, рішення про те, яким характером наділити положення про денонсацію або вихід з договору, створює складні компроміси для договірних сторін.

7. *Динамічна функція.* За влучним висловленням В. А. Василенко, «створення конкретних міжнародно-правових норм, що опосередковують ці відносини, є здійсненням суверенітету, в результаті чого, власне, і складається система норм міжнародного права і відбувається перманентний процес її розвитку і вдосконалення» [15, с. 67]. Інститут денонсації від самого початку реально, хоча часто латентно, покликаний виконувати позитивну і корисну для міжнародного співтовариства функцію, пов'язану з необхідністю встановлення гнучкого правового регулювання та забезпечення інтересів учасників міжнародного договору.

Тим не менш наслідком застосування відповідних положень є і суб'єктивна необхідність в зменшенні надмірного правовстановлення. Іншими словами, здається, з одного боку, що, по-перше, шляхом використання положень про денонсацію держави можуть реалізовувати свої інтереси і не бути вкрай обмеженими покладеними на себе обов'язками; по-друге, в протилежному випадку, ми були б вимушені констатувати можливість існування “вічного” договору, що призвело б, в свою чергу, також до вельми незадовільного результату, оскільки міжнародне право втратило б гнучкість

правового регулювання, а отже і можливість впливати на поведінку суб'єктів як таку. З іншого боку, право на денонсацію може потенційно виступати як інструмент спекулятивної політики, що ставить під загрозу дотримання фундаментального принципу *pacta sunt servanda*. Зокрема, це відноситься до дорозумілого права на денонсацію, оскільки процедура встановлення його наявності або відсутності регламентується міжнародним правом, ґрунтуючись на, певною мірою, неточних критеріях.

Показова у зв'язку з цим ситуація з низкою держав Карибської співдружності, які в 2000 році денонсували Перший факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права. Мова йде про Ямайку, Тринідад і Тобаго та Гайану. Перші дві держави серйозно відносилися до прав людини; в Гайані довгий час панував авторитарний політичний режим. В період 1968-1980 рр. вказані держави ратифікували пакет міжнародних угод з прав людини, зокрема: Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Перший факультативний протокол до нього, а також Американську конвенцію про права людини. Водночас, у кожній з них була законодавчо закріплена смертна кара як вища міра покарання. В 80-х та 90-х роках ХХ століття в даних державах різко зросла кількість особливо тяжких злочинів, а внаслідок цього і кількість смертних вироків. В процесі очікування виконання вироку, багато хто з засуджених до смертної кари, поміщених в чергу, апелював до міжнародних організацій з прав людини, серед яких були Міжнародний комітет з прав людини, Міжамериканська комісія з прав людини, також особливе місце в рамках національних засобів судового захисту посідала так звана Таємна рада, що базувалася в Лондоні і складалася з членів Палати Лордів. Цей орган виконував функцію вищої судової інстанції в державах Карибської співдружності. Процедури розгляду апеляцій були довготривалими, і часто засуджені могли, м'яко кажучи, затриматися в “черзі на смерть”. Примітною в цьому сенсі була справа *Pratt v. Attorney-General for Jamaica*. Засуджені Ерл Пратт та Іван Морган очікували виконання смертної кари загалом 14 років. Засуджені в 1980 році, вони подавали апеляції,

вдаючись як до внутрішніх засобів правового захисту (включаючи Таємну раду), так і до наведених вище міжнародних організацій. Саме в рамках цієї справи Таємною радою було прийнято рішення яким затверджувався максимально допустимий строк очікування в черзі на смертну кару в 5 років, зі впливом якого Карибські держави не мали надалі права застосувати смертну кару по відношенню до засудженого, оскільки знаходження в черзі довше за цей строк вважалося негуманним. Цим почали активно користуватися особи, засуджені до вищої міри покарання, шляхом подання апеляції в різноманітні міжнародні організації. Через особливості міжнародних процедур, загальний час розгляду часто перевищував 5 років, внаслідок чого смертна кара в даних державах була фактично скасована. Слід зазначити, що практика застосування даного виду покарання є звичною для держав Карибської співдружності і, що не менш важливо, підтримується населенням. Сукупність усіх наведених вище факторів призвела до надмірної легалізації попередньо ратифікованих угод про права людини, які власне не вимагали скасування смертної кари. Надалі, Ямайка, Тринідад і Тобаго та Гайана опинилися в такому становищі, в якому вони фактично не змогли застосовувати своє законодавство, що в підсумку змусило їх денонсувати міжнародні договори, які містили зобов'язання, що суперечили їх внутрішнім інтересам і політичній ситуації.

Таким чином, Ямайка денонсувала Перший факультативний протокол 23 жовтня 1997 року. Тринідад і Тобаго денонсували Протокол і Американську конвенцію 1978 р., того самого дня приєднавшись до протоколу із застереженням, яке забороняло особам, засудженим до вищої міри покарання, апелювати в Комітет. Отримавши в листопаді 1999 року відмову від Комітету, вони остаточно денонсували протокол 27 березня 2000 року. Гайана денонсувала протокол 5 січня 1999 року, того ж дня приєднавшись до нього із застереженням, аналогічним Тринідад і Тобаго.

Наведене в цьому підрозділі дозволяє нам дійти висновків, що денонсацію не слід розуміти виключно як правоприпиняючий юридичний факт. Застосовуючи положення про денонсацію, держави можуть створювати

інші, ніж втрата чинності договором, правові наслідки. Говорячи про правовстановлення, слід зазначити, що передбачаючи право на денонсацію, договір надає можливість сторонам скористатися цим правом, визначаючи міру можливої поведінки сторін. Право на денонсацію є одним з факторів, що визначають зміст відносин між учасниками договору між собою, а також між ними та міжнародною організацією, якщо така задіяна в договорі. За допомогою денонсації сторони повідомляють одна одну про припинення дії договору. Повідомлення є важливим аспектом денонсації, оскільки завдяки йому держави мають можливість підготуватися до наслідків припинення міжнародного договору, а також завчасне повідомлення є однією з обов'язкових вимог міжнародного права до акту денонсації. Включення до договору положень про денонсацію допомагає державам забезпечити передбачуваність поведінки, вести переговори з ширшого кола питань. Основним засобом забезпечення інтересів в цьому випадку є строки, зокрема за змістом це: 1) строк протягом якого можна зробити повідомлення про денонсацію (визначається договором); 2) постденонсаційний строк (визначається договором або п. 2 ст. 56 Конвенції); 3) строк для направлення заперечень (визначається договором або п. 2 ст. 65 Конвенції). Поряд з цим, денонсація може бути використана державами в якості інструменту оспорювання чи перегляду невігідних для них положень міжнародних договорів, в якості важеля тиску. Так само, денонсація може бути використана з метою досягнення певних цілей та зміни балансу інтересів всередині держави. На додаток до вищенаведеного, слід зазначити, що здійснювана денонсація завжди є правомірним актом, тому застосування відповідних положень не дає можливості іншим учасникам застосовувати санкції або притягати ініціатора до відповідальності. Це зумовлює і відповідні наслідки для іміджу держави, як суб'єкта, який обирає правові методи поведінки. Додатково, держави можуть використовувати положення про вихід з договору для неформального розподілу держав відповідно до їх зацікавленості в співробітництві, допомагаючи визначити оптимальний склад учасників

договору. Нарешті, як правоприпиняючий юридичний факт, шляхом застосування положень про денонсацію, держави підтримують динаміку нормативного масиву міжнародного права, який надає їм змогу актуалізувати правове регулювання.

1.4. Умови дійсності денонсації та набуття нею чинності

Денонсація являє собою юридичний акт, що ґрунтується на згоді сторін договору. Для дійсності денонсації як юридичного акту, вона має відповідати вимогам, що висувуються міжнародним правом до всіх юридичних актів [158, с. 25], а саме: 1) наявність правоздатності у суб'єкта, який заявляє про денонсацію; 2) вона має виходити від компетентного органу суверенної держави, що наділений відповідними повноваженнями у сфері зовнішніх зносин; 3) волевиявлення суб'єкта має бути вільним та необтяженим вадами.

Окрім цих вимог загального порядку, акт денонсації має відповідати також ряду специфічних вимог, що визначають його юридичну дійсність і силу.

Перша специфічна вимога – це процедура здійснення такого акту. “Денонсація відбувається в суворо встановленому договірному порядку, порушення якого є підставою для оскарження дійсності денонсації. Цей порядок передбачає:

- а) обов'язкове завчасне попередження про бажання розірвати договір;
- б) строк, протягом якого попередження може бути зроблене;
- в) вказівка, через який період часу після попередження про розірвання договір втратить свою силу” [140, с. 224].

Міжнародно-правова доктрина одностайна відносно того, що акт денонсації не може презумуватися. Це питання розглядалося в ході роботи Комісії міжнародного права. Югославський вчений М. Бартош відзначав, що практика Третього рейху робити повідомлення по берлінському радіо була засуджена Нюрнберзьким трибуналом. В Комісії переважала думка, що повідомлення має бути зроблене через дипломатичні чи інші офіційні канали [186, с. 28], і це знайшло своє відображення у Віденській конвенції 1969 р.

Акт денонсації не може приймати форму конклюдентних дій. Він повинен мати характер явно вираженої заяви в формі письмової нотифікації і не може бути виведеним з поведінки держави. Так само, по суті, важко віднести до випадків “денонсації” передбачену багатьма конвенціями МОП “автоматичну денонсацію”, яка передбачається у випадку, коли в рамках даної організації приймається нова конвенція, що повністю чи частково переглядає положення попередньо прийнятої конвенції [59, ст. 23]. На нашу думку, таку ситуацію слід розглядати як новацію, оскільки все викладене вище цілком підпадає під дію ст. 59 Віденської конвенції.

Держава, яка денонсує договір, має заявити *expressis verbis* про свій намір денонсувати договір. Передбачається, що заява має бути зроблена в формі письмової нотифікації і доведена до відома зацікавлених держав. В положеннях п. 2 ст. 67 Віденської конвенції міститься наступне правило: “Усякий акт, що має за мету ... припинення договору, вихід з нього або зупинення його дії відповідно до його положень, чи положень пунктів 2 або 3 статті 65, оформляється у вигляді документу, який надсилається іншим учасникам”. Встановлена даною нормою вимога явно вираженої заяви в письмовій формі також підтверджується практикою. У квітні 1970 р. міністр транспорту Франції висловив таку думку з приводу денонсації в усній формі, що була зроблена Італією щодо двосторонньої угоди між ними: “Денонсація договору під час конференції без офіційного листування, адресована французькій адміністрації, є незвичайною” [180, с. 947]. Письмове підтвердження денонсації з боку Італії послідувало пізніше. Повідомлення чи нотифікація “представляє собою акт, шляхом якого одна держава доводить до відома однієї чи декількох інших держав певний факт, з якого можуть виникнути юридичні наслідки” [2, с. 302]. Відповідно, як акт нотифікація має міжнародно-правові наслідки, що відрізняються від наслідків самої денонсації, а саме: вона грає роль “доведення до відома іншої сторони та надання публічності” [51, с. 36] вищевказаному акту. В той самий час повідомлення є обов’язковою умовою для дійсності денонсації, забезпечуючи одну з основних

вимог, яку міжнародне право висуває до юридичних актів – ясність волевиявлення та недвозначність його характеру. В повідомленні має бути чітко висловлено намір держави денонсувати договір [190]. В ньому вказується також повністю назва, дата укладення, учасник договору, що денонсується, а також правова підстава денонсації (номер статті, де передбачається право на денонсацію). Якщо учасник договору має намір застосувати своє право на денонсацію відносно окремих положень договору, про це має бути точно вказано. З метою уникнення неясностей до повідомлення слід також включити всі додаткові протоколи та угоди, що складають невід’ємну частину договору, що денонсується, які учасник вважає такими, що втратили чинність внаслідок денонсації. В проекті Гарвардського інституту права вказувалося, що “в принципі денонсація охоплює всі доповнення в формі протоколів та інших документів, що складають одне ціле з договором і залежать від нього” [190].

Але є договори, де цей зв’язок не може бути чітко встановлено. Як приклад можна навести денонсацію в 1905 р. торгового договору між Румунією та Грецією, що був укладений 19 грудня 1900 р. Предметом спору був протокол, що регулює функціонування грецьких церков, який Румунія вважала частиною договору, а грецька сторона – ні, і внаслідок цього заперечувала право Румунії денонсувати вищевказаний протокол, який, на її думку, представляв собою самостійний, незалежний від договору акт, що не передбачав права на денонсацію. На думку юристів того часу, цей спір необхідно було вирішувати шляхом тлумачення [219, с. 1182].

Автори Гарвардського проекту вважали, що у випадку, коли в протоколі не вказано, що він є невід’ємною частиною міжнародного договору, він являє собою самостійну угоду, яка не підлягає денонсації, оскільки право на денонсацію в ньому не передбачається. Відповідно, умова про денонсацію, що міститься у вищевказаному договорі, не може застосовуватися до протоколу.

Повідомлення не має характеру *erga omnes*, воно має бути звернене до конкретного адресата. Ним є учасник договору (у випадку двостороннього договору), або договірні сторони, в тому числі держави, які підписали договір, але для яких він ще не набрав чинності, або депозитарій. В повідомленні необхідно вказати адресата, відправника, місце і дату відправлення. Відповідно до положень Віденської конвенції, повідомлення “направляється, якщо депозитарій відсутній, безпосередньо державам, яким воно призначене або, якщо наявний депозитарій – останньому”. Під терміном “депозитарій” розуміється зберігач оригінального тексту багатостороннього договору і всіх документів, що відносяться до нього [145, с. 194], в тому числі і повідомлень про денонсацію. Відповідно до ст. 77 Віденської конвенції 1969 р., функції депозитарія стосовно повідомлення про денонсацію полягають в наступному:

“с) в одержанні підписів під договором та одержанні і зберіганні документів, оповіщень і повідомлень, які його стосуються;

d) у вивченні питання про те, чи є підписи, документи, оповіщення або повідомлення, які стосуються договору, у повному порядку і належній формі, і, у разі потреби, в доведенні цього питання до відома відповідної держави;

е) в інформуванні учасників і держав, які мають право стати учасниками договору, про документи, оповіщення і повідомлення, які стосуються договору”.

Аналіз тексту ст. 77 Віденської конвенції 1969 р. показує, що функції депозитарія мають адміністративний, виконавчий характер [145, с. 197]. Відповідно до п. 2 ст. 76, депозитарій має діяти неупереджено. “Не справа депозитарія бути арбітром чи суддею в спорі про дійсність <...> денонсації <...> яка зроблена тією чи іншою державою” [145, с. 198].

Питання про роль депозитарія при здійсненні денонсації поставало у зв'язку з денонсацією Сенегалом Женевських конвенцій з морського права 1958 р. 3 червня 1971 р. до Секретаріату ООН надійшло повідомлення від уряду Сенегалу [170, с. 160], в якому Генерального секретаря ООН, який був депозитарієм Женевських конвенцій з морського права 1958 р., було

поінформовано про бажання держави денонсувати ці конвенції. 29 червня 1971 р. Секретаріат відмовився прийняти дане повідомлення, мотивуючи це тим, що вказані конвенції не передбачають можливості їх денонсації. 2 жовтня 1971 р. уряд Сенегалу надіслав заперечення, вказуючи, що, по-перше, на його думку, Секретаріат, відмовляючись інформувати учасників конвенції про денонсацію конвенції іншими учасниками, “привласнив собі судові функції, якими його не наділено”, таким чином, допустивши “перевищення своїх повноважень” [170, с. 161]. По-друге, уряд Сенегалу поставив питання про реєстрацію зробленої ним заяви. Посилаючись на думку деяких вчених-міжнародників, Сенегал стверджував, що функції депозитарія мають “у вищій мірі пасивний характер” [170, с. 163], а сам депозитарій грає роль “поштової скриньки” [245, с. 924; 230, с. 382]. Все, що зміг Секретаріат в даній ситуації, – це звернути увагу Сенегалу на те, що у вищезгаданих конвенціях не передбачено положень про денонсацію [170, с. 163].

Говорячи про межі повноважень депозитарія, можна відзначити декілька деталей з цього приводу. Відповідно до положень пп. d п. 1 ст. 77, депозитарій несе відповідальність за перебування документів, що мають відношення до договору в повному порядку, він має право висловити свою думку з того чи іншого спірного питання, але його думка в будь-якому випадку має лише попередній характер [143, с. 142], і він не має права надавати обов’язкове правове тлумачення з даних питань. Ці висновки ілюструє п. 2 ст. 77: “У разі виникнення будь-якої суперечності між якоюсь державою та депозитарієм щодо виконання функцій останнього, депозитарій доводить це питання до відома держав, які підписали договір”.

Так само урядом Сенегалу було висунуте питання про реєстрацію зробленої ним денонсації. “Під реєстрацією розуміється правовий акт держави, Секретаріату ООН <...> за допомогою якого міжнародні договори, що набрали чинність і були передані в Секретаріат для реєстрації, заносяться до спеціального реєстру чи надсилаються <...> для включення в перелік з метою опублікування та доведення до відома всіх держав” [143, с. 142].

Реєстрація денонсації багатосторонніх договорів зазвичай здійснюється їх депозитарієм, а двосторонніх – державою, яка денонсує договір. Висловлюючи заперечення на відмову Секретаріату зареєструвати повідомлення про денонсацію, Сенегал вказав на рішення VI Комітету ООН у 1956 р., відповідно до якого “...реєстрація відбувається в Секретаріаті, а не Секретаріатом”. Спір було завершено, на думку французького вченого Д. Бардоне, “доволі невдалим рішенням Секретаріату” [170, с. 176]. У підсумку, денонсацію Сенегалу було прийнято та зареєстровано. Д. Бардоне вважає таке рішення юридично незадовільним: “... або денонсація є недійсною – і тоді реєстрація є неприпустимою, або денонсація є правомірною – і тоді реєстрація має бути зроблена *ex officio* Секретаріатом” [170, с. 180]. Причиною такого рішення, на думку вченого, було мовчання інших учасників Женевських конвенцій з цього питання.

Днем реєстрації вважається день отримання Секретаріатом заяви про денонсацію. Відповідно до ст. 102 Статуту ООН Секретаріат був зобов’язаний опублікувати зроблену денонсацію, але цього не послідувало. Водночас треба зазначити, що реєстрація не є обов’язковою умовою для набрання чинності денонсацією, але у випадку спору не можна посилалися на акт денонсації, якщо його не було зареєстровано.

Строк повідомлення про денонсацію починається з того моменту, коли заява про денонсацію вважається зробленою. В принципі всі автори погоджуються з тим, що заява вважається зробленою в момент отримання її адресатом. З приводу двосторонніх договорів таким необхідно вважати момент отримання заяви державою-контрагентом.

У випадку багатосторонніх договорів, де зазвичай повідомлення скеровуються депозитарію, дане питання викликає спори. Деякі вчені підтримують визнану в англійській доктрині концепцію “*constructive notice*”, відповідно до якої заява вважається зробленою в момент отримання її депозитарієм [227, с. 511; 210, с. 254; 245, с. 940]. Якщо в договорі не

передбачено інше, повідомлення вважається зробленим тоді, коли воно отримане іншими державами [186, с. 136].

Однак таке твердження не знайшло остаточного закріплення в міжнародній практиці. Існують договори, де передбачено, що датою повідомлення є дата отримання його депозитарієм [162, ст. 15]. Проте якщо в договорі відсутня така умова, треба виходити з концепції “фактичного повідомлення”, як свого часу вказував Г. Тункін в Комісії міжнародного права [282, с. 38, 136]. Ця позиція знайшла своє відображення у Віденській конвенції 1969 р., де вказано, що у випадку, коли повідомлення направляється депозитарію, воно вважається отриманим державою, якій воно адресовано, “тільки після того, як останню було поінформовано про це депозитарієм...”.

Аналіз договірної практики держав показує те, що зазвичай припинення міжнародних договорів шляхом денонсації настає після певного терміну. Цей термін, який є доцільним та бажаним, також називають постденонсаційним строком [142, с. 228]. Учасники договорів визначають цей строк на власний розсуд. Відсутність конкретного правила з цього приводу пояснюється багатоаспектністю об’єктів міжнародних договорів та різноманітністю інтересів.

Питання про договори, де про строк повідомлення нічого не зазначається, було врегульоване у Віденській конвенції положеннями п. 2 ст. 56: “Учасник повідомляє не менш, ніж за дванадцять місяців про свій намір денонсувати договір чи вийти з нього”. Уряд Нідерландів свого часу висунув зауваження стосовно цього правила: “В багатьох випадках виникає ситуація, коли можливість денонсації є допустимою, але 12-місячний період повідомлення про це занадто короткий і явно протирічить намірам сторін”. Тим не менш здається доцільним сказати, що таке хвилювання має розумні підстави з двох причин. По-перше, дванадцять місяців – це мінімальний строк, з вищенаведеного аналізу можна побачити, що з 563 договорів найбільш поширеними є строки в 6 та 12 місяців, при чому кількість договорів з першим

з них вдвічі більше, ніж з другим. По-друге, ніщо не заважає сторонам встановити будь-який строк на їх розсуд.

Подання заяви про денонсацію не призводить до негайного припинення договору [142, с. 229]. Денонсація здійснюється шляхом повідомлення, але договір втрачає чинність через певний час зі спливом передбаченого договором постденонсаційного строку.

Таким чином, процес припинення міжнародного договору шляхом денонсації починається з заяви про денонсацію, яка була зроблена в передбаченому в договорі порядку, а завершується зі спливом передбаченого договором строку. Протягом часу між датою заяви та набранням чинності денонсацією, договір продовжує залишатися чинним так само, якби заява не була зроблена.

Досліджуючи юридичну природу денонсації, виникає питання, чи вправі держава, яка подала заяву про денонсацію, відкликати її. В ст. 68 Віденської конвенції 1969 р. це питання регулюється таким чином: “Повідомлення ..., передбачене ... ст. 67, може бути відкликане в будь-який час до набрання чинності”.

В теорії міжнародного права висловлюється думка, що можливість відкликання повідомлення про денонсацію допускається до того часу, поки вказаний акт не прийнято до відома іншими учасниками договору. Після цього відкликання можливе лише за згодою інших учасників [226, с. 515; 212, с. 257]. Це пояснюється необхідністю забезпечення надійності та стабільності міжнародних відносин. Видається доцільним відмітити, що у разі, якщо держава-учасниця договору отримує акт денонсації і у зв'язку з цим вживає певні заходи, вправі розраховувати на дотримання денонсуючою державою своєї заяви, що відповідає принципу добросовісності. В ході роботи Комісії міжнародного права в 1966 р. Г. Тункін так висловився на підтримку цієї концепції: “Якщо уряд поверне своє повідомлення про денонсацію через кілька днів після оприлюднення, це навряд чи створить складності для інших учасників, а навпаки – буде їм на користь” [186, par. 70]. Ситуація, звісно,

змінюється, якщо сторони домовились інакше. Є випадки, коли сторони передбачають в договорі можливість відкликання заяви про денонсацію. Наприклад, ст. 32 Хартії Організації африканської єдності містить наступні положення: “Через рік з дня отримання цього повідомлення, якщо воно не відкликано, Хартія припиняє застосовуватися до цієї держави”. Ст. 18 Угоди між СРСР та Республікою Зімбабве про повітряне сполучення передбачала: “Угода припинить свою дію не менш як через шість місяців після дати отримання повідомлення іншою договірною стороною, якщо тільки повідомлення про припинення дії не буде відкликано до спливу даного періоду”.

М. Франковська вважає, що згода на повернення заяви про денонсацію має значення тільки для двосторонніх договорів, в яких, “якщо сторона не згодна, вона може самостійно денонсувати договір” [205, с. 61]. Такі випадки мали місце в практиці держав. У 1903 р. заява про денонсацію торгового договору від 1897 р. між Болгарією та Бельгією була повернена шляхом обміну нотами між обома учасниками [252, с. 329]. Американський юрист Г. Хакуорт, говорячи про практику США з цього питання, зазначав, що “повернення повідомлення про денонсацію за згодою сторони, якій воно направлено, вважається усталеною практикою нашого уряду у відносинах з іншими націями” [210, с. 314]. М. Уайтмен, юридичний радник США з питань міжнародних договорів, відповідаючи на питання, чи існує можливість відкликання заяви про денонсацію багатостороннього міжнародного договору, вказував, що “така можливість існує” [274, с. 446].

Денонсацію слід вважати здійсненою з моменту набрання нею чинності, тобто зі спливом строку, встановленого договірними сторонами. Строк визначається на розсуд сторін. Це загальне правило відносно денонсації міститься у ст. 54 Віденської конвенції 1969 р. Коли договір не містить умов про денонсацію, слід застосовувати правило зі ст. 56, яке має додатковий характер. В такому випадку постденонсаційний строк дорівнює 12 місяцям.

Юридичні наслідки денонсації двосторонніх та багатосторонніх договорів мають свої особливості. Внаслідок денонсації двосторонній договір повністю втрачає свою обов'язкову силу у відносинах між учасниками і припиняє породжувати права і обов'язки між ними. Що стосується багатостороннього договору, то в цьому випадку може мати місце вихід одного з учасників. Відповідно, договір припиняє породжувати права та обов'язки для денонсуючої держави, але залишається чинним у відносинах між іншими учасниками. В результаті денонсації договору однією чи кількома державами може відбутися повне припинення дії договору, тобто втрата чинності щодо всіх учасників. Існують договори, в яких передбачається, що у випадку застосування денонсації однією зі сторін, договір повністю припиняє свою дію. З цього приводу А. МакНейр вказує на Договір про обмеження морських озброєнь, укладений 6 лютого 1922 р. між США, Великобританією, Францією, Італією та Японією. В договорі зазначалося, що “він буде діяти доти, доки одна зі сторін не виявить бажання його припинити” [226, с. 515]. Аналогічна умова передбачалася в Протоколі з молока, що був укладений 2 квітня 1973 р. в Женеві. Вихід з нього Канади призвів до його припинення з 22 вересня 1980 р. До повного припинення Угоди про створення Постійного латиноамериканського інституту досліджень у сфері лісового господарства призвів вихід Венесуели, що набрав чинності 20 серпня 1984 р. [270].

На думку американського вченого Х. Тобіна, такі умови зазвичай передбачаються в договорах, що “встановлюють різні права та обов'язки для різних сторін” [260, с. 204]. Дж. Фітцморіс вважає, що внаслідок денонсації однією стороною має повністю припинятися “договір, що встановлює цілком взаємопов'язані за своїм характером обов'язки” [284, с. 36]. Денонсація також призводить до повного припинення договору в тих випадках, коли в ньому передбачається допустимий мінімум учасників. Таке положення міститься в ст. 12 Європейської Угоди про міжнародні автомагістралі: “Ця Угода втрачає чинність, якщо кількість договірних сторін складе менше восьми протягом певного періоду поспіль 12 місяців”. Аналогічна умова в ст. 55 Конвенції про

міжнародні перевезення вантажів з використанням книжки МДП, ст. 13 Міжнародної конвенції про використання радіомовлення в інтересах миру.

Доцільно вважати, що багатосторонній договір припиняє свою дію, якщо кількість його учасників стала менше двох. Але з цього правила є винятки. Наприклад, ст. 12 Додаткового протоколу про обмін рекламними матеріалами в сфері туризму від 4 червня 1954 р. передбачає, що “Протокол втрачає чинність, якщо ... кількість його учасників буде складати протягом будь-яких 12 місяців менше двох” [205, с. 70]. В свою чергу, А. Талалаєв пише: “Якщо договором це не передбачено, то можна вважати, що багатосторонній договір не припиняється лише з тієї причини, що кількість його учасників зменшилася, наприклад стала менше кількості, необхідної для набрання цим договором чинності” [142, с. 230]. Це правило зафіксоване в ст. 55 Віденської конвенції.

В ході роботи Комісії міжнародного права Ш. Розенне заявив, що “денонсація ... створює нову правову ситуацію, її юридичне значення може цілковито відрізнитися від наслідків звичайного припинення договору” [246, с. 113].

Таким чином, для того щоб денонсація була дійсною як юридичний акт, вона має відповідати загальним вимогам, що висуваються міжнародним правом до всіх юридичних актів: 1) наявність правоздатності у суб’єкта, який заявляє про денонсацію; 2) вона має виходити від компетентного органу держави; 3) волевиявлення суб’єкта має бути вільним та необтяженим вадами. Серед специфічних вимог, які висуваються до акту денонсації слід зазначити наступні: 1) обов’язкове завчасне попередження про бажання розірвати договір; 2) строк, протягом якого дане попередження може бути зроблене; 3) визначений постденонсаційний строк.

РОЗДІЛ 2. ЗМІСТ ПРАВА НА ДЕНОНСАЦІЮ В ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИЦІ ДОГОВІРНИХ ВІДНОСИН

2.1. Право на денонсацію, передбачене договором

Правомірні договори повинні дотримуватися і здійснюватися сторонами добросовісно і точно відповідно до їх положень. Тому, як зазначає В. А. Василенко, «відмова від виконання правомірного договору покладає міжнародно-правову відповідальність на державу, що відмовилась, оскільки вона порушує принцип *pacta sunt servanda* і тим самим скоює міжнародний делікт. Припинення такого договору має проводитися тільки на умовах, зафіксованих в самому договорі, або у випадках, передбачених загальноновизнаними нормами міжнародного права» [15, с. 76].

Змістом денонсації є не власне заява про денонсацію, а те, що така заява витікає з попередньо досягнутої згоди в момент укладення договору чи, як підкреслює Д. Анцілотті, “не воля як така викликає юридичні наслідки, а право, за наявності волевиявлення, що відповідає певним умовам” [2, с. 276].

Представники іншої концепції виділяють серед правових засад не тільки її обумовленість в договорі, але і відповідність її застосування намірам сторін, стверджуючи, що відсутність явно вираженої домовленості не відкидає можливість існування так званого “дорозумілого” права на денонсацію. У зв’язку з цим необхідно розглянути обидві точки зору.

Положення про денонсацію зазвичай містяться в кінці договору. Для позначення вказаної частини використовують такі формулювання, як: протокольні постанови, прикінцеві або заключні положення, тощо.

Різноманітність видів міжнародних договорів за їх об’єктом є причиною виникнення різних умов, за наявності яких може мати місце денонсація міжнародних договорів. Встановлення таких умов цілком залежить від згоди сторін. По-перше, в договорі точно встановлюється, зі спливом якого строку сторони мають право на денонсацію.

Відносно строку, протягом якого надається право зробити заяву про денонсацію, можна вирізнити два основних види денонсації:

- 1) денонсація, заява щодо якої може бути подана в будь-який час;
- 2) денонсація, заява щодо якої може бути подана у визначений час.

Говорячи про перший з двох видів, необхідно відзначити, що тут можливі такі варіанти:

1.1. Сторона договору може денонсувати його в будь-який час, подавши заяву про денонсацію, що призведе до негайного припинення дії договору відносно даного учасника. Дана формула не використовується у двосторонніх та багатосторонніх договорах з обмеженим колом учасників, оскільки її застосування не гарантувало б стабільності договору. Вона зустрічається в деяких багатосторонніх договорах, де вихід одного з учасників загрожує інтересам інших учасників. Так, наприклад, ст. XV (секція I) Угоди про міжнародний валютний фонд 1945 р. містить наступні положення: “Кожен член Фонду може вийти з нього в будь-який час, подавши письмове повідомлення управлінню Фонду. Вихід набирає чинності в день отримання повідомлення управлінням” [139]. Подібна формула денонсації передбачається також в ст. VI секції I Угоди про Міжнародний банк реконструкції та розвитку [131].

У договірній практиці СРСР є договори, де не передбачається строк повідомлення. Наприклад, ст. 9 Угоди про створення радянсько-китайської комісії для керівництва виробленням схеми комплексного використання водних ресурсів прикордонних ділянок річок Аргунь та Амур містить такі положення: “Дана Угода ... буде діяти протягом строку, який буде необхідним для завершення робіт зі складання схеми, чи до повідомлення однією з договірних сторін про своє бажання припинити її дію” [130, вып. XI]. Така сама умова передбачається ст. 6 Угоди про співробітництво в сфері спільного виробництва та обміну телеграмами [130, вып. XXXIII]. В цих випадках подання заяви про денонсацію призводить до негайного припинення договору,

якщо тільки в самому повідомленні не вказано певний термін для набрання денонсацією чинності.

1.2. Другим варіантом першої є те, що *договір може бути денонсовано в будь-який час, але за умови завчасного повідомлення*, зі спливом терміну якого денонсація набирає чинності. Зазвичай такий строк сягає від 3 місяців до 2 років. Е. Жиро відмічав, що частіше за все держави погоджуються на 1-річний строк для завчасного повідомлення.

Аналіз договірної практики України показує, що з 4512 договорів 584 містять положення про денонсацію. В більшості з них учасники передбачили право на денонсацію в будь-який час із завчасним попередженням. В більшості досліджених договорів, що використовують дану формулу денонсації, постденонсаційний строк дорівнює 12 місяцям, що, до речі, підтверджує вищенаведену думку Е. Жиро. Видається оптимальною для застосування в міжнародних договорах наступна формула: “Ця угода буде чинною до тих пір, доки одна з договірних сторін не денонсує її із завчасним повідомленням за дванадцять місяців” [206].

Строк завчасного повідомлення в один рік передбачається в одинадцяти з тринадцяти Гаазьких конвенцій, прийнятих у 1907 р., так само і в Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 р., в Конвенції про оперативне оповіщення про ядерну аварію 1986 р., в Конвенції про допомогу в разі ядерної аварії або радіаційної аварійної ситуації 1986 р.

2. Формула, відповідно до якої *право на денонсацію надається учасникам зі спливом певного строку після набрання договором чинності*. Протягом такого початкового строку учасники не мають права денонсувати договір. Зазвичай, залежно від договору тривалість такого строку варіюється від одного до двадцяти років, але існують й інші строки. Наприклад, Брюссельська конвенція 1948 р. передбачає початковий період в 50 років; договір про Антарктику 1959 р. передбачає аналогічний строк в 30 років. Мета встановлюваних строків є різною. Короткий строк (від одного до п’яти років)

дає можливість державам оцінити, чи відповідають положення договору реальним інтересам учасників в теперішній та майбутній часи. Більший строк встановлюється державами в тих випадках, коли очікуваний результат може бути досягнений в процесі тривалого співробітництва.

Початковий строк в один рік мається на увазі в Договорі про принципи діяльності держав по дослідженню і використанню космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла 1967 р.

Строк в три роки передбачається Міжнародною конвенцією про цивільну авіацію 1944 р.

Строк в п'ять років передбачається такими міжнародними договорами, як Конвенція про захист морського середовища району Балтійського моря 1992 р., а також Міжнародна конвенція з охорони людського життя на морі 1974 р.

Строк в двадцять років передбачається Північноатлантичним договором 1949 р.

3. Формула, відповідно до якої дія договору поділяється на періоди, тривалість яких в ньому передбачена. Сторони мають *право на денонсацію по закінченні будь-якого з таких періодів* за умови, що ними було зроблено завчасне повідомлення у вказаний в договорі строк до спливу кожного періоду. Якщо учасники не денонсували договір у вказаний проміжок часу, настає автоматична пролонгація на новий визначений договором період.

Строки однакової тривалості передбачаються також в Конвенції про передачу осіб, засуджених до позбавлення волі, для відбування покарання у державі, громадянами якої вони є 1978 р. (5 років); в Додатковій конвенції про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв, подібних до рабства, 1956 р. (3 роки).

Іноді пролонгація передбачена на строк, коротший за початковий.

Е. Жиро вказує на Міжнародну конвенцію про боротьбу з заразними хворобами тварин 1935 року, ст. 15 якої передбачає початковий строк в 2 роки, за яким слідує автоматична пролонгація на 4 роки. Подібні положення містять

також Міжнародна конвенція про транзит тварин, м'яса та інших продуктів тваринництва 1935 року, а також Міжнародна конвенція про вивезення та ввезення продуктів тваринництва (інших, ніж м'ясо, м'ясні вироби, свіжі продукти тваринного походження, молоко і молочні продукти) 1935 року.

На думку багатьох вчених, дана формула “відрізняється багатьма перевагами” [206, с. 91]. По-перше, у випадку невідповідності договору інтересам учасника, у нього є можливість його денонсувати через повторювані проміжки часу. По-друге, протягом вказаних строків забезпечена стабільність договору, і гарантовані інтереси його учасників. В доктрині висловлюється думка, що якби подібне положення передбачалося Статутом ООН, Індонезія навряд чи могла б вийти зі складу ООН одразу після своєї ратифікації договору в 1965 р. Е. Жиро вважає автором даної формули французького юриста Н. Політіса, який переконав Асамблею Ліги Націй застосувати її в Генеральному акті від 26 вересня 1928 р. [206, с. 92; 212, с. 249].

В процесі роботи Інституту міжнародного права на сесії в 1961 р. було висунуто наступну пропозицію: “Інститут рекомендує під час розробки загальних міжнародних договорів з невизначеним строком дії користуватися системою розподілу застосування конвенції на періоди, що слідують один за одним, передбачаючи право на денонсацію в кінці кожного періоду. З метою забезпечення достатньої стабільності цим договорам пропонується, щоб ці періоди були тривалістю 5 або більше років”. Більшість членів, що брали участь в цій сесії, погодились з запропонованою пропозицією (Дженкс, Перассі, Руссо, Вішер, Вінярські), але двоє з них все ж вважали, що застосування обов'язкового п'ятирічного періоду було б недостатньо обґрунтовано. Доповідач, в свою чергу, відмічав, що навіть за умови, що держави не бажають зв'язувати себе на п'ятирічні періоди, а віддадуть перевагу більш коротким строкам, формула зберігає свої переваги, найголовнішою з яких є та, що “стабільність договору не піддається небезпеці випадкового інциденту, негативних емоцій чи тимчасових труднощів учасників” [206, с. 92]. До кінця встановленого строку зберігається

можливість добре розрахувати кожен крок, який призвів би до відмови від договору. Двоє з членів Комісії – Фітцморіс та Ролін – “не вбачають необхідності рекомендувати певну формулу, оскільки такий вибір залежить від обставин” [206, с. 175]. Інший член Комісії – Бадаві – вважав, що Інститут міжнародного права “може просто надати на вибір державам ті моделі, які були використані на практиці” [206, с. 175].

Аналіз договірної практики України показує, що з 4512 договорів, 584 містять положення про денонсацію. 286 з них передбачають можливість денонсації в кінці визначених договором періодів. З них у 115 договорах визначено 5-річний строк з автоматичною пролонгацією на наступні 5 років у випадку, якщо не було подано заяви про денонсацію. Наведені дані дозволяють дійти висновку, що вказана формула є розповсюдженою, що свідчить про її переваги.

4. В договірній практиці держав зустрічаються договори, в яких передбачається *можливість денонсації тільки один раз за весь строк*, на який його було укладено. Наприклад, у ст. 2 Варшавського договору про дружбу, співробітництво і взаємну допомогу 1955 р. містилися положення про те, що “договір буде діяти протягом двадцяти років. Для Договірних сторін, котрі за рік до спливу цього строку не передадуть уряду ПНР заяву про денонсацію, він буде залишатися чинним протягом наступних десяти років”. Даний договір було укладено фактично на 30 років, протягом яких учасники мали право подати заяву про денонсацію тільки один раз – зі спливом 19 років з дня набрання ним чинності. Аналогічна формула була використана в Протоколі про продовження строку дії Варшавського договору 1985 р.

Подібні положення містилися також в договорі про Бельгійсько-Люксембурзький економічний союз 1921 р.: “Договір буде діяти протягом 50 років, і, якщо жодна зі сторін не заявить про свій намір його денонсувати за рік до спливу даного строку, договір залишається чинним наступні 10 років”. Деякі договори передбачають певну процедуру для здійснення права на денонсацію. Наприклад, в ст. 42 Міжнародної угоди по цукру 1992 р.

вказується, що: “Кожний учасник може вийти із даної Угоди у будь-який час після набуття чинності даної Угоди, надіславши депозитарію письмове повідомлення про вихід. Такий учасник одночасно у письмовій формі повідомляє Раду про прийняте рішення” [106]. Аналогічна процедура передбачається ст. 33 Міжнародної угоди по оливковій олії та столовим оливкам 2015 р. [101]. Те саме стосується двосторонніх угод про повітряне сполучення, наприклад, ст. 17 Угоди між Урядом України та Австрійським Федеральним Урядом про повітряне сполучення передбачає наступне: “Будь-яка Договірні Сторона може в будь-який час надіслати іншій Договірній Стороні по дипломатичних каналах письмове повідомлення про своє бажання припинити чинність цієї Угоди; таке повідомлення буде одночасно направлено до Ради Міжнародної організації цивільної авіації та, якщо це необхідно, до Секретаріату Організації Об’єднаних Націй” [153]. Ці угоди в обов’язковому порядку передбачають направлення повідомлення про денонсацію до Міжнародної організації цивільної авіації.

Існує також категорія міжнародних договорів, де передбачена заборона їх денонсації за певних обставин, а саме тих, на які розраховується дія договору. Сюди відносяться, наприклад, конвенції про закони та звичаї війни. Французький вчений П. Фошіль задавався питанням про те, чи може право на денонсацію бути реалізоване як в мирний, так і у воєнний час. Вказуючи, що “денонсація під час війни є актом недобросовісності”, він стверджував, що така денонсація можлива, якщо вона “не виключається положеннями договору”. Подібні обмеження не передбачалися в Гаазьких конвенціях 1899 та 1907 рр. про закони та звичаї війни. Така заборона склалася з розвитком договірної практики, яка з часом показала, що “не було жодного сенсу укладати конвенції про правила ведення війни і дозволяти сторонам відмовлятися від них в той саме час, коли вони мають бути чинними” [142, с. 226]. Така умова передбачається всіма Женевськими конвенціями 1949 р. про захист жертв війни. Наприклад, у ст. 63 Конвенції про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях 1949 р. вказується, що: “... денонсація,

заява про яку була зроблена в той час, коли Держава, що подає денонсацію, приймала участь у конфлікті, не буде чинною до укладення миру і, у всякому випадку, доти, доки не будуть закінчені операції з визволення та репатріації осіб, що користуються заступництвом цієї конвенції” [62]. Схожі положення містяться у ст. 37 Конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 р.: “Денонсація набуває чинності через рік після отримання документу про денонсацію. Якщо, однак, до моменту спливу цього року денонсуюча Сторона прийме участь у збройному конфлікті, дія денонсації буде призупинена до кінця воєнних дій і у всякому випадку доти, доки не завершаться операції з повернення культурних цінностей до країни, звідки вони були вивезені” [60]. Теж саме стосується і ст. 9 Конвенції про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію, 1981 р. [58].

Особлива формула про денонсацію міститься в договорах, покликаних забезпечити мир та безпеку народів. Вперше варіант даної формули з’явився в Договорі про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, у космічному просторі та під водою 1963 р., ст. IV якого містить наступні положення: “Кожен учасник цього договору в порядку здійснення свого державного суверенітету має право вийти з договору, якщо він вирішить, що пов’язані зі змістом даного договору обставини поставили під загрозу найвищі інтереси його країни. Про такий вихід він зобов’язаний повідомити за три місяці всіх інших Учасників Договору” [32].

У Договорі про нерозповсюдження ядерної зброї 1968 р. в ст. X дане формулювання було доповнене наступним положенням: “В такому повідомленні має міститися заява про виняткові обставини, які він розглядає як такі, що поставили під загрозу його найвищі інтереси” [34]. Тут з’являються нові вельми суттєві елементи: по-перше, денонсуюча держава зобов’язана попереджати про свій вихід не лише інших учасників, але і Раду Безпеки; по-

друге, така держава зобов'язана окрім того, що повідомити про своє рішення, ще й мотивувати його.

Д. Фішер, розглядаючи дану формулу, серед її недоліків відмічав відсутність конкретики в формулюваннях, “оскільки можна вважати загрозою національним інтересам технічний прогрес контрагента” [198, с. 182]. Аналізуючи дискусію, котра відбулася в Конгресі США з приводу визначення поняття “загроза інтересам”, він цитує висловлювання сенатора Джексона про те, що “загрозою інтересам США є сам розвиток радянських збройних сил”, а також командуючого воєнно-морського флоту США адмірала Зумвольта, що “несхвалення Конгресом США певних засобів є підставою для виходу з договору”. Поряд із цим Д. Фішер все-таки відмічає, що повідомлення Ради Безпеки “створює можливість контролю, який хоча і в початковій формі, оскільки відсутній міжнародний орган, якого наділено повноваженнями займатися даними питаннями, обмежує можливість сторін здійснити надто легкий вихід” [251, с. 43].

Можна відзначити те, що на сьогоднішній день, коли забезпечення безпеки держав є справою міжнародного рівня, такі елементи формули денонсації можна вважати додатковим засобом гарантування дотримання міжнародних договорів, особливо тих, що стосуються обмеження розповсюдження ядерної зброї або роззброєння, а відповідно, також і засобом підвищення рівня відповідальності держав, що приймають участь в таких договорах перед міжнародним співтовариством в цілому.

Всі наступні договори, пов'язані із забезпеченням миру, безпеки та роззброєння містять дане формулювання. Наприклад, ст. 8 Договору про заборону розміщення на дні морів і океанів та в його надрах ядерної зброї та інших видів зброї масового ураження 1971 р. містить такі положення: “Кожна держава-учасниця цього договору в порядку здійснення свого державного суверенітету має право вийти з Договору, якщо вирішить, що пов'язані зі змістом цього Договору виключні обставини поставили під загрозу найвищі інтереси країни. Про такий вихід вона повідомляє за три місяці всіх інших

учасників Договору і Раду Безпеки Організації Об'єднаних Націй. В такому повідомленні повинна міститися заява про виключні обставини, які вона розглядає як такі, що поставили під загрозу її найвищі інтереси [33].

У ст. XV Договору між СРСР та США про ліквідацію ракет середньої та малої дальності 1987 р. договірні сторони обрали такий варіант формули про денонсацію:

“I. Даний договір є безстроковим.

II. Кожна зі Сторін в порядку здійснення свого державного суверенітету має право вийти з цього Договору, якщо вона вирішить, що пов'язані зі змістом цього договору виключні обставини поставили під загрозу її найвищі інтереси. Вона повідомляє іншу Сторону про прийняте нею рішення вийти з цього договору за шість місяців до виходу. В такому повідомленні міститься заява про виключні обставини, які сторона, що повідомляє про денонсацію, розглядає як такі, що ставлять під загрозу її найвищі інтереси” [35].

Існують також договори, які прямо забороняють їх денонсацію, але таке явище не є досить поширеним. Наприклад, у ст. 42 Міжнародної угоди по цукру 1953 р. міститься таке положення: “Дана Угода укладається строком на п'ять років, починаючи з 1 січня 1954 р. Угода не підлягає денонсації” [102].

Здається також доцільним вважати, що денонсація є забороненою в договорах, що містять положення про їх відміну, як, наприклад, свого часу Угода між Урядом СРСР та Урядом ЧРСР про співробітництво в сфері створення роботизованих комплексів та гнучких виробничих систем та про заснування Міжнародного науково-технічного об'єднання “РОБОТ” 1985 р., ст. 33 якого містила такі положення: “Дія цієї Угоди може бути припинена, а об'єднання ліквідовано тільки за згодою договірних сторін”.

Забороняється денонсація і у випадках, коли в договорі містяться такі положення, як, наприклад, у ст. 6 Угоди між СРСР та США про співробітництво в дослідженні та використанні космічного простору в мирних цілях 1977 р.: “... угода буде діяти протягом п'яти років. Вона може бути

змінена та подовжена за взаємною згодою сторін”. Так само слід розцінювати можливість денонсації, якщо в договорі містяться положення, як, наприклад, у ст. X Угоди між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки про співробітництво у сфері науки та технологій 2000 р.: “Припинення дії цієї Угоди не впливає на виконання будь-якої спільної діяльності, яка проводиться у рамках цієї Угоди і не завершена на момент припинення дії даної Угоди” [154].

Підсумовуючи, можна зауважити наступне: всі формули денонсації, які застосовуються в міжнародному праві діляться на дві групи: 1) денонсація, заява щодо якої може бути подана в будь-який час; 2) денонсація, заява щодо якої може бути подана у визначений час. Перша формула має дві варіації: договір може бути денонсовано негайно (в день подання заяви) та зі спливом регламентованого договором терміну. Друга формула може бути застосована в таких варіаціях: 1) денонсація можлива після спливу певного часу з моменту набрання договором чинності; 2) денонсація дозволяється лише у певні періоди (проміжки) часу, які регламентуються договором; 3) право на денонсацію надається лише один раз за весь строк дії договору протягом певного періоду часу, по закінченні якого денонсація неможлива. Додатково будь-яка з формул може мати доповнення, наприклад, неприпустимість денонсації в разі настання обставин та подій, на які розрахована дія договору чи вимога про надання письмового пояснення мотивів денонсування.

2.2. Дорозуміле право на денонсацію в договірній практиці держав та міжнародній судовій практиці

Англійський вчений Дж. Фітцморіс відмічав: “Вся суть проблеми в сфері припинення міжнародних договорів може бути виражена однією фразою: чи існує презумпція про право односторонньої денонсації договорів, де таке право не передбачається, і якщо таке право існує – в якій мірі та на якій підставі” [199, с. 23].

Одностороннє визнання вченими-юристами того факту, що проблема припинення договорів, що не мають положень про денонсацію, є “однією з найскладніших і практично важливих в праві договорів” [160, с. 330], сформувалося не тільки тому, що її рішення вказує на “ті рамки, в яких можна сприйняти ліберальне відношення в цій сфері, не зачіпаючи основу права договорів – принцип *pacta sunt servanda*” [199, с. 23], але і тому, що саме через чітке вирішення даної проблеми проходить розмежування між правомірною та неправомірною поведінкою учасників договору. У міжнародно-правовій доктрині з цього питання існують різні точки зору. Загалом їх можна об’єднати в три групи:

- 1) концепція про неприпустимість денонсації договорів, що не містять положень про їх припинення, денонсацію чи вихід;
- 2) концепція про допустимість денонсації договорів, що не містять положень про їх припинення, денонсацію чи вихід;
- 3) концепція, згідно з якою право учасників договору на денонсацію має визначатися відповідно до намірів сторін, які уклали цей договір.

Виходячи з положень Лондонської конвенції 1871 р. [177, с. 1198] і відомої практики держав, класична доктрина дотримується думки, що учасник договору може денонсувати договір або вийти з нього лише в тому випадку, якщо така денонсація або такий вихід передбачені в самому договорі чи на них погодились всі інші учасники.

Прихильником даної концепції був П. Фіоре, який у ст. 830 свого Проекту говорить про те, що “договір припиняє свою дію шляхом односторонньої денонсації, тільки якщо таке право передбачається договором і на виконання тих умов, що містяться в договорі чи в нормах, встановлених загальним правом” [196].

Аналогічне положення міститься у ст. 34 Проекту кодексу права міжнародних договорів, який було розроблено Гарвардським університетом у 1935 р.: “Договір може бути денонсовано однією зі сторін, лише якщо така

денонсація передбачена договором <...>, вона здійснюється відповідно до умов договору” [213].

Серед інших прихильників даної концепції можна назвати П. Гугенхайма [206, с. 223], Ш. Руссо [247, с. 123], Д.П. О’Коннелла [235, с. 204], А. Талалаєва [142, с. 221], М. Франковську, А. Клафковського.

Протягом роботи Комісії міжнародного права професор Г. Тункін підтримував прийняття принципу, згідно з яким, якщо в договорі відсутні положення про його припинення, його дія може бути припинена тільки за взаємною згодою сторін [279, с. 115].

Іншу концепцію, відповідно до якої існує презумпція про припустимість денонсації договорів, що не містять положень про їх денонсацію, слід відмежовувати від тверджень про те, що кожен договір може бути денонсовано. Видається вкрай доцільною думка про те, що твердження про можливість денонсації договору або виходу з нього всупереч його положенням знаходяться в протиріччі з основними принципами міжнародного права, та принципом *pacta sunt servanda*, зокрема.

В цілому думки майже всіх вчених зходяться в тому, що договори, укладені на певний строк, тобто “на відрізок часу, завчасно обумовлений точними календарними датами” [142, с. 41], можуть бути денонсовані тільки у випадку, коли сторони передбачили умови про денонсацію. На думку англійського вченого А. Макнейра, “наявність положень чи передбачена процедура припинення договору виключають всяке право на його денонсацію” [227, с. 512].

Думки вчених розходяться з приводу договорів, в яких строк дії не визначено. У радянській літературі висловлювалася думка про те, що вони “поділяються на безстрокові договори та договори, де строку хоча і не вказано, але мається на увазі, <...> – це договори з невизначеним строком” [54, с. 121-122].

Безстрокові договори були широко розповсюджені в Давні часи та в Середньовіччі. І сьогодні є чинні договори такого типу. У доктрині

висловлюється точка зору, що “укладаючи безстрокові договори, держави виходять з того, що їх учасники не можуть припинити дію договору в односторонньому порядку”. Таку думку підтримують такі вчені, як Л. Оппенгейм, Дж. Фітцморіс, Ф. Кожевніков, В. Шуршалов та ін. [54, с. 122; 149, с. 136; 117, с. 466]. Деякі автори стверджують, що “не можна вказати такий міжнародний договір, який би зберіг вічне значення протягом всієї історії” [120, с. 160].

Угорський вчений Д. Харашті розділяє договори, в яких немає положень про денонсацію, на договори, укладені на певний строк (які не можна денонсувати до спливу даного строку), і на договори, укладені на невизначений строк. Він вважає, що “поняття вічного договору є недоцільним, оскільки воно не відповідає дійсності” [212, с. 261]. Погоджуючись зі зробленим у ст. 56 Віденської конвенції 1969 р. акцентом на намір сторін у визначенні можливості денонсації чи виходу з договору, вчений не підтримує встановлену в положеннях цієї статті презумпцію неприпустимості дорозумілої денонсації за неможливості встановити наміри сторін. На його думку, право на денонсацію договору, що не містить положень про припинення його дії, витікає з належного державі суверенітету і незалежності, згідно з цим, будь-які обмеження мають бути інтерпретовані в найменш несприятливому сенсі для цієї держави.

Відповідно, за неможливості встановити у договорі наміри сторін, учасники повинні вважатися такими, що опосередковано наділені правом на денонсацію такого договору, згідно з основними принципами міжнародного права, що вимагають поваги державного суверенітету [212, с. 264]. На думку вченого, це відноситься також і до кодифікуючих конвенцій. Виняток з цього правила складають: по-перше, договори, що встановлюють кордони та обмін територіями; по-друге, мирні договори, які зазвичай також містять положення, що регулюють територіальні питання, за умови відсутності доказів про протилежні наміри сторін договору. Усталене в доктрині правило, відповідно до якого будь-яке обмеження державного суверенітету має тлумачитися в

обмежувальному порядку, “в більшій мірі відноситься до визнання права на вихід з міжнародних організацій” [212, с. 226]. Стосовно даної проблеми Д. Харашті робить висновок, що безстрокові договори та договори, в яких передбачено, що вони будуть чинні до укладення нового договору, відносяться до таких, де “сторони виразили намір про постійну дію, денонсувати їх в односторонньому порядку учасники не можуть”. Видається доречним відмітити, що останнє твердження стосується насамперед договорів, що встановлюють загальноновизнані міжнародним правом імперативні норми, що стосуються таких принципів, як незастосування сили та погрози силою, непорушність кордонів і т.д., оскільки припустимість денонсації таких договорів суперечила б не тільки намірам сторін, але і інтересам міжнародного співтовариства в цілому.

Питання про денонсацію загальних міжнародних договорів, що не містять положень про припинення, обговорювалося на Зальцбурзькій сесії Інституту міжнародного права, під час якої доповідач Е. Жиро визначив такі види договорів: безстрокові (насамперед, мирні договори), строкові, договори з невизначеним строком (насамперед, загальні багатосторонні договори) [206, с. 73]. В своїй доповіді вчений висунув тезу про те, що в тих випадках коли ці договори не передбачають права на денонсацію, вони можуть бути припинені в будь-який час, аргументуючи свою думку тим, що “відмовити сторонам загального багатостороннього договору, в якому не зафіксовано строку його дії, в праві на денонсацію, означало б надати такому договору вічного характеру, на який він не претендує”. Ця теза була підтримана лише одним членом комісії – Б. Вінярські. Іншими членами комісії була висловлена протилежна думка. Дж. Фітцморіс заявив, що, на його думку, є вкрай бажаним “включати в договори положення про денонсацію у всіх випадках, коли сторони бажають забезпечити собі таке право, і Інститут має зробити рекомендацію в цьому сенсі” [206, с. 73]. В кінці обговорень доповідач узагальнив висловлені думки і зробив висновок, що “більшість членів комісії вважає, що державам необхідно звернути увагу на питання про денонсацію

загальних міжнародних договорів в тому сенсі, що, якщо сторони бажають забезпечити собі можливість денонсувати договір, необхідно передбачити таку умову в договорі. В протилежному випадку, мовчання договору з цього питання означає неприпустимість права на денонсацію” [206, с. 73].

Презумпція припустимості дорозумілої денонсації була свого часу зафіксована також в ст. 17 Гаванської конвенції про міжнародні договори 1928 р., відповідно до якої “... за відсутності договірних положень договір може бути денонсовано будь-якою з договірних держав, якщо вона виконала всі зобов’язання, що містяться в договорі”. Ця стаття була прийнята Комісією американських юристів майже без дискусій, але була висловлена думка про те, що “застосування Конвенції не представляється можливим щодо договорів, що мають безстрокову дію”.

Прихильником даної концепції є Е. Хойт, який стверджує, що “часто відстоюване правило звичаєвого права, що договори не можуть припинятися чи переглядатися без взаємної згоди сторін, вважалось зрозумілим саме собою, без серйозного аналізу” [214, с. 1].

Прихильниками третьої концепції є, головним чином, представники англійської доктрини. На їх погляд, право на денонсацію виникає не тільки тоді, коли в договорі наявні відповідні положення, але і тоді, коли сторони мовчазно погодилися надати одна одній можливість вільної денонсації договору. Виникає питання, коли і за яких обставин можна вважати, що подібна мовчазна згода про визнання права на денонсацію існує? З цього питання є дві точки зору, які можна визначити як об’єктивну та суб’єктивну.

З об’єктивної точки зору, право на денонсацію мається на увазі в певних категоріях договорів, “які, скоріш за все, не призначені для встановлення необмеженого строком порядку речей” [117, с. 456-457].

Л. Оппенгейм вказує на два види договорів: торгові та союзні, які у випадку, якщо вони не укладені на певний строк, можуть бути припинені після попередження в будь-який час. В свою чергу, А. Макнейр виділяє в якості таких лише торгові договори, які є “торговими угодами в чистому вигляді

(*stricto sensu*). Нема ніяких сумнівів в тому, що, коли договір містить положення іншого характеру, вони домінують, і можливість припинення шляхом односторонньої денонсації відпадає” [227, с. 504].

Згідно з суб’єктивним критерієм в кожному конкретному випадку питання має вирішуватися залежно від намірів сторін, які визначаються на підставі тих самих документів, що і у випадку тлумачення договорів, в тому числі, за потреби, підготовчих матеріалів.

В рамках даної концепції характер договору сам по собі не має вирішального значення. В 1909 р. Дж. Холл відмічав: “Договір може бути денонсовано, якщо його зміст говорить про те, що сторони мали намір встановити постійний *status quo*” [211, с. 341; 205, с. 142]. Пізніше цю думку розділив А. Майнейр: “Нема нічого неможливого з юридичної точки зору в існуванні дорозумілої умови, що надає сторонам право на односторонню денонсацію. Це питання залежить від намірів сторін, які можуть бути виведені з положень договору, умов його укладення та характеру його змісту” [227, с. 142]. Я. Броунлі відмічав: “У випадках, коли договір не містить положень про припинення, його денонсація залежить від наміру сторін, який витікає з умов договору та його змісту” [11, с. 234]. Наведена вище концепція знайшла відображення в процесі розробки Віденської конвенції 1969 р.

В проєкті 1957 р., в ст. 4 (II) Дж. Фітцморіс досліджував випадки, коли в договорі відсутні положення про денонсацію. В такому випадку договір, що укладається на невизначений строк, може бути денонсовано тільки за взаємною згодою сторін. “Дане положення може не застосовуватися: а) у випадку, коли з положень договору ... може бути зроблено висновок ... про намір сторін допустити дорозуміле припинення або вихід; б) якщо договір належить до такої категорії договорів, характер яких припускає можливість одностороннього припинення чи виходу (наприклад, союзні і торгові договори)” [199, с. 22].

Одночасно з цим у ст. 17 п. В (VIII) вказувалося, що “договори, які за своїм характером є строковими чи з невизначеним строком, навіть якщо вони

цього не передбачають, можуть бути денонсовані в будь-який час після завчасного попередження, якщо це не виключається договором або інший намір не витікає з положень чи обставин укладення договору” [199, с. 30].

В проєкті Х. Уолдока питання про дорозуміле право на денонсацію розглядалося в ст.ст. 16, 17. З цих статей видно, що доповідач підтримував об’єктивну точку зору. Він вважав, що в певних категоріях договорів в силу самого їх характеру маєтсья на увазі право учасників на денонсацію чи вони можуть бути припинені тільки за взаємною згодою сторін. Ст. 16 стосувалася договорів, укладених безстроково [279, с. 63]. В ній були передбачені “ті випадки, коли сторони явно виявили свій намір про безстрокову дію договору, що мовчазно забороняло його денонсацію”. На думку доповідача, такі “вічні” договори укладаються нечасто. Як приклад, доповідач вказував на договори, що встановлюють режим певних територій, річок. Сенс статті полягає в тому, що такі договори можуть припинятися тільки за взаємною згодою сторін.

Під час обговорень в Інституті міжнародного права більшість його членів не погоджувалися з визначенням “вічний договір” [206, с. 108], яке, на їхню думку, не відповідає історичній реальності. Було висунуто пропозицію використовувати поняття “договори з невизначеним строком”. В ст. 17 доповідач надав перелік договорів, які можуть бути денонсовані в силу свого характеру. Сюди відносяться торгові договори (окрім тих, що встановлюють міжнародно-правовий режим певної території, річки, водного шляху); союзні договори чи про воєнне співробітництво (окрім договорів, що укладені на виконання ст. 43 Статуту ООН); договори про технічне співробітництво, про економічні, культурні, соціальні та наукові зв’язки (окрім тих випадків, коли договір є статутом міжнародної організації; договори з питань арбітражу, примирення та судового врегулювання).

Х. Уолдок вважав, що договір є безстроковим для кожної зі сторін, коли він: встановлює кордони або цесію територій чи права на територію; встановлює спеціальний міжнародний режим для певної області, території, річки, водного шляху чи повітряного простору; є мирним договором; регулює

питання роззброєння чи підтримання миру; є остаточним рішенням в міжнародному спорі; є загальним міжнародним договором про кодифікацію чи прогресивний розвиток міжнародного права.

В ході обговорень ст. 17, яке відбулося на 689 засіданні Комісії, представник Фінляндії Е. Кастрен не погодився з підходом доповідача, який виходив з того, що якщо більшість договорів даної категорії зазвичай передбачають право на денонсацію, то за браком такої умови слід вважати, що можливість денонсації відповідає намірам сторін [246, с. 109].

Представник Іспанії юрист А. де Луна теж не погодився з висновками Х. Уолдока, стверджуючи, що “кожен договір є особливим і має інтерпретуватися самостійно” [246, с. 110].

Найбільш категорична думка А. Фердросса, який заявив, що “не тільки *de lege lata*, але і *de lege ferenda* йому не представляється можливим з точки зору стабільності прийняти правило, яке цілком заперечує правило *pacta sunt servanda*.”

Американський вчений Х. Бріггс відмічав, що “теза, висунута доповідачем, підтримується лише англійськими авторами. Ніхто з німецьких, італійських і американських авторів, з якими він консультувався, не поділяє теорію, відповідно до якої у випадку браку положень про денонсацію існує презумпція про дорозуміле право на денонсацію для деяких договорів”.

Професор Г. Тункін висловлювався на користь “правильного співвідношення між необхідністю дотримуватися принципу, відповідно до якого договори, що не містять положень про припинення, можуть припинятися тільки за взаємною згодою сторін цього договору, і необхідністю допустити певні винятки з цього принципу”. На його думку, винятками є договори про союз та воєнне співробітництво, а також про науково-технічне, економічне, культурне та соціальне співробітництво, але не слід вважати винятками договори про торгівлю, а також договори з питань арбітражу, примирення та судового врегулювання [246, с. 115]. Відредагований текст було прийнято в якості ст. 39: “Міжнародний договір, що не містить положень

стосовно його припинення і не передбачає денонсацію чи виходу з нього, якщо з характеру цього договору та обставин його укладення чи з заяв його учасників не витікає, що учасники бажали припустити можливість денонсації або виходу. В цьому останньому випадку будь-який учасник договору може його денонсувати або вийти з нього, повідомивши про це інших учасників чи депозитарія не менш, ніж за дванадцять місяців” [38, с. 19]. В цій редакції слід звернути увагу на два моменти. По-перше, будучи негативно сформульованою, вона встановлює презумпцію неприпустимості дорозумілої денонсації, чи, як відмічалось в заяві уряду США, “явною перевагою ст. 39 є те, що вона спростовує презумпцію, яка нібито мала місце, що договір може бути денонсовано в односторонньому порядку” [38, с. 264].

По-друге, виняток з цієї презумпції припускається, якщо з договору витікає, що сторони мали інший намір, тобто допустити денонсацію. В тій самій наведеній вище заяві уряду США відмічалось, що намір учасників допустити денонсацію має бути чітко вираженим і це має бути підкреслено “шляхом включення слова “ясно” перед словами “не витікає”. З інших заяв урядів уваги заслуговує зауваження уряду Туреччини, відповідно до якого, “коли умови про денонсацію не включено в договір, це означає, що сторони не бажать допустити припинення або виходу” [38, с. 290]. Так само було зроблено зауваження Нідерландів, де висловлюється побоювання, що “положення, включене в ст. 39, може бути діаметрально протилежне намірам договірних сторін” [38, с. 126].

Урядом Югославії було зроблено зауваження, в якому вказувалося, що “бажано більш чітко сформулювати положення стосовно договорів, які за своїм характером не можуть бути денонсовані” [38, с. 331]. Уряд Португалії вказував, що “правило ст. 39 не доповнено жодними вказівками на метод тлумачення сумісної волі договірних сторін” [38, с. 174].

На Віденській конференції з права міжнародних договорів 1968-1969 рр. в статтю про денонсацію договорів, які не містять жодних положень про їх припинення, було внесено п'ять поправок. На думку Т. Елайеса,

головуючого на 59-му засіданні Комітету, найсуттєвішою з них була поправка Іспанії, Венесуели та Колумбії, відповідно до якої правило має полягати у визнанні презумпції допустимості права сторін припинити договір або вийти з нього, коли в договорі не міститься положень про денонсацію [265, с. 337], тим не менш в результаті голосування її було відхилено.

З усіх поправок була прийнята тільки поправка Великобританії, в якій пропонувалося передбачити право на денонсацію договору чи виходу з нього на підставі характеру договору [265, с. 343]. Дана поправка, відповідно до якої характер договору виводився в окремий елемент, була прийнята як в Комітеті, так і Редакційним комітетом, і Пленумом конференції в якості ст. 53 в наступному вигляді:

I. Договір, який не містить положень про його припинення і який не передбачає денонсації або виходу з нього, не підлягає денонсації, і вихід з нього не допускається, якщо тільки:

а) не встановлено, що учасники мали намір припустити можливість денонсації або виходу; або

б) характер договору не має на увазі право денонсації або виходу.

II. Учасник завжди повідомляє не менш ніж за 12 місяців про свій намір денонсувати договір або вийти з нього відповідно до пункту I.

Перед тим як перейти до аналізу ст. 56 Віденської конвенції 1969 р. про право міжнародних договорів, треба звернути увагу на заголовок. Він передбачає суттєве обмеження сфери дії ст. 56, вказуючи чітко, що вона охоплює лише договори, в яких немає положень про припинення їх дії, денонсацію чи вихід. Саме в цьому полягає суть поняття дорозумілого права на денонсацію або вихід з договору та специфіка, яка характеризує його як самостійну підставу для припинення договору і відрізняє, наприклад, від докорінної зміни обставин, на яку можна посилались (у випадках, що передбачені ст. 62 Віденської конвенції 1969 р.) незалежно від того, чи наявні положення про припинення в договорі чи ні.

Відповідно до Конвенції необхідним елементом допустимості дорозумілої денонсації є відсутність у договорі положень про способи припинення його дії.

М. Франковська, досліджуючи договори, укладені Польською народною республікою в період між 1945 та 1966 рр., встановила, що з 283 договорів 41 не мав положень про припинення, денонсацію або вихід. З 283 договорів: 93 багатосторонніх, з яких 19 не містили даних положень та 190 двосторонніх, з яких 24 без таких умов [205, с. 185]. Автором було також досліджено договори, включені в Збірки ООН (United Nations Treaty Series), та встановлено, що серед 738 договорів – 244 договори (в тому числі 7 багатосторонніх договорів та 237 двосторонніх) не передбачали положень, що стосуються їх припинення, або не давали прямого права стороні на денонсування або вихід з договору. З інших 494 договорів в 330 (в тому числі 25 багатосторонніх та 305 двосторонніх) передбачалися положення про денонсацію; 162 договори (7 багатосторонніх та 155 двосторонніх) укладені на певний строк чи містять інші положення про припинення; 2 договори (двосторонні) передбачають заборону денонсації на певний час [205, с. 185-186]. Відповідно, 33% з усієї кількості досліджених договорів підпадає під ст. 56, тобто відповідно до положень Віденської конвенції 1969 р., учасники даних договорів мають право посилалися на дорозуміле право на денонсацію.

Говорячи власне про ст. 56 та її зміст, треба відмітити, що вона складається із загальної норми, що встановлює презумпцію неприпустимості дорозумілої денонсації для договорів, що не містять положень про припинення, денонсацію або вихід. В першому пункті статті вказується два можливих винятки з даної презумпції: по-перше, коли встановлено, що учасники мали намір припустити можливість денонсації або виходу; по-друге, коли характер договору має на увазі допустимість права на денонсацію або вихід. Загальне правило про неприпустимість права на денонсацію договорів, в яких не міститься таких положень, в цілому визнається більшістю авторів як таке, що найбільше відповідає принципу *pacta sunt servanda*.

В ході роботи Віденської конференції 1968-1969 рр. тільки один раз висловлювалася думка про допустимість дорозумілої денонсації, а саме в поправці Іспанії, Венесуели та Колумбії, яка була відхилена. В доктрині такої думки притримується Д. Харашті, який обґрунтовує визнання припустимості права на денонсацію договорів, що не мають положень про припинення, в тих випадках, коли наміри сторін встановити неможливо, принципом поваги державного суверенітету [212, с. 264]. Немає сумнівів, що погодження з такими правилами складає серйозну загрозу принципу *pacta sunt servanda*.

Видається доцільним зробити спробу визначити, що означає мовчання договору стосовно права на денонсацію: припустиме воно чи ні?

До 30-х рр. ХХ століття вчені не могли визначитися стосовно того, чи може згода бути виражена мовчазно [51, с. 12]. Згодом почала поширюватися думка, що за відсутності у міжнародному праві приписів обов'язкового характеру стосовно форми волевиявлення, свої наміри держави можуть виражати як явно, так і мовчазно. Д. Анцілотті вказував, що “як явно виражені, так і мовчазні форми домовленості в цьому випадку припустимі, оскільки з огляду на брак відповідних норм стосовно форми актів, в міжнародному праві діє правило *eadem est vis taciti ac expressi*” [2, с. 376].

Німецький вчений К. Вольф в своєму курсі міжнародного права, який він викладав в 1931 р. в Гаазькій академії, вказував на факт відсутності в позитивному міжнародному праві обов'язкових нормативних вказівок щодо форми прояву державою своєї волі [276, с. 535]. Подібного висновку дійшов французький вчений Ж. Васдеван: “Мовчання може за певних обставин розглядатися як прояв волі” [171, с. 638-639].

На сьогоднішній день в міжнародно-правовій літературі вважається загальноновизнаним, що держава може здобувати права та брати на себе обов'язки в результаті бездіяльності. В цьому контексті мовчання являє собою не правовий акт як такий, а ще одну форму волевиявлення. Шляхом мовчання держава може прийняти пропозицію (*qui tacet consentire videtur*). Мовчання також може означати намір держави визнати легітимним певний порядок

речей або, навпаки, не погодитися з певною фактичною ситуацією (*qui tacet negat*).

Доктриною визнається, що мовчання складає одну з форм волевиявлення держави, що може породжувати міжнародно-правові наслідки. Цей висновок знаходить підтримку і в практиці юрисдикційних органів. Зокрема, концепція мовчання як одностороннього волевиявлення стала предметом розгляду Міжнародного Суду ООН в низці справ, передусім у справі “Про право проходу через територію Індії” 1957 р., “Про храм Преах-Віхеар” 1962 р., “Про воєнну та воєнізовану діяльність в Нікарагуа та проти Нікарагуа” 1986 р.

У радянській науці міжнародного права визнання того факту, що право на денонсацію може бути мовчазно обумовлено, міститься в працях В. Шуршалова [163, с. 39].

Хоча більшість вчених допускає і визнає мовчазну форму волевиявлення, деякі з них застерігають від надто широкого його тлумачення. А. Макнейр відмічав, що умови, які маються на увазі, треба розглядати з “обережністю, оскільки в протилежному випадку це було б серйозною загрозою для стабільності договорів” [227, с. 436]. Д. Анцілотті, констатує, що наявність безпосередньо вираженої домовленості стосовно допустимості не має значення, відмічав, що необхідно довести, що “сторони мали намір взаємно надати одна одній право денонсації” [1, с. 376], що, на його думку, складно. В більш категоричній формі висловлювався Е. Ульман, на думку якого, “мовчазне волевиявлення допустиме тільки в тому випадку, якщо його зміст можна визначити за фактами так само точно, як і письмове волевиявлення” [117, с. 457]. М. Франковська вказує, що з презумпції неприпустимості дорозумілої денонсації в ст. 56 Віденської конвенції можна зробити такі висновки: по-перше, про неприпустимість мати на увазі право на денонсацію міжнародних договорів, що не містять таких положень, в тих випадках, коли неможливо довести, що сторони мали намір допустити таке право або характер договору не вказує на його існування; по-друге, тягар

доказування лягає на ту сторону договору, яка стверджує, що сторони мали намір допустити право на денонсацію, і бажає скористатися таким правом. При цьому слід довести у спосіб, що не викликає ніяких сумнівів, що узгодження волей держав включало в себе взаємний намір допустити право на денонсацію. Якщо учасник договору доведе тільки свій намір, з'являється ризик для нав'язування волі даного учасника договору іншому, що, звісно, не сумісно з принципом державного суверенітету. Сумніви, що виникають у зв'язку з цим мають бути витлумачені не на користь дорозумілого права на денонсацію.

В цілому ніщо не заперечує тому, щоб розглядати мовчазну згоду нарівні з явним волевиявленням, оскільки вибір способу, в який держава вирішує здійснити своє волевиявлення, є її суверенним правом. Однак при цьому виникає необхідність встановлення точних і реальних намірів держави. Складність проблеми полягає в тому, що учасниками міжнародних договорів є суверенні держави, над якими відсутні вища влада, судові або виконавчі органи. Встановлення того, про що погодились сторони, є питанням тлумачення договору, оскільки “це операція, яка направлена на роз'яснення намірів сторін при укладенні договору шляхом пізнання тексту договору та інших відповідних матеріалів” [212, с. 29].

У науці міжнародного права можна виділити декілька напрямів у визначенні природи та цілей тлумачення міжнародних договорів [142, с. 79]. Згідно з *суб'єктивістським напрямом*, ціллю тлумачення є з'ясування намірів сторін, які не завжди повністю виражені в тексті договору, тому треба скористатися допоміжними матеріалами, як, наприклад, підготовчими матеріалами конференції, на якій було розроблено і прийнято договір.

Прихильники іншого підходу, *текстуалістського*, вважають, що юридичне значення мають наміри, які зафіксовані в договорі, і тому тільки вони можуть бути предметом і текстом тлумачення.

Прихильники *функціоналістського напрямку тлумачення* заперечують значення намірів сторін і тексту договору, стверджуючи, що тлумачення договору необхідно здійснювати залежно від обставин, що склалися.

На Віденській конференції 1968-1969 рр. предметом обговорення були в основному два підходи: суб'єктивістський та текстуалістський. Обидві статті стосовно тлумачення були затверджені одноголосно [265, с. 167]. У Віденській конвенції про право міжнародних договорів перевага надана тексту договору як матеріальному вираженню намірів договірних сторін, що зафіксовано в ст. 32, але так само встановлено, що терміни договорів мають тлумачитися “в світлі об'єкту та цілей договору” (ст. 31) і що визначення намірів сторін, коли тлумачення відповідно до загального правила “залишає значення ... неясним”, можливо звернення до додаткових засобів тлумачення, зокрема до підготовчих матеріалів і обставин укладення договору (відповідно до ст. 32). Міжнародний суд ООН дотримується позиції, близької до тої, що закріплена в Віденській конвенції 1969 р. [215, с. 339-341]. В доктрині висловлюється думка, що “різниця між суб'єктивістським та текстуалістським напрямками не стосується суті справи. Перша з цих шкіл надає велике значення підготовчим матеріалам, друга вважає за можливе звертатися до них лише в тому випадку, якщо аналіз самого тексту не дає позитивних результатів” [96, с. 10].

Насправді, здається доречним стверджувати, що тлумачення вимагає використання всіх основних методів тлумачення в сукупності, використовуючи їх пропорційно: “Вся суть полягає в тому, щоб встановити питому вагу кожного з них” [96, с. 11]. Мабуть, саме через неясність у вираженні намірів сторін стосовно допустимості права на денонсацію в договорах, що не містять положень про денонсацію або вихід, “звернення до підготовчих робіт є звичною справою практично в кожному спорі” [215, с. 129].

Не можна з повною впевненістю сказати, чим пояснюється позиція держави не включати в певний договір положення про денонсацію чи вихід. По-перше, можна стверджувати, що держава визнає інститут дорозумілої

денонсації і в силу цього вважає, що немає необхідності фіксувати в явній формі право на денонсацію чи вихід з договору. По-друге, з іншої сторони, можна також стверджувати, що включення в текст договору положень про денонсацію не відповідає бажанню держави і, відповідно, договір не підлягає денонсації.

Складність даного питання ілюструється також переговорами на міжнародних конференціях, прикладом можуть бути переговори з приводу включення положень про денонсацію в чотири Женевські конвенції з морського права 1958 р., а також на конференціях ВОЗ, ЮНЕСКО і ООН. Незважаючи на те, що матеріали Женевської конференції з морського права 1958 р. дають чітке свідчення намірів сторін не допускати права на денонсацію, уряд Сенегалу висунув в 1971 р. низку заперечень з цього приводу. Позиція уряду Сенегалу, а також дебати на переговорах на Женевській конференції 1958 р. вказують на те, що і на практиці відсутня єдина думка стосовно значення невключення положень про денонсацію в текст міжнародного договору.

В радянській літературі переважає думка, що перевагу слід віддавати намірам сторін, маючи на увазі те, що сторони відобразили їх в тексті договору. У випадку, коли існують сумніви стосовно наміру допустити денонсацію договору, слід вважати, що учасники не мали такого наміру.

Що стосується другого винятку з презумпції неприпустимості права на денонсацію міжнародних договорів, а саме ситуації, коли в силу самого характеру договору мається на увазі допустимість його денонсації або виходу, то характер договору є самостійним елементом, який в певних випадках є єдиним показником, що дозволяє зробити висновок про можливість денонсації договору, в якому відсутні положення про це.

На Віденській конференції 1986 р., де обговорювалося право міжнародних договорів між державами та міжнародними організаціями та між міжнародними організаціями, питання про дорозуміле право на денонсацію на підставі характеру договору було піднято делегацією Єгипту, яка

запропонувала виключити цей критерій зі ст. 56 проекту. Ця поправка не була прийнята більшістю держав і була відхилена. Таким чином, положення ст. 56 Віденської конвенції 1969 р. були відтворені у відповідній статті Віденської конвенції 1986 р. [172, с. 257]. Та обставина, що відповідно до ст. 56 характер договору розглядається на одному рівні з намірами сторін, в жодному разі не можна сприймати як можливість протиставлення намірів сторін характеру договору.

Так само слід відзначити заяву представників Туреччини про те, що визнання в якості винятку з загального правила ст. 56 певних конкретних категорій договорів або, іншими словами, складання чіткого переліку договорів, які в силу свого характеру мають на увазі наявність права на припинення шляхом денонсації, може вилитися в ігнорування волі учасників договору. У доктрині висловлюється думка, що “до характеру договору можна звернутися тільки в тих випадках, коли існують сумніви щодо намірів сторін” [205, с. 193].

Є група авторів, які вважають, що виокремлення характеру договору в якості самостійного елемента ст. 56 погіршує зміст цієї статті. На думку С. Розенне, включення цього критерію в текст статті в підсумку не дає нам “чітко регламентованого права на денонсацію” [246, с. 160]. На думку Ф. Капоторті, ця норма “не відповідає діючому міжнародному праву, оскільки обраний критерій є надто неточним, що небезпечно послабляє принцип поваги договорів” [179, с. 539]. При цьому вчений також вказує на те, що складання переліку договорів, з яких вихід є можливим, справа “дуже важка”. Скоріше за все, легше скласти перелік договорів, для яких, за загальноприйнятою думкою, дорозуміле право на денонсацію не припустиме.

Аналіз договірної практики держав свідчить про те, що досі невідомі випадки, коли держава посилялася на дорозуміле право на денонсацію в силу характеру договору. У міжнародній практиці є однак договори, право на денонсацію яких є *conditio sine qua non*, а саме – статuti міжнародних організацій.

Усе вищенаведене дозволяє дійти висновку, що презумпція недопустимості дорозумілої денонсації є основним правилом, з якого треба виходити при вирішенні питання про припинення договору, який умовчує про це. Безумовно, якщо наміри сторін показують, що сторони мовчазно погодилися надати одна одній право на денонсацію або сам характер договору вказує на це, денонсація може мати місце, але виключно тоді, коли такі наміри або відповідний характер договору будуть доведені безспірно.

2.3. Вихід держави з міжнародної організації як особливий вид денонсації її установчого акту

В теорії і практиці міжнародного права не раз підіймалося питання про вихід держави-учасника з міжнародної організації шляхом денонсації її статуту. У зв'язку з цим доречно розглянути різницю між поняттями “вихід” та “денонсація”.

Слід відмітити, що в міжнародно-правовій доктрині відсутня єдина думка стосовно змісту поняття “вихід”. В Словнику термінології міжнародного права зазначається, що “вихід – це термін, який було застосовано в ході дослідження питання про можливість припинення членства в ООН, якщо це не передбачено статутом ... Термін “вихід” вживався відносно можливості держави-члена покинути організацію. Цим терміном не користуються для позначення виходу з іншої організації або для відмови від договору, а говорять про денонсацію” [184, с. 544].

Н. Файнберг відмічав, що “ми не знаємо, які причини призвели до такої відмінності” [193, с. 189], оскільки десять з дванадцяти організацій ООН говорять про право на вихід, а Міжнародна організація цивільної авіації та Міжнародний союз електрозв'язку вживають термін “денонсація”.

У міжнародно-правовій літературі та практиці стосовно припинення членства в міжнародній організації вживаються терміни “вихід з організації” або “денонсація установчого акту міжнародної організації” [250, с. 128]. В ст. 12 Статуту Всесвітнього поштового союзу використані обидва терміни:

“Кожна Країна-член має право виходу з Союзу шляхом денонсування Статуту” [132]. Аналогічне формулювання міститься в ст. 6 Статуту Організації Об’єднаних Націй з промислового розвитку [138].

Більшість авторів під терміном “вихід” розуміють як призупинення участі в багатосторонньому договорі одного чи декількох учасників, так і припинення членства в міжнародній організації [260, с. 202; 243, с. 105; 156, с. 207; 179, с. 371]. Таке значення надавали цьому терміну і на Зальцбурзькій сесії Інституту міжнародного права в 1961 р.

Німецькі юристи М. Хіршлер та Б. Циммерман висловлюються проти проведення якісної відмінності між виходом з міжнародного договору та припиненням членства в міжнародній організації, оскільки це, на їх думку, призвело б до вилучення статутів міжнародних організацій зі сфери дії права міжнародних договорів [159, с. 33]. М. Франковська дорівнює вихід з багатостороннього договору до виходу з міжнародної організації і розглядає останнє як окремий випадок дорозумілого права на денонсацію, яке витікає з характеру договору [205, с. 195; 82, с. 236].

Д. Харашті зазначав, що “при визначенні поняття денонсації немає сенсу розмежовувати, як це часто відбувається в літературі, заяви про денонсацію двостороннього договору та про вихід з багатостороннього договору”, а отже і зі статуту міжнародної організації, “за своєю природою, ці дві заяви є тотожними” [212, с. 245]. Доповідач Комісії міжнародного права Х. Уолдок в ст. 17 проекту статей з права міжнародних договорів 1963 р., що мала назву “Договори, що не містять положень про їх строк та припинення”, включив наступні положення: “п. 3 b) якщо договір є статутом міжнародної організації і в ньому не передбачено інше, сторона має право на вихід з договору та з організації після завчасного повідомлення, направленою компетентному органу у відповідності з правилами організації” [280, с. 64]. В ході дискусії Г. Тункін відмітив, що “це питання стосується статутів міжнародних організацій і йому немає місця в проекті з права договорів” [280, с. 115]. Ця думка була підтримана іншими учасниками засідання, зокрема Е.

де Аречагою та Ш. Розенне [280, с. 116], а також самим доповідачем, який заявив, що “питання договорів, які є статутами міжнародних організацій, мають розглядатися у винятковому порядку” [280, с. 113].

У радянській доктрині прийнята точка зору, що статuti міжнародних організацій є міжнародними договорами *sui generis*, тобто такими, що мають певні особливості. Вони не тільки встановлюють права та обов’язки держав, як це робить звичайний багатосторонній міжнародний договір, але і створює міжнародні організації, установи, органи, визначаючи їх компетенцію, взаємовідносини, встановлюючи правове положення членів організації [160, с. 21]. Іншими словами, статут міжнародної організації – більш складне явище, ніж багатосторонній договір. Дане положення знайшло своє підтвердження у консультативному висновку Міжнародного Суду ООН 1962 р., в якому мова йде про специфічні риси статутів [152, с. 377]. Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 р., враховуючи наведені особливості установчих актів міжнародних організацій містить положення про те, що вона буде застосовуватися до статутів “без шкоди для відповідних правил цієї організації”. Відповідно, можна вважати, що основні норми права міжнародних договорів застосовуються до установчих актів міжнародних організацій з відповідними змінами.

Говорячи про особливості статутів міжнародних організацій, слід відмітити, що однією з них є суверенне право держави на вихід з міжнародної організації. Вступаючи в міжнародну організацію, яка є більш складним механізмом, на відміну від багатостороннього договору, держава зв’язує себе положеннями відповідного установчого акту. Якщо в статуті передбачені положення про вихід або наявні певні додаткові документи, де зафіксована процедура, то вихід відбувається згідно з такими положеннями, тобто “з урахуванням правил організації”.

Передбачаючи право на вихід, статут міжнародної організації зазвичай пов’язує припинення членства з дотриманням певних обов’язкових умов. Так, наприклад, подання письмового повідомлення про вихід депозитарію або

генеральному секретарю міжнародної організації є *conditio sine qua non*, яке передбачено у всіх статутах, що мають положення про вихід. Заява про вихід може призвести до негайного припинення членства в міжнародній організації, якщо про це вказується у статуті. Наприклад, в Угоді про Міжнародний банк реконструкції та розвитку зазначається: “Кожен член може в будь-який час вийти з Банку, направивши в центральну установу Банку письмове повідомлення. Відмова від членства набирає чинності в день отримання такого повідомлення” [131]. Г. Шермерс в своїй праці “Право міжнародних організацій” відмічав, що “ця умова передбачається з метою збереження економічної незалежності держави-члена” [250, с. 46]. Більшість статутів встановлює строк для набрання заявою про вихід чинності. Частіше за все даний строк сягає 12 місяців, зокрема в установчих актах таких організацій, як: ФАО (ст. 19) [126; 136], ІКАД (ст. 95), ВОЗ (ст. 29), ВПС (ст. 12), ІМКО (ст. 59), МСЕ (ст. 23), ЕАСТ (ст. 42), ОАЕ (ст. 32), ОАСР (ст. 17). На відміну від наведених, строк в два роки передбачався свого часу в Статуті Ліги Націй (п. 3 ст. I), передбачається в Статуті МОП (п. 5, ст. I), Статуті Організації американських держав (ст. 112) [135]. Протягом даного періоду здійснюються відповідні супровідні процеси, зокрема: перегляд бюджету організації, перерозподіл зобов’язань, зміна програм діяльності у зв’язку з виходом одного з членів організації.

Розповсюдженою є умова, відповідно до якої встановлюється певний період, коли заяву про вихід подавати не можна. Зазвичай така умова передбачається на початку діяльності організації з метою забезпечення достатнього часу для налагодження взаємовідносин між її членами і напрацювання чіткого механізму дій. Такий період має тривалість від одного року, як, наприклад, передбачено в ст. 59 Статуту Міжнародної морської організації, до двадцяти років, як передбачено ст. 13 Північноатлантичного договору, яким було засновано НАТО. Статут МАГАТЕ у ст. 18 встановлює початковий строк тривалістю п’ять років. В деяких організаціях передбачається, що сплив строку, коли держава не вправі робити заяви про

вихід, починається з дати прийняття статуту організації даною державою-членом, тобто цей період спливає окремо для кожної держави, а не для організації в цілому, як, наприклад, передбачено в ст. XIX Статуту ФАО: “Будь-яка країна-член може повідомити про вихід зі складу Організації в будь-який час після закінчення чотирьох років з дати прийняття нею цього Статуту. ... Таке повідомлення набуває чинності після закінчення одного року з дати повідомлення про це Генеральному директору” [136]. Таким чином, передбачивши мінімальний строк членства тривалістю п’ять років.

Велика кількість статутів міжнародних організацій пов’язує можливість виходу з вимогою про виконання всіх фінансових та договірних зобов’язань, які держава взяла на себе, будучи членом міжнародної організації. Ці зобов’язання мають бути виконані до набрання заявою чинності. Наприклад, свого часу ст. 1 Статуту Ліги Націй містила таке положення: “Всякий член Ліги може, після попереднього, за два роки, попередження, вийти з Ліги, за умови, що він виконав до цього моменту всі свої міжнародні зобов’язання, включаючи і зобов’язання за цим Статутом” [133]. Коментуючи це положення, Д. Харашті вказував, що “ця вимога є вельми несерйозною, оскільки уявляється майже неможливим, щоб до певної дати держава виконала всі свої міжнародні зобов’язання. Втім, достатньо вимоги про виконання зобов’язань за Статутом для набрання чинності таким виходом” [212].

Сьогодні статутами низки міжнародних організацій передбачається вимога про виконання фінансових зобов’язань. Наприклад, п. 5 ст. 1 Статуту МОП містить такі положення: “Жоден Член Міжнародної Організації Праці не може вийти з Організації без попереднього повідомлення про це Генерального Директора Міжнародного Бюро Праці. Таке попереднє повідомлення набирає чинності через два роки після дати його отримання Генеральним Директором і за умови виконання Членом всіх фінансових зобов’язань, що витікають з його членства” [136]. В деяких міжнародних організаціях несплата фінансових

внесків розцінюється як вихід з організації, наприклад, ст. 57 Статуту Міжнародного бюро мір і ваг.

Російська дослідниця права міжнародних організацій Є. Шибасєва розглядає міжнародні організації як “постійно діючі міжнародні органи, в установчих актах яких не міститься положень про час припинення їхньої діяльності” [160, с. 21].

“Право виходу з міжнародної організації є *conditio sine qua non* міждержавного характеру організації” [152, с. 392]. В основі цього права лежить державний суверенітет. Але вступаючи в міжнародну організацію для досягнення певних цілей, держава поступається організації частиною свого суверенітету, добровільно приймаючи те, що зафіксовано в статуті міжнародної організації. Якщо держава-член міжнародної організації зв’язує себе положеннями статуту чи іншого установчого акту на визначений в ньому строк, то його право на вихід має здійснюватися згідно з положеннями статуту. Тому мова в даному випадку йде не про порушення суверенітету держави-члена, а про закріплене в установчому акті і добровільно прийняте державою-членом обмеження власного суверенітету. Н. Файнберг з цього приводу вказував, що неприпустимість виходу з міжнародних організацій, заснованих на певний строк, не заперечується ніким [193, с. 190]. Вихід з такого типу організацій раніше вказаного в установчому акті строку, наприклад, свого часу з Варшавського договору 1955 р., який був укладений від самого початку на 20 років, можливий раніше за вказаний термін лише за згодою всіх інших його учасників [240, с. 1-4].

Сьогодні є статuti, що не містять положень про право виходу з міжнародної організації, наприклад, Статут ООН, Статут Всесвітньої організації охорони здоров’я. До 1954 р. не містилося положень про вихід і в Статуті ЮНЕСКО. Випадки виходу з міжнародних організацій не є частим явищем в міжнародній практиці, але питання про можливість виходу за відсутності спеціальної статті в статуті підіймалося неодноразово як в

науковій літературі, так і в процесі розробки статутів міжнародних організацій.

В ході роботи над Статутом Ліги Націй тодішній президент США В. Вільсон висловлював думку, що немає ніякої необхідності включати в Статут положення про вихід, оскільки, безсумнівно, всі делегати будуть згодні з тим, що держава має право вийти з організації [258]. Члени Конгресу США не поділяли такої думки, і під впливом їх вимог США запропонували включити положення про право виходу в Статут Ліги Націй із вказівкою, що “це є вельми суттєвим” [258]. В Статуті Ліги Націй, таким чином, положення про вихід наявні [133]. В процесі розробки Статуту ООН на конференції в Сан-Франциско в 1945 р. після жвавих дискусій в Комісії I, Комітет Комісії “вирішив утриматися від рекомендації включити до Статуту положення, що спеціально дозволяє або забороняє вихід з Організації”. В коментарі Комітету відмічалось, що до цілей Організації не входить примушувати державу-члена продовжувати своє співробітництво з Організацією, якщо в силу виключних обставин чи у випадку незгоди з поправкою до Статуту, вона змушена буде вийти з Організації.

На конференції в Сан-Франциско Г. Тункін виступав за включення положень про вихід до Статуту ООН. Представник США також висловлювався на користь суверенного права держави-члена на вихід з міжнародних організацій. Однак ці пропозиції не були прийняті.

Питання про включення положення про вихід також обговорювалося на установчій конференції Всесвітньої організації охорони здоров'я, на якій була прийнята заява про припустимість виходу лише у випадку незгоди держави з поправкою до статуту [255, с. 26, 74]. Посилаючись на вищенаведені заяви, деякі автори притримуються точки зору, що за відсутності спеціальної статті у статуті вихід держави-члена з міжнародної організації можливий лише у випадку, коли через виключні обставини держава вимушена вийти з організації або якщо її права і обов'язки змінені поправкою до статуту організації, яку вона не може прийняти [207, с. 138].

Л. Оппенгейм вважає, що членство в міжнародній організації універсального характеру “має бути обов’язковим для всіх держав і не повинно існувати законної можливості виходу з організації” [117, с. 342-343]. Прихильники цієї думки аргументують фактом одноголосного прийняття в 1946 р. Асамблеєю Всесвітньої організації охорони здоров’я заяви США, в якій було зроблено застереження про право виходу з організації з попередженням за один рік. Н. Крилов розцінює цей факт як доказ допустимості права на вихід [105, с. 205]. Однак, скоріше за все, цей факт засвідчує протилежне, оскільки США зробили це застереження тому, що хотіли забезпечити собі право на вихід, яке вважали неприпустимим без застереження. Це підтверджується тим, що ніхто з представників 52 делегацій, що брали участь в Асамблеї Всесвітньої організації охорони здоров’я і надали згоду на застереження США, не підтримали пропозицію представника Індії зробити допустимою для всіх членів можливість виходу з цієї організації [197, с. 78]. Відповідно, держави-члени не пішли на зміну Статуту Всесвітньої організації охорони здоров’я, в якому передбачається можливість виходу держави-члена тільки у випадку незгоди з поправками Статуту.

12 лютого 1949 р. СРСР заявив в Секретаріаті Всесвітньої організації охорони здоров’я про вихід з організації. Оскільки в статуті не містилося положень про вихід, держави вважали, що вихід набирає чинності з дати подання заяв. Незважаючи на те, що в заявах було ясно вказано, що вони виходять з організації, але остання не визнала такий вихід і вважала їх “неактивними членами”. Треба зазначити, що цей випадок, як і інші випадки виходу держав-членів з організацій, в статутах яких не передбачається можливості виходу, не отримали чіткого юридичного тлумачення. Коли в 1955 р. СРСР заявив про свій намір знову вступити до Всесвітньої організації охорони здоров’я, йому було висунуто претензії з приводу сплати внесків за “час неактивної участі”. У підсумку було досягнуто компромісу: СРСР сплатив 5 % від всієї суми, і було заявлено про “поновлення активного членства”.

Така сама ситуація виникла в ЮНЕСКО, коли в 1953-1954 рр. Угорщина, Чехословаччина та Польща подали заяви про вихід з організації. Ще до того, як до Статуту ЮНЕСКО було включено положення про вихід, вищенаведені держави заявили про те, що вони скасовують свої заяви про вихід і, сплативши частину внесків за час “неактивного членства”, поновили свою участь в ЮНЕСКО.

У 1965 р. Індонезія заявила про вихід з ООН. У 1956 р. в телеграмі Генеральному Секретарю ООН уряд Індонезії заявив про своє рішення “поновити повне співробітництво з ООН та поновити участь в її діяльності”.

В жодному з наведених випадків питання не отримало чіткого юридичного тлумачення. Повернення всіх держав відбулося без процедури прийняття, яка є необхідною у випадку виходу [152, с. 394]. Фактично, здається, можна стверджувати лише про тимчасове одностороннє припинення членства, аніж про вихід як такий.

Здається, що практика діяльності міжнародних організацій дала однозначну відповідь на дискусії в доктрині з приводу права на вихід з міжнародних організацій. На сьогоднішній день, статuti всіх міжнародних організацій системи ООН (окрім, власне, ООН та ВОЗ) та більшості регіональних організацій містять умови про вихід. Включення положень про вихід в статuti міжнародних організацій виключає можливість існування неясних з юридичної точки зору ситуацій, як вищенаведені. Це не породжує обмежень суверенітету, оскільки він “ніколи не був абсолютним, але завжди обмежувався нормами міжнародного права, з якими держави добровільно погодилися” [8, с. 110].

Аналіз положень статутів про вихід з міжнародних організацій показує, що попри певну специфіку, вони не відрізняються від положень про денонсацію та вихід, що містяться в звичайних договорах. Всі вони належать до одного інституту денонсації міжнародних договорів. Відповідно до ст. 5 Віденської конвенції 1969 р. право міжнародних договорів застосовується до установчих актів міжнародних організацій з урахуванням їх правил, але, якщо

в статуті міжнародної організації немає положень про вихід, спеціальне правило не застосовується. Відповідно, до статутів, в яких не міститься відповідних правил, слід застосовувати загальне правило вищенаведеної норми, відповідно до якого статuti прирівнюються до міжнародних договорів і до них слід застосовувати основні принципи права міжнародних організацій. Таким чином, слід вважати, що за відсутності положень про вихід в статуті міжнародної організації вихід допускається, тільки якщо встановлено, що держави-члени мали намір допустити можливість виходу, як це вказано у ст. 56 Віденської конвенції 1969 р.

Тут не слід нехтувати зв'язок між правом на вихід та універсальним характером організацій, таких як ООН і ВОЗ, які створені для охорони узгоджених, співпадаючих інтересів великої кількості держав. В сучасному світі на перший план виходять інтереси всього світового співтовариства, тому необхідна ефективна координація дій. Враховуючи пріоритет загальнолюдських цінностей, здається доцільним стверджувати, що вихід держави з міжнародної організації універсального характеру може мати місце лише у виключних випадках. Інакше такий крок буде протиставленням до міжнародного співтовариства, оскільки зачіпає загальнолюдські інтереси. Не випадково держави в усіх розглянутих випадках швидко поновлювали своє членство в універсальних організаціях.

Таким чином, аналіз положень статутів про вихід з міжнародних організацій показує, що незважаючи на певну специфіку, вони не відрізняються від положень про денонсацію та вихід, що містяться в звичайних договорах. Всі вони належать до одного інституту денонсації міжнародних договорів. Відповідно до ст. 5 Віденської конвенції 1969 р. право міжнародних договорів застосовується до установчих актів міжнародних організацій з урахуванням їх правил, але, якщо в статуті міжнародної організації немає положень про вихід, спеціальне правило не застосовується. Відповідно, до статутів, в яких не міститься правил щодо денонсації або виходу, слід застосовувати загальне правило вищенаведеної норми, згідно з

яким статuti прирівнюються до міжнародних договорів і до них слід застосовувати основні принципи права міжнародних організацій. Таким чином, слід вважати, що за відсутності положень про вихід в статуті міжнародної організації вихід допускається лише якщо встановлено, що держави-члени мали намір допустити можливість виходу, як це вказано у ст. 56 Віденської конвенції 1969 р.

2.4. Правові наслідки денонсації міжнародного договору

Денонсація міжнародного договору створює нову правову ситуацію, що визначається нормами універсального міжнародного права. В деяких договорах сторони встановлюють положення, що регулює певні наслідки денонсації. Дані положення мають завжди пріоритетне значення перед нормами загального міжнародного права, які в такому випадку лише заповнюють прогалини. Дане положення підтверджується статтею 70 Віденської конвенції, яка присвячена наслідкам припинення договору. Згідно з нею, правовими наслідками денонсації є наступні:

“...припинення договору <...>:

1. звільняє учасників договору від будь-якого зобов'язання виконувати договір в майбутньому;
2. не впливає на права, обов'язки чи юридичне положення учасників, що виникло в результаті виконання договору до його припинення”.

Наведені наслідки мають місце, “якщо договором не передбачається інше або, якщо учасники не погодилися про інше”.

Для того, щоб отримати уявлення про правову ситуацію, яка виникає в результаті денонсації міжнародного договору необхідно проаналізувати: предметну, суб'єктну, територіальну та часову сфери наслідків денонсації.

Основним правовим наслідком денонсації є звільнення ініціатора денонсації від обов'язку подальшого виконання договору, а також припинення права вимагати виконання договору іншими учасниками у відносинах з ними. Денонсація припиняє всі обов'язки ініціатора денонсації, що полягають у

продовженні виконання чи утриманні від певних дій, а також всі повноваження та вигоди за договором [182, с. 22]. Віденська конвенція передбачає, що припинення договору звільняє сторони від обов'язку подальшого дотримання договору.

Слід звернути увагу також на інше положення Віденської конвенції. Зокрема, на статтю 43, в якій вказується, що денонсація чи вихід з договору однієї зі сторін “ні в якій мірі не зачіпають обов'язку держави виконувати будь-яке записане в договорі зобов'язання, яке має силу для неї у відповідності з міжнародним правом, незалежно від договору”.

Дану норму закріплюють, зокрема, всі Женевські конвенції 1949 року. Наприклад, стаття 63 I Конвенції про поліпшення участі поранених та хворих в діючих арміях встановлює, що: “Денонсація буде чинною лише по відношенню до денонсуючої держави. Вона ніяк не буде впливати на зобов'язання, які сторони, що знаходяться в конфлікті, будуть зобов'язані продовжувати виконувати в силу принципів міжнародного права, оскільки вони витікають зі звичаїв, що встановилися серед цивілізованих народів, із законів людяності та велінь суспільної совісті” [57].

Денонсація стосується, в принципі, всього договору, всіх його положень. За відсутності положення договору з іншим змістом чи іншої домовленості сторін, держава не може денонсувати лише одну або декілька статей договору. Така денонсація не буде чинною [234, с. 315].

Згідно з п. 1 статті 44 Віденської конвенції: “Передбачене в договорі чи витікаюче зі статті 56 право учасника денонсувати договір, вийти з нього або призупинити його дію може бути використано тільки по відношенню до всього договору, якщо договір не передбачає інше або якщо його учасники не домовилися про інше”. Віденська конвенція підтверджує тут існуючу в загальному міжнародному праві презумпцію цілісності договору. Мається на увазі, зокрема, що сторони мали намір прийняти правовий акт, що створює єдине ціле.

Слід доповнити, що згідно з Віденською конвенцією дане положення має застосовуватися обмежено. Згідно зі статтею 44, держава може припинити частину положень договору, коли вона посилається на інші, окрім права на денонсацію, правові підстави.

Сторони договору, очевидно, мають повну свободу стосовно допущення денонсації лише частини договору. Даний намір, однак, має бути явно вираженим [227, с. 476]. Зазвичай він фіксується в договорі, рідше – в іншій угоді.

Застереження про часткову денонсацію зазвичай кореспондує положенням, які допускають часткове прийняття договору. Наприклад, Женевський загальний акт про мирне вирішення міжнародних спорів від 26 вересня 1928 року (зі змінами, внесеними резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 28 квітня 1949 року) передбачає в статті 38 часткове приєднання, а в § 4 статті 45 постановляє: “Денонсація може бути лише частковою чи полягати в нотифікації про нові застереження” [41].

Часткова денонсація може бути погоджена в ході виконання договору. Це має місце частіше за все у зв’язку з заявою однією зі сторін про денонсацію договору згідно з його положеннями, а в подальшому – іноді в результаті дій іншої сторони – часткове відізвання такої денонсації. В якості прикладу можна навести часткову денонсацію США в 1919 році договору про торгівлю та мореплавство 1827 року з Норвегією і Швецією, або денонсацію в 1917 році Консульської конвенції, укладеної між США та Італією [210, с. 314-315].

Можна відмітити, що – принаймні, в практиці США, – часткова денонсація, погоджена поза договором, не трактується як зміна договору. Уряд США, однак, визнав, наприклад, скорочення періоду повідомлення про денонсацію в якості зміни договору, що виходить – у випадку договору, укладеного за участю Сената – за межі виключної компетенції уряду.

Держава, якій пропонується узгодити часткову денонсацію, має повну свободу зайняти позицію проти. Як вказував А. Макнейр, уряд Великобританії, як правило, в таких випадках виступав проти [227, с. 476].

Наприклад, було відмовлено США у частковому денонсуванні торгового договору від 2 жовтня 1886 року, укладеного між США, Великобританією та Конго.

У Віденській конвенції мова йде в тому, що стосується денонсації, про “весь договір”, однак відповідно до практики, що склалася, денонсація договору стосується не лише цього договору і всіх документів (протоколів, нот, декларацій і т.д.), що складають його інтегральну частину, але також інших документів, які тісно з ним пов’язані.

Застосування даного положення на практиці є відносно простим, якщо сам договір або супроводжуючі договори прямо встановлюють тісний зв’язок між ними. Однак мають місце ситуації, коли тісний зв’язок між основним договором і додатковою угодою не є чітким. Отже, оцінка предметної сфери наслідків денонсації може бути різною і породжувати спори між сторонами.

В якості прикладу можна навести спір, що виник між Румунією та Грецією, коли в 1905 році румунський уряд нотифікував свій намір денонсувати торгову конвенцію від 19 грудня 1902 року, укладену між цими державами, разом з протоколом, пов’язаним із конвенцією [208, с. 182]. Уряд Греції не визнавав право Румунії на денонсацію протоколу, стверджуючи, що він представляє собою окреме міжнародне зобов’язання, незалежне від Конвенції, а також, що денонсація Конвенції, що міститься в її положеннях, не може розповсюджуватися *ipso facto* на протокол, який не містив жодних положень, що стосувалися б денонсації. На думку Колера, вирішальним в такому випадку має бути тлумачення положень обох документів з метою з’ясування намірів сторін [219, с. 118].

З метою уникнення непорозумінь, держави в нотифікації про денонсацію конкретизують всі додаткові договори, яких стосується денонсація разом з головним договором. Автори Гарвардського проекту навіть стверджують про такий обов’язок [190, с. 579].

Предметна сфера наслідків денонсації різниться у випадку з дво- та багатосторонніми договорами. В першому випадку наслідки денонсації

розповсюджуються на обох учасників. В другому, предметна сфера правових наслідків денонсації, як правило, обмежена.

Згідно з існуючим припущенням, денонсація багатостороннього договору виключає з договору лише ініціатора денонсації. Вона може призвести до абсолютної денонсації договору лише тоді, коли внаслідок здійсненої денонсації кількість сторін договору стане менше двох. В цілому, не існує норми загального міжнародного права, згідно з якою денонсація, що призводить до зменшення кількості сторін договору нижче, ніж кількість, необхідна для набрання ним чинності, яка б викликала абсолютне припинення договору. Не існує принципу паралелізму між вимогами про набрання договором чинності та його припиненням [206, с. 66].

Дане питання прямо регулюється Віденською конвенцією в статті 55, відповідно до якої: “якщо договором не передбачається інше, багатосторонній договір не припиняється тільки з тієї причини, що кількість його учасників стала меншою від кількості, необхідної для набрання ним чинності”.

В коментарі до альтернативно сформульованого проекту даної статті Комісія міжнародного права звернула увагу на той факт, що, хоча і траплялися випадки, що сторони передбачали в договорі таку ж кількість держав, згода яких є необхідною для набрання договором чинності, а також для його припинення, це не є загальною практикою [188, с. 79]. В цілому, навіть якщо б така практика і існувала б, було б складно стверджувати однозначно, що вона б призвела до формування відповідної даній практиці норми звичаєвого міжнародного права, яка б застосовувалася за відсутності прямих положень в самому договорі.

В практиці держави передбачають частіше за все кількість держав, участь яких є достатньою для дії договору менше від кількості, необхідної для набрання договором чинності. Наприклад, Конвенція про митні пільги для туристів, укладена в Нью-Йорку 4 червня 1954 року, вимагає для набрання нею чинності 15 ратифікаційних грамот чи грамот про приєднання (стаття 16) і

ставить свою дію в залежність від участі в ній не менш, ніж восьми держав (стаття 18) [61].

Також слід відмітити ситуацію, коли договір називає участь однієї з держав, яку прямо названо або зазначається іншим способом, в якості обов'язкової умови набрання договором чинності. Віденська конвенція не регулює дане питання. На думку Є. Жиро, в даному випадку також не можна застосовувати принцип паралелізму між вимогами договору про набрання ним чинності та умовами його припинення [206, с. 67]. Однак, видається, що ситуація такого роду може бути значно складнішою порівняно з випадками звичайного зменшення кількості учасників договору. Принциповим питанням в даному випадку є тлумачення самого договору. Тільки аналіз змісту договору може дозволити встановити наміри сторін договору з цього питання.

Зазвичай, в силу положень договору денонсація призводить до абсолютного припинення договору, укладеного тільки між декількома державами – трьома або чотирма. Наприклад, Конвенція про збереження та захист морських котиків, укладена у Вашингтоні 7 липня 1911 року між США, Великобританією, Японією та Росією, встановлювала в статті XVI, що зі спливом 15 років дії, Конвенція буде діяти доти, доки вона не буде денонсована однією або більшою кількістю сторін. Вона втратила чинність в 1941 році після її денонсації Японією [274, с. 449].

На суб'єктну сферу наслідків денонсації договору суттєво впливає правовий характер його положень. Х. Тобін в своїй монографії про припинення багатосторонніх договорів висловив думку, що якщо в договорі, насамперед, політичного, а не технічного характеру, і тим більш, в договорі, що містить різні права та обов'язки для різних сторін, присутні положення про денонсацію, як правило, денонсація його однією зі сторін призводить до абсолютного припинення договору [260, с. 194-195]. В якості прикладу автор навів Потрійне перемир'я між Австро-Угорщиною, Італією та Німеччиною, Вашингтонський воєнно-морський договір від 6 лютого 1922 року, договір між державами Середньої Америки, що стосується обмеження озброєнь від 1

лютого 1923 року. Договори технічного характеру, що накладають на сторони ідентичні права і обов'язки, які на думку автора, складають приблизно одну третю від всіх міжнародних договорів, укладених між 1885 та 1933 рр., не пов'язували з денонсуванням однією зі сторін абсолютне припинення договору. Денонсація в даному випадку призводила, як правило, до відносного припинення договору, а саме, до виходу з договору ініціатора денонсації [260, с. 200].

Спробу зв'язати характер договору з наслідками, які для обсягу застосування його положень може мати денонсація його однією зі сторін, здійснив, зокрема, Дж. Фітцморіс. В своєму проекті, який він запропонував Комісії міжнародного права в 1957 році, він детально дослідив в цьому контексті договори, що мають характер законів (*traits-lois*), договори взаємного та консенсуального характеру і договори, що спираються на тісний взаємозв'язок між сторонами [199, с. 31, 35-39].

Правотворчі договори, на думку, Дж. Фітцморіса, є джерелом зобов'язань, які існують самостійно і не залежать від принципу взаємності. У зв'язку з тим, що держави зобов'язані дотримуватися положень, що містяться в них, незалежно від того, будуть їх дотримуватися інші сторони чи ні, факт виходу одної сторони або навіть декількох сторін не впливає на поведінку останніх. Відповідних положень держави зобов'язані дотримуватися без змін не тільки між собою, але також і надалі по відношенню до, наприклад, громадян, власності чи кораблів держави-ініціатора денонсації. До договорів такого роду можна віднести конвенції МОТ, конвенції з прав людини тощо.

Інша ситуація має місце, коли денонсація стосується багатосторонніх договорів, які є джерелом зобов'язань взаємного та концептуального характеру. Якщо інші сторони в цілому звільнені від виконання договору по відношенню до ініціатора денонсації і застосовують його виключно між собою.

Нарешті, є багатосторонні договори, які створюють систему зобов'язань, які спираються на тісну взаємозалежність (*fully interdependent type*

obligations), в яких участь всіх сторін є умовою існування такої системи і денонсація такого договору одним з учасників руйнує цю систему, призводячи до абсолютного припинення договору.

До наведеного розмежування схиляється також французька доктрина [206, с. 67]. Це свідчить про те, що предметна сфера правових наслідків денонсації договору не є питанням, що має однозначне рішення. Встановлення цього обсягу має залежати від дослідження намірів сторін договору і суттєвим елементом визначення змісту даного наміру буде, безумовно, характер зобов'язань, узгоджених в договорі.

У випадку, коли ініціатором денонсації багатостороннього міжнародного договору є держава-депозитарій договору, згідно з практикою, денонсація не змінює статусу ініціатора як депозитарія і дана держава надалі зобов'язана виконувати положення договору, які стосуються виконання функцій депозитарія. Наприклад, коли 25 липня 1947 року США внаслідок денонсації Тимчасової Угоди про міжнародну цивільну авіацію від 7 грудня 1944 року перестали бути її стороною, вони не перестали виконувати функції депозитарія цієї угоди [274, с. 459].

Денонсація договору стосується в цілому всієї території ініціатора денонсації. Відповідно до статті 29 Віденської конвенції “якщо інший намір не впливає з договору або не встановлено іншим чином, договір є обов'язковим для кожного учасника по відношенню до всієї його території”. Також, якщо сторони не погодили інакше, денонсація договору означає, що на всій території ініціатора договір надалі діяти не буде. Одностороннє обмеження територіальної сфери наслідків денонсації є неприпустимим.

Однак трапляється, що сторони допускають в договорі можливість часткової денонсації, обмеженої територіальним застосуванням договору. Застереження про часткове територіальне денонсування найчастіше кореспондує колоніальним застереженням, відповідно, положенням, що уповноважують держави в односторонньому порядку приймати рішення про поширення дії договору на залежні території і колонії. Колоніальні імперії

мають право розширити сферу дії договору на такі території чи виключити їх зі сфери дії договору [98, с.169-171]. Застереження про часткове територіальне денонсування доповнює і розширює дане право, надаючи зацікавленій державі більше можливостей для маневрування. Прийняте при підписанні, ратифікації чи приєднанні рішення, поширити дію договору на залежні території чи колонії не зв'язує державу на весь час дії цього договору.

Прикладом положення, що дає державі повноваження, про які йде мова може бути стаття 39 Женевської конвенції про сильнодіючі речовини від 19 лютого 1925 року в редакції, прийнятій в Нью-Йорку 11 грудня 1946 року. Вона передбачає наступне: “кожна держава, яка підписує або приєднується до даної Конвенції, може заявити в момент підписання, ратифікації або приєднання, що прийняття положень даної Конвенції не поширюється на певну або всі його колонії, заморські володіння, протекторати або заморські території, які залежать від її суверенітету або влади [...] і може в подальшому приєднатися [...] від імені такої колонії, заморського володіння, протекторату чи заморської території [...]. Денонсація також може бути здійснена окремо по відношенню однієї з колоній, заморського володіння, протекторату або заморської території [...]”.

До денонсації такого роду мають застосовуватися загальні приписи, які передбачаються для виходу з даного договору.

Право на часткову територіальну денонсацію належить, як правило, тільки державі, яка представляє в міжнародних відносинах зазначені залежні території. Дана держава може, у відповідності із застереженням, поширити застосування положень договору на залежні від неї території, так само як і лише вона може суверенно вирішувати питання про припинення такого застосування.

Іноді держави встановлюють в договорі положення про взаємність з цього питання, надаючи право на часткову територіальну денонсацію також і іншим контрагентам. Таке положення містилося, наприклад, в англо-японському Договорі від 3 квітня 1911 року, стаття XVII якого передбачала:

“Все, що стосується британських домініонів, колоній, володінь і протекторатів, по відношенню до яких даний договір підлягав би застосуванню згідно зі статтею XXIV, кожна з високих договірних сторін буде мати право припинити його окремо [...]”.

Положення договорів, які допускали часткове територіальне денонсування, відходять в минуле, оскільки зникають відносини, які зробили можливим їх існування.

Денонсація договору, що призводить до його припинення – відносного або абсолютного – спричиняє наслідки *ex nunc*, а не *ex tunc*. Це принципово відрізняє денонсацію договору від визнання його недійсним [234, с. 280].

Як вже вказувалося при розгляді предметної сфери наслідків денонсації, даний акт припиняє всі зобов'язання тривалого характеру – згідно з визначенням, пропонованим *J. Dehaussy*: “*obligations de caractere continu*” [182, с. 22]. Дж. Фітцморіс дані зобов'язання позначав як “*executory (continuing) obligations*”, протиставляючи даному поняттю “*executed clauses*” [199, с. 67].

Денонсація не має ретроактивних наслідків. Вона відбувається в конкретний момент виконання договору, у певній правовій ситуації, створеній в результаті її здійснення і положення, створеного тривалим способом, не порушує.

Як закріплено в п. *b*) статті 70 Віденської конвенції, припинення договору “не впливає на права, обов'язки чи юридичне положення учасників, що виникло в результаті виконання договору до його припинення” [208, с. 172].

Денонсація не порушує прав, здобутих у зв'язку з договором, не відновлює *status quo ante*, який було змінено договором. Як зазначав Дж. Фітцморіс, “[...] виплата, здійснена у зв'язку з договором не стає неоплаченою; дозволений на підставі договору спір не починається заново тому, що договір було денонсовано; встановлений кордон не стає непозначеним; цесія території не відмінюється і т.д.” [200, с. 269].

Хоча таке нерідко трапляється, але сторони можуть обмежувати темпоральну сферу наслідків денонсації договору. Можна навести приклади, наведені в коментарі до проекту Комісії міжнародного права 1963 року, а саме статтю XIX Брюсельської конвенції про відповідальність операторів ядерних суден від 25 травня 1962 року. Згідно з нею, “навіть після припинення дії даної Конвенції чи її денонсації одною з держав-учасниць [...] положення конвенції продовжують застосовуватися стосовно будь-якого ядерного збитку, який було спричинено ядерним інцидентом, [...] за умови, що ядерний інцидент відбувся до дати припинення її дії чи денонсації або, якщо він відбувся після цієї дати, але не пізніше двадцятип’ятирічного строку, починаючи з дати надання дозволу на експлуатацію”.

Відмежування темпоральної сфери наслідків денонсації передбачає також, наприклад, і Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод, підписана в Римі 4 листопада 1950 року, яка встановлює в частині 2 статті 58, що “денонсація не звільняє відповідну Високу Договірну Сторону від її зобов’язань за даною Конвенцією стосовно будь-якої дії, яка могла бути порушенням таких зобов’язань і могла бути здійснена нею до дати набрання денонсацією чинності”.

У випадку непогодженої денонсації правові наслідки подання відповідної заяви можуть бути різними в залежності від реакції інших учасників договору. У випадку, коли денонсація договору не викликає заперечень іншої сторони чи сторін, вона призводить до всіх наведених вище наслідків. Денонсація, яка зіштовхується з запереченням, створює певну фактичну ситуацію, правова характеристика якої не є до кінця визначеною.

Вона призводить до міжнародного спору, вирішення якого може наступити внаслідок застосування певного мирного засобу вирішення міжнародних спорів, передбаченого статтею 33 Статуту ООН.

З набранням чинності Віденською конвенцією, її сторони зв’язані спеціальною процедурою вирішення такого роду спорів. Відповідно до статті 66 Конвенції, якщо протягом 12 місяців після дати, коли було сформульовано

заперечення, не було досягнуто рішення за допомогою засобів, вказаних у статті 33 Статуту ООН, то застосуванню підлягає механізм примусової процедури. Це означає, що провадження може бути розпочато за заявою лише однієї держави і воно регулюється Додатком до Конвенції.

Органом, покликаним вирішувати спори згідно з цим Додатком є Погоджувальна комісія. Генеральний Секретар ООН складає і веде список мирових посередників з числа кваліфікованих юристів. З цією метою кожній державі-члену ООН або учаснику даної Конвенції пропонується призначити двох мирових посередників, і імена призначених таким чином формують вказаний список.

Якщо до Генерального Секретаря направляється заява про розгляд спору, він передає спір на розгляд погоджувальної комісії, створеної наступним чином. Держави, які є сторонами спору, призначають з числа осіб, включених в список, по два посередники – одного мирового посередника, який є громадянином цієї держави, і одного мирового посередника, який не є громадянином цієї держави.

Чотири мирових посередники, що обираються сторонами, мають бути призначені протягом шістдесяти днів з тієї дати, коли Генеральний Секретар отримує відповідну заяву. Чотири посередники протягом шістдесяти днів з дати призначення останнього з них призначають з числа включених в список осіб п'ятого мирового посередника, який буде головуєчим. Якщо головуєчий або будь-хто з інших мирових посередників не призначається протягом передбачених вище для їх призначення строків, то вони призначаються Генеральним Секретарем протягом шістдесяти днів з дати спливу відповідного строку. Призначення головуєчого може бути здійснено Генеральним Секретарем або з числа осіб, включених до списку, або з числа членів Комісії міжнародного права.

Провадження має типовий для такого роду вирішення спорів характер. Воно закінчується доповіддю комісії, яка направляється Генеральному Секретарю і передається сторонам спору. Доповідь Комісії, включаючи будь-

які висновки, що містяться в ньому з питань факту та з питань права, не є обов'язковою для сторін і представляє собою “лише рекомендацію, пропонувану на розгляд сторін з метою полегшення полюбовного вирішення спору” (§ 6 Додатку) [258, с. 159].

Що відбувається з договором, відносно якого мала місце денонсація, до моменту вирішення спору? Дане питання не є до кінця зрозумілим. На думку А. Девіда, офіційне тлумачення положень Конвенції, що впливає з коментаря Комісії міжнародного права до проекту статті 65 Конвенції, є класичним прикладом порочного кола. З принципу *pacta sunt servanda* витікає обов'язок сторін добросовісно дотримуватися договору, який є обов'язковим згідно зі статтею 65 Конвенції. З іншої сторони, згідно цієї ж статті, питання про те, чи є договір обов'язковим чи ні, залежить виключно від поведінки сторін згідно з принципом добросовісності. “Діяти добросовісно” в контексті міжнародного договору означає те саме, що діяти в правовому полі. В той же час, мова власне йде про вирішення питання, яке згідно з правом призводить до припинення договору. А. Девід закінчує свій висновок тим, що дана критика витікає з трюїзму про те, що умовою підпорядкування дій людини певним нормам є, в першу чергу, існування таких норм [258, с. 170].

Віденська конвенція прямо не регулює дану ситуацію. Хід дискусії показує, що дане питання не було упущене, але стало результатом рішення політичного характеру.

З тексту положень Конвенції, зокрема зі статті 42, можна зробити висновок, що в принципі договір до вирішення спору є дійсним і зберігає свою силу. Це відстрочує правові наслідки односторонньої денонсації, визнаної правомірною. На думку деяких авторів, таке рішення не представляється “ані належним, ані справедливим”. Однак відступ від принципу *in dubio pro libertate* має в цьому випадку безумовне обґрунтування, оскільки ним закріплюється стабільність договірних відносин [179, с. 563].

В даній ситуації необхідно звернути увагу на той факт, що в практиці держав може мати місце також і конструкція призупинення дії договору.

Згідно з положеннями Віденської конвенції, сторони, у взаємовідносинах між якими призупиняється дія договору, звільняються від зобов'язання виконувати договір між собою протягом періоду такого призупинення. Призупинення дії договору не впливає в іншому на правові відносини між учасниками, встановлені договором (§1 статті 72). В період призупинення дії договору учасники утримуються від дій, які могли б завадити поновленню дії договору (§ 2 статті 72). Конструкція призупинення дії договору, як видається, в більшій мірі відповідає наступному: договір не застосовується, але залишається в силі [246, с. 44].

Вирішення спору, що виник у зв'язку з запереченням проти денонсації, буде остаточно визначати правові наслідки неузгодженої денонсації. У випадку підтвердження того, що право на денонсацію фактично існувало, вона буде мати всі наслідки погодженої денонсації. У випадку визнання денонсації неправомірною, такою, що суперечить праву, вона має бути визнана ініціатором як така, яка не набрала чинності. В той же час, коли держава не згодна з таким рішенням спору, така денонсація буде представляти собою порушення договору. Інша сторона або сторони договору одночасно отримають можливість застосувати норму статті 60 Віденської конвенції, яка стосується припинення договору внаслідок його порушення, або вимагати, щоб ініціатора було притягнуто до міжнародної відповідальності на загальних підставах.

Спірним є питання, чи можна у випадку денонсації, яка не має достатніх правових підстав, або іншими словами – у випадку розірвання договору, розглядати ініціатора надалі в якості однієї зі сторін договору. На оцінку даної ситуації впливають два – на думку деяких авторів, протилежного змісту – принципи *ex injuria ius non* та *ex factis ius oritur* [257, с. 13-15]. Значення жодного з них не можна недооцінювати і, як зазначає Дж. Сімонідес (J. Symonides), “обидва дані принципи знаходяться у певному діалектичному взаємозв'язку” [257, с. 15].

На думку Є. Жиро, “було б мало реалістично стверджувати, що держава, яка розірвала договір, і надалі залишається його стороною, оскільки розірвання, як протиправний акт, має бути визнано недійсним”, додаючи, що “право ніколи не виграє, допускаючи фікцію” [206, с. 30]. Без сумніву, спираючись на дану думку, можна навести приклади з практики держав. Траплялися ситуації, в яких певна спроба розцінювати державу, яка розірвала договір, як таку, яка і надалі є зв’язаною положеннями даного договору, була вочевидь фікцією не тільки в політичних, але і в правових категоріях. Не можна, однак, не звернути увагу на те, яку небезпеку в собі криє загальне визнання тези, що держава, яка розриває договір і є достатньо сильною, для того, щоб розірвання набрало чинності, перестає бути його стороною. По суті, така теза, яка зв’язує з неправомірним розірванням договорів правові наслідки правомірного, призводить до розмиття розмежування між розривом договору та припиненням його дії згідно з правом. Такий підхід протирічить принципу *pacta sunt servanda*. Згідно з сучасним міжнародним правом єдиною концепцією, яку можна прийняти, є визнання, що розірвання договору призводить до припинення договору *de facto*, а не *de jure*. Як зазначає Ц. Березовські, “зникає тільки фактичний бік певної сфери міжнародного обороту, але не зникає правовий бік, оскільки і надалі право, яке регулює даний оборот, продовжує зобов’язувати” [173, с. 130].

Як зазначав в своїй доповіді для Інституту міжнародного права Дж. Фітцморіс, “акт розірвання договору може спричинити цілу низку наслідків, які у підсумку призводять до припинення договору в правовому сенсі” [199, с. 234]. Наприклад, прийняття іншою стороною або сторонами відповідного відшкодування може легалізувати ситуацію, яка виникла в результаті розірвання договору. З цього, однак, не слідує, що інша сторона або сторони зобов’язані прийняти таке вирішення ситуації. Навпаки, нічого не перешкоджає тому, щоб вони не вимагали відшкодування або виконання договору державою, яка його порушила. Не можна було б цього вимагати, якщо погодитися з тезою Є. Жиро. Слабкість даної тези Дж. Фітцморіс

доводив на прикладі договорів, які передбачали позитивний обов'язок утримуватися від певних дій [206, с. 234-235]. Уявімо, що певна держава розриває договір такого роду і в подальшому вживає заходів, які їй заборонені. Без сумніву – стверджує Дж. Фітцморіс, – що Міжнародний Суд, який має юрисдикцію в цій справі, вирішив би, по-перше, що держава допустила порушення договору і, по-друге, що дія, заборонена даним договором є неправомірною. Однак Суд міг би постановити так, опираючись лише на припущення, що держава і надалі є зв'язаною договором і, таким чином, не зважаючи на порушення, вона і надалі є його стороною. “Я абсолютно впевнений, – підсумовує Дж. Фітцморіс, – що за таких обставин жоден суд не погодився б з точкою зору, що порушення або навмисне припинення договору (*purported termination*) так чи інакше неправомірне, має по суті правові наслідки припинення дії договору в правовому сенсі за умови, що сторона, яка розірвала договір, відшкодує завдані збитки” [199, с. 234].

Дану концепцію, яка є єдиною допустимою з точки зору стабільності договірних відносин, врахувала Віденська конвенція, передбачивши в статті 42 презумпцію на користь визнання збереження юридичної сили договору [204, с. 125]. Можна додати, що одним з безсумнівних доводів, чому саме ця концепція була прийнята в праві міжнародних договорів, є конструкція припинення договору внаслідок його порушення контрагентом. Розірвання договору дає іншій або іншим сторонам право посилатися на даний факт як на підставу припинення договору. Власне розірвання не викликає припинення (абсолютне чи відносне). Держава, яка допустила порушення договору, визнається стороною договору, а те, чи буде вона надалі зв'язана договором, можуть вирішувати інші сторони договору.

Складно також не звернути увагу на те, що застосування теоретично обґрунтованої і такої, що не викликає сумнівів концепції визнання стороною договору держави, яка припинила його у спосіб, який не узгоджується з правом, на практиці буде спричиняти ряд труднощів. Вони виникають, зокрема, через неясність норм звичаєвого права, які стосуються дорозумілого

права на денонсацію, а також внаслідок труднощів оцінки конкретної дії держави. Дана концепція заслуговує на увагу, якщо буде справедливим припущення, що держава здійснила фактичне розірвання договору. Однак “оскільки в міжнародному співтоваристві немає центральної влади, яка б встановлювала без виникнення сумнівів, що відповідає, а що не відповідає праву [...] не завжди є можливість встановити відповідає чи не відповідає даний факт міжнародному праву” [257, с. 13]. Також і неузгоджена денонсація, здійснена з посиланням на право на денонсацію, яке виникає зі звичаєвих норм, може бути предметом різних оцінок.

Отже, юридичними наслідками денонсації є: 1) в предметній сфері: ініціатор денонсації позбавляється всіх прав, обов’язків і переваг за договором; часткова денонсація допускається лише за наявності відповідних положень договору, інші міжнародні зобов’язання залишаються чинними; 2) в суб’єктній сфері: ініціатор денонсації виходить зі складу учасників договору, який в свою чергу, будучи двостороннім втрачає силу, а будучи багатостороннім – залишається в силі щодо інших учасників, якщо тільки участь ініціатора не була ідейно важливою для дійсності договору; 3) в територіальній сфері: денонсація звільняє від обов’язку дотримуватися договору всі території, які належать ініціатору, на яких він здійснює свою суверенну владу; автономні одиниці, наявні в складі його територій, можуть вирішувати дане питання самостійно лише за наявності відповідної компетенції згідно з внутрішнім правом; 4) темпорально: денонсація припиняє дію договору надалі, не маючи ретроактивних наслідків. Вона відбувається в конкретний момент виконання договору, у певній правовій ситуації, створеній в результаті її здійснення і положення, створеного тривалим способом, не порушує. В окремих випадках денонсація не впливає на чинність окремих зобов’язань. У випадку виникнення спору стосовно поданої денонсації, видається найбільш доцільним визнати, що його дія все ж призупиняється, але ініціатор все ще є його учасником і зобов’язаний діяти добросовісно і не порушувати договір.

РОЗДІЛ 3. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ КОМПЕТЕНЦІЇ ОРГАНІВ ДЕРЖАВИ В СФЕРІ ДЕНОНСАЦІЇ МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ

3.1. Міжнародно-правові аспекти проблематики компетенції органів держави в сфері денонсації міжнародних договорів

В науковій літературі питання про органи держави, що здійснюють денонсацію міжнародних договорів, недостатньо досліджене. Між тим, питання про дійсність та ефективність акту денонсації, що виникає в тих випадках, коли денонсація здійснюється органом держави, який не має компетенції її здійснювати, пов'язане з іншим, більш загальним і складним питанням, що викликає доктринальні суперечності, – питанням про співвідношення міжнародного та національного права.

Як зазначає В. А. Василенко, «будь-яку поведінку держави, в тому числі і протиправну, неможливо уявити без дії її органів. Через посередництво органів держави проявляється її суверенна воля, виразником якої є і кожен даний орган, і вся їх сукупність. Без системи органів держава не змогла б реалізувати суверенітет, який, в свою чергу, обумовлює єдність цієї системи, яка уособлює і представляє державу» [17, с. 98].

Треба відмітити, що зазвичай в науці питання про органи держави, яким належить право на денонсацію міжнародних договорів, розглядається паралельно з правом на укладення договорів, оскільки в цьому питанні діє мовчазна презумпція, що право на денонсацію міжнародного договору належить тому органу, який здійснював його укладення.

Стосовно питання, що розглядається, можна виділити два основних напрями. Відповідно до першого, органи, що мають компетенцію денонсувати міжнародні договори, визначаються нормами міжнародного права. Якщо державний орган, що здійснив денонсацію, відповідає цим вимогам, та обставина, що цей орган не є уповноваженим відповідними конституційними (чи іншими, визнаними законодавством денонсуючої держави) положеннями, не може вплинути на дійсність акту денонсації держави. Відповідно до другого

напрямую для того, щоб акт денонсації вважався дійсним, він має виходити від органу держави, якому дане право надається національним правом.

Спроби розробити загальну міжнародно-правову норму про право державного органу денонсувати від імені держави міжнародний договір робилися неодноразово під час роботи Комісії міжнародного права при кодифікації права міжнародних договорів.

Дж. Браєрлі та Г. Лаутерпахт не представили проект статей з питання припинення міжнародних договорів, але в зв'язку з укладенням міжнародних договорів розділяли точку зору про оспорюваність дійсності договору, що був укладений з порушенням конституційного права та практики держав [258, с. 141].

Дж. Фітцморіс у другій доповіді відмічав, що акт припинення договору з боку одного з учасників є виконавчим, а не законодавчим і в міжнародному аспекті відноситься до діяльності виконавчої влади держави [199, с. 34]. У зв'язку з цим, вчений пропонує вирішити питання про компетенцію державних органів денонсувати міжнародні договори шляхом створення загальної норми міжнародного права.

Прийняття такої норми означало б, що акт денонсації, що виходить від органу виконавчої влади, завжди є дійсним в міжнародному праві, навіть якщо з точки зору національного права він входить в рамки компетенції законодавчої влади. Дж. Фітцморіс також висловлювався на користь існуючої в міжнародному праві презумпції, що акт денонсації є *acte contraire* по відношенню до акту укладення договору [199, с. 34].

Звідки слідує, що повноваженнями укладати та денонсувати міжнародні договори є одні і ті ж самі органи держави. Відповідно, акт денонсації, здійснений за рішенням органу держави, що уклав міжнародний договір, не може бути визнано недійсним.

Х. Уолдок був прихильником принципу, що договір може бути денонсовано від імені держави головою держави, головою уряду, а також міністром закордонних справ, тобто закріплював компетенцію на денонсацію

міжнародних договорів за особами, які в силу норм міжнародного права вважаються *ex officio* представниками своєї держави [280, с. 85]. Вчений так само вважав, що правило ст. 4 Проекту, що регламентує питання повноважень представника держави на укладення міжнародного договору, відноситься *mutatis mutandis* до повноважень на денонсацію міжнародного договору, тобто з точки зору міжнародного права акт денонсації є *acte contraire* по відношенню до укладення договору [280, с. 88]. Е. Кастрен в процесі роботи Комісії міжнародного права пропонував скласти перелік не тільки представників держави, що уповноваженні денонсувати міжнародні договори [280, par. 6], але і органів держави, які повноважні денонсувати міжнародні договори. Ця пропозиція, однак, не була прийнята Комісією.

На 15-й сесії Комісії міжнародного права було прийнято пропозицію Х. Уолдока стосовно повноважень здійснювати денонсацію і одночасно з регламентацією положення голови держави, голови уряду і міністра закордонних справ, тобто осіб, які вважаються такими, що представляють державу *ex officio* та мають право на денонсацію міжнародних договорів в силу виконуваних повноважень без необхідності пред'явлення повноважень, було введено правило про можливість вимагати у всіх інших осіб та органів, що представляють державу, докази наявності у них повноважень на денонсування міжнародного договору, яке, на думку Комісії, "є за своєю природою таким саме, як і повноваження на укладення договорів" [280, с. 213-214].

Комісія міжнародного права вважала логічним та необхідним, що у випадку, коли певний орган чи представник держави, інший від вказаних вище, має намір здійснити денонсацію, інші учасники договору зацікавлені в тому, щоб знати, що цей орган або представник має відповідні повноваження.

В кінцевому проекті конвенції про право міжнародних договорів Комісія відійшла від конструкції паралельного розгляду питання про органи держави, що наділені компетенцією укладати та денонсувати міжнародні договори. Питання про органи держави, що компетентні представляти

держави на всіх стадіях укладення міжнародного договору, регулюється ст. 7 Віденської конвенції 1969 р.

Те, що п. 1 ст. 6 Проекту не говорить нічого про повноваження представників на денонсацію договору, було відзначено на першій сесії Віденської конференції з права міжнародних договорів у 1968 р. представником Канади, який запропонував додати до п.1 ст. 6, де мова йде про необхідність пред'явлення відповідних повноважень при прийнятті тексту договору, встановлення його автентичності і надання згоди на обов'язковість, формулювання “як і для здійснення будь-якого акту, пов'язаного з договором” [265]. На його думку, наявність цього формулювання є необхідним саме у зв'язку з денонсацією міжнародного договору, де іноді пред'явлення повноважень є обов'язковим. Але дану пропозицію не було прийнято.

Так само питання про права органів держави в сфері денонсації міжнародних договорів стосується і ст. 67 Віденської конвенції 1969 р., де мова йде про документи про припинення договору чи про вихід з нього. П. 2 ст. 67 вказує на необхідність оформлення будь-якого акту, метою якого є припинення договору, у вигляді документу, підписаного головою держави, головою уряду чи міністром закордонних справ. Якщо документ не підписано вищевказаними особами, “представнику держави, що передає документ, може бути запропоновано пред'явити повноваження”.

Відповідно, Віденська конвенція з права міжнародних договорів 1969 р. закріплює за цими особами право на денонсацію міжнародних договорів в тому сенсі, що від них не вимагається повноважень для цього, оскільки в силу виконуваних ними функцій і повноважень, вони вважаються такими, що представляють свою державу. Тим не менш у Віденській конвенції не вказується, що перелік органів або посадовців, що мають право денонсувати міжнародні договори, є виключним.

В теорії міжнародного права не міститься вимог до форми угод між державами. Те, що договори мають різне найменування і укладаються різними органами держави, не впливає на їх юридичну силу. Таким саме чином це

стосується й форми внутрішньодержавного акту, в якому виявляється воля держави про денонсацію міжнародного договору.

Окрім цього, Комісія міжнародного права встановила, що презумпція про те, що припинення міжнародного договору має здійснюватися обов'язково у той самий спосіб (маються на увазі органи, порядок і процедура здійснення), що і укладення договору, відображає скоріше за все конституційну практику держав, а не є нормою загального міжнародного права [36, с. 77].

Віденська конвенція 1969 р. не визначає суворого порядку денонсації міжнародних договорів. Навряд чи можна зауважити, що це випадково. Враховуючи специфіку міжнародного права, що полягає, зокрема, в тому, що суб'єкти міжнародного права є також основними його творцями, можна вважати, що такими були наміри держав, що брали участь в конференції.

Та обставина, що держави, які розробляли Віденську конвенцію з права міжнародних договорів, не бажали зв'язувати себе створенням загальної норми міжнародного права стосовно права тієї чи іншої держави на денонсацію міжнародних договорів, свідчить про те, що це питання має бути вирішене іншим способом, а саме – відповідно вимог національного права кожної держави. Видається, що ця концепція більш точно відображає та юридично закріплює той факт, що в міжнародних відносинах діють суверенні держави, для яких питання про право того чи іншого державного органу денонсувати від імені держави міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана державою, є її внутрішньою справою. Доцільність цієї концепції знаходить широку підтримку в міжнародно-правовій літературі. Її прихильниками є вчені Ч. Хайд, Ш. Руссо, А. Талалаєв та ін.

Однак у зв'язку з цим постає і інше питання: що відбувається, якщо договір денонсовано з порушенням норм національного права, що регламентують порядок його денонсації? Чи може таке порушення спричинити недійсність денонсації?

Це питання розглядається в науці міжнародного права так само у зв'язку з порядком укладення міжнародних договорів і компетенцією органів

держави в цій сфері. Деякі вчені вважають, що порушення норм національного права *per se* не може впливати на дійсність або недійсність міжнародних договорів [2, с. 318]. На думку інших, дотримання конституційної процедури певної держави при здійсненні денонсації міжнародних договорів складає одну з умов дійсності.

Д. Харашті, посилаючись з цього приводу на думки Л. Оппенгейма, Ш. Руссо, В. Шуршалова і Г. Тункіна, відмічає, що зазвичай в науці міжнародного права питання про органи держави, яким належить право денонсації міжнародних договорів розглядається паралельно з питанням про право на укладення договорів [212, с. 250-251]. Доцільно ставити таке питання тільки в тих випадках, коли конституції чи інші правові акти держави не містять положень про порядок денонсації міжнародних договорів. Тоді, на думку вченого, єдиним вірним рішенням буде розглядати органи, що уповноважені конституційним актом укладати міжнародні договори як такі, що уповноважені їх денонсувати. При цьому, якщо порядок денонсації регламентовано конституційним чи іншим актом, “денонсація договору не може вважатися дійсною, якщо вона не була здійснена державним органом, уповноваженим на це відповідними конституційними положеннями” [212, с. 251].

Вказуючи на те, що не було виявлено судових рішень у зв'язку з дійсністю акту денонсації, який було вчинено з порушенням положень національного права, вчений доходить висновку, що саме тому Комісія міжнародного права, вважаючи, що “в практиці це малоімовірно”, не передбачила статті про порушення положень національного права держави, що стосується компетенції денонсувати міжнародні договори, так, як це передбачено стосовно їх укладення.

Тим не менш історії міжнародного права відомо про прецедент, коли держава стверджувала про недійсність денонсації договору у зв'язку з порушенням норми національного права. Денонсація Варшавського договору з боку Угорщини в 1966 р. була здійснена органом, який відповідно до права

Угорщини не був уповноважений денонсувати міжнародні договори. І це порушення було однією з причин визнання цієї денонсації недійсною. Іншою причиною було недотримання умов денонсації, передбачених ст. II Варшавського договору [14].

Хоча концепція про те, що недотримання положень національного права призводить до недійсності акту денонсації, має своїх прихильників в доктрині [54, с. 74; 196], Д. Харашті в своєму висновку вказує на відсутність судової практики з цього питання. Здається доцільним враховувати, що національне і міжнародне право як правові системи представляють собою два самостійних правопорядки, у зв'язку з цим умови дійсності норм кожного з них визначаються в рамках тієї ж системи права. “Міжнародний договір, як і його дійсність, є поняттями виключно міжнародного права. Оскільки це так, дійсність міжнародного договору визначається лише нормами міжнародного права, а не внутрішнього” [147, с. 251].

Чи означає це, що порушення норм національного права не може мати впливу на дійсність акту денонсації? Видається, ні, оскільки акт денонсації є виявленням волі держави, і ця воля, відповідно до вимог міжнародного права, має бути справжньою волею держави. Саме тому, міжнародне право не може не враховувати положень національного права [150, с. 85] про компетенцію органів в сфері денонсації, тому що через них забезпечується виявлення справжньої волі держави. Відповідно, воля держави є тим каналом, через який взаємодіють одне з одним національне і міжнародне право [52, с. 48].

Чому, незважаючи на те, що причини недійсності міжнародних договорів слід шукати в рамках міжнародного права, здається доречною думка Д. Харашті про те, що одною з причин для недійсності денонсації є її здійснення некомпетентним органом? Це відбувається з тої причини, що в акті денонсації (як і в будь-якому іншому акті, де має місце виявлення волі держави) має втілитися справжня воля держави, а не воля певного органу держави або посадової особи. Недотримання встановленого національним правом порядку формування волі може призвести до таких вад волі, що вона

вже не буде справжньою волею держави [147, с. 262]. Вада волі вже є підставою недійсності актів в міжнародному праві.

У зв'язку з цим спір про дійсність денонсації, здійсненої з порушенням норм національного права, може мати місце тільки в тих випадках, коли це порушення було настільки серйозним, що воно призвело до спотворення справжньої волі держави. Звісно, на те, що актом денонсації не виражена справжня воля держави, може посилатися тільки та договірна сторона, інтереси якої були порушені через таке волевиявлення.

Слід погодитись з М. Франковською, яка притримується такої точки зору, що міжнародне право не визнає міжнародно-правових наслідків посилок на внутрішнє право держав при оцінці дійсності та юридичної сили акту денонсації, що в практиці деяких держав помітні чіткі тенденції до ігнорування положень власних конституцій стосовно прав органів держави в сфері денонсації [205, с. 210].

Крім того, конституції низки держав не містять положень про денонсацію міжнародних договорів. Наприклад, в США практика державних органів в сфері денонсації міжнародних договорів відходить від презумпції, що право денонсування міжнародного договору належить тому органу, якому належало право його прийняти.

Таким чином, можна підсумувати, що Віденська конвенція з права міжнародних договорів 1969 р. закріплює за головою держави, головою уряду, а також міністром закордонних справ право на денонсування міжнародних договорів в тому сенсі, що від них не вимагається повноважень для цього, оскільки в силу виконуваних ними функцій і повноважень, дані особи вважаються такими, що представляють свою державу. Акт денонсації, в свою чергу, є результатом волевиявлення держави, який здійснюється в площині правового регулювання як міжнародного, так і внутрішнього права. Недотримання встановленого внутрішнім правом порядку формування волі може призвести до таких вад волі, що вона вже не буде справжньою волею держави. Вада волі є достатньою підставою недійсності актів в міжнародному

праві. На те, що актом денонсації не виражена справжня воля держави, може посилатися тільки та договірنا сторона, інтереси якої були порушені через таке волевиявлення.

3.2. Правове регулювання компетенції на денонсування договору згідно з внутрішнім правом зарубіжних країн

На відміну від компетенції щодо укладення договорів, регламентація якої в даний час є повсюдно прямо встановленою (зазвичай, на конституційному рівні), компетенція щодо їх денонсації спирається в більшості держав на менш або більш встановлені правила, що формуються в ході практики. Конституційні положення, що стосуються денонсації міжнародних договорів, відносяться, як і раніше, до досить рідкісного явища.

Вони з'явилися пізніше, ніж положення, що стосуються укладення договорів, які були введені вже під кінець XVIII століття. Положення Конституції Норвегії 1814 року, що закріплює компетенцію короля щодо денонсування міжнародних угод, залишалися більш ніж 100 років єдиними в цьому відношенні положеннями в світових масштабах. Тільки після Першої світової війни, і особливо після Другої світової війни, положення, що стосуються компетенції щодо денонсації міжнародних договорів, стали включатися в конституції окремих держав.

Питання денонсації міжнародних договорів не регулюється положеннями конституцій США, країн Латинської Америки, а також низки держав Західної Європи (зокрема Австрії, ФРН, Італії). Не включили їх в свої конституції і африканські держави.

Представляючи проблематику компетенції щодо денонсації договорів в світлі національних законодавств, слід зазначити, що вихідні емпіричні матеріали, а також теоретичні розробки з цього питання є досить скромними і неповними, особливо з огляду на багату нормативну та наукову базу, що стосується правового регулювання компетенції органів держави щодо укладення міжнародних договорів [174, с. 122]. Вочевидь, такий стан правової

регламентації та дослідженості проблематики денонсації не заперечує той факт, що рішення про денонсацію договору має, зазвичай, не менш важливе значення, ніж рішення про укладення договору. Відомо, що денонсація зумовлює масштаб та обсяг міжнародних прав і обов'язків в тій же мірі, і іноді це може мати серйозні політичні наслідки. Справа радше в тому, що відповідно до досить поширеного уявлення денонсація договорів є просто *acte contraire* щодо його укладення, а до вирішення правових питань, пов'язаних із здійсненням компетенції щодо денонсації договорів, застосовуються норми, що стосуються його укладення.

В принципі важко поставити під сумнів такий підхід. Як передбачається в самому припущенні, акт про скасування договору є похідним по відношенню до його укладення. Згідно з цією логікою, оскільки орган, який укладає договір, може в положеннях, що складають зміст цього договору, визначити тривалість його дії (наприклад, шляхом визнання спливу часу або зміна іншої підстави в якості умови припинення), то в будь-якому випадку цей орган має таку ж компетенцію із денонсації договору. Однак чи має рішення про денонсацію бути прийняте в тому ж порядку, що і рішення про укладення договору? І більш важливе питання: чи може орган, який висловив згоду на укладення договору, його денонсувати?

Здійснюючи огляд права і практики різних держав, спробуємо відповісти на ці питання. Інформація була організована з урахуванням, з одного боку, політичних відмінностей, а з іншого – хронології.

Аналіз національного права і практики держав слід розпочинати зі *Сполучених Штатів Америки*, в яких існуюча правова система заснована на найстарішій з діючих конституцій світу. Ця конституція, хоча і приділяє проблематиці міжнародних договорів велику увагу, ні в одній постанові не зачіпає питань про їх денонсацію.

Питання про компетенцію щодо денонсації договорів не було предметом дебатів Конституційного конвенту в Філадельфії в 1787 році.

Схоже, що «батьки конституції» взагалі не розглядали це питання [178, с. 16-65]. Цю проблему пізніше вирішила практика.

Ніколи не виникало сумнівів, що президент, «будучи голосом народів в безпосередніх відносинах з іншими народами» [229, с. 461], є компетентним органом, який виражає волю держави з цих питань іншим державам. Як стверджував радник Держдепартаменту США Х. Г. Хакворт (*H. G. Hackworth*): «Коли іноземний уряд отримує повідомлення від уряду США, в якому він заявляє про свій намір припинити договір, він має право покладатися на таке повідомлення, не вдаючись у конституційні повноваження Президента виступати від імені нації в таких справах» [230, с. 327].

Однак спірним було питання, чи може президент ухвалити відповідне рішення самостійно, або має це зробити за участю Сенату, Палати представників, або, нарешті, всього Конгресу.

Пояснити походження цієї суперечки неможливо, не посилаючись на деякі правила, що стосуються укладення міжнародних угод, вироблених в американській практиці. Істотні положення в області компетенції щодо укладення міжнародних договорів сформульовані в п. 2 ст. II Конституції США, в якому говориться, що Президент «має право за порадою і за згодою Сенату укласти договори за умови схвалення їх двома третинами присутніх сенаторів».

Поряд з наведеним в Конституції способом укладання договорів, для яких у внутрішньому праві США використовується термін «договори» (*treaties*), існують й інші способи укладення міжнародних договорів – договорів, визначених загальним терміном *executive agreements* – «урядові угоди» [213; 186].

Серед *executive agreements*, в залежності від того, які органи беруть участь в процесі прийняття рішення про укладення договору, виокремлюють два основних види договорів:

– *Congressional-Executive Agreements* – угоди, які укладаються урядом за участю Конгресу; ця участь може бути виражена або попереднім

уповноваженням виконавчого органу на прийняття конкретних дій, спрямованих на укладення договору, або може полягати в наступному схваленні укладеної угоди;

– *Presidential Agreements* – «президентські угоди», які укладаються самостійно президентом на виконання належних йому конституційних повноважень (зокрема, це договори, укладені в зв'язку з виконанням його функції головнокомандувача збройними силами) [178, с. 123].

Існування різного типу прийняття рішення про укладення договорів від імені США, за одночасною відсутністю чіткого правового регулювання питання прийняття рішення про денонсування угод, відкрило широкі інтерпретаційні можливості.

Майже через 150 років після прийняття Конституції радник з юридичних питань Держдепартаменту США стверджував у своєму меморандумі, що стосувався денонсації міжнародних договорів, що «практика уряду ні в якому разі не є однорідною» і «не дотримується будь-якого встановленого правила або процедури» [213, с. 327-328].

У практиці вирізняють такі види порядків прийняття рішення про денонсацію:

– дія виконавчої влади відповідно до попереднього дозволу або директиви Конгресу;

– дія виконавчої влади відповідно до попереднього дозволу або директиви Сенату [244, с. 336];

– дія виконавчої влади, не заснована на спеціальному дозволі або директиві, але згодом схвалена Конгресом або Сенатом¹;

– дія виконавчої влади без спеціального дозволу або директиви і без подальшого затвердження Конгресом або Сенатом².

¹ Цей підхід був використаний, наприклад, у зв'язку з денонсацією 18 грудня 1832 р. договору з Росією. Конгрес, повідомлений про факт денонсування урядом США, прийняв спільну резолюцію, в якій «прийняв та затвердив» (“adopted and ratified”) нотифікацію про денонсацію. – Hackworth, с. 322.

² Цей спосіб, що використовується передусім при денонсуванні executive agreements, використовувався також у зв'язку з денонсуванням договорів, наприклад, так було денонсовано конвенцію з Мексікою від 23 грудня 1925 р., а також Женевську конвенцію від 8 листопада 1927 р.

Слід зазначити, що в практиці Сполучених Штатів не існує *принципу паралелізму*: денонсація не визнається в якості *acte contraire* укладення договору. Договори, укладені за згодою Сенату, не повинні бути денонсовані за участю цього органу; «конгресно-урядові» угоди (*Congressional-Executive Agreements*) не повинні бути денонсовані за участю Конгресу. Проте існує певний зв'язок між видом договору і способом його денонсування. Автори цілком згодні з тим, що порівняно легше – з точки зору внутрішнього права, – денонсувати *executive agreements*, ніж *treaties* [239, с. 341], і найбільш просунутою є свобода виконавчої влади у денонсуванні президентських угод [178, с. 176-177].

Вибір порядку прийняття рішень про денонсацію залежить від різних чинників: на нього впливає важливість міжнародної проблеми, що виступає предметом міжнародного договору, перевага виконавчої влади [210, с. 319], а в значній мірі і характер відносин між президентом і Конгресом. Як пише в зв'язку з цим Е. Плишке (*E. Plischke*): «Мудрий президент, для того щоб зберегти хороші відносини з Конгресом, утримується від довільних дій і забезпечує собі схвалення законодавця, перш ніж вжити дії, спрямовані на денонсацію» [239, с. 340].

Проте наскільки впливає законодавча влада на прийняття виконавчою владою рішення про денонсацію міжнародного договору?

Слід нагадати, що відповідно до ст. VI Конституції США, міжнародні договори мають в сфері внутрішнього права ранг, рівний федеральному законодавству [275, с. 195-202]. На практиці це означає, що відношення між міжнародним договором і законом формується за принципом *lex posterior derogat legi priori*. Врегулювання пов'язаних з цих питань в п. 2 ст. III Конституції США покладається на судову систему. Таким чином, Конгрес може позбавити договір ефективності в сфері внутрішнього права шляхом

На думку Е. Плишке, цей спосіб прийняття рішення про денонсування договорів застосовується досить рідко. Самостійне прийняття рішення президентом обгрунтовується в такому випадку наявністю застереження про денонсацію, на яке надав згоду Сенат перед ратифікацією. Plischke E. *Conduct of American Diplomacy*. – NY, 1950. – С. 341.

прийняття акту, що суперечить міжнародному договору. Це, безсумнівно, буде дією, що впливає на рішення виконавчої влади денонсувати міжнародний договір; проте саме по собі воно не може розглядатися в якості способу припинення договору, який, хоча і неефективний, буде пов'язувати держави щодо їх контрагентів на міжнародній арені.

Однак влада Конгресу, як видається, не поширюється настільки, щоб він міг наказувати виконавчій владі денонсувати міжнародний договір.

Коли в 1920 році Конгрес в Законі про торговельне мореплавство (*Merchant Marine Act*) уповноважив і видав директиву Президенту денонсувати протягом 90 днів з набрання чинності Законом «договори і конвенції, стороною яких є Сполучені Штати», які не узгоджуються з ним, Президент Вільсон відмовився виконати цю постанову. В офіційній заяві Державного департаменту того ж року говорилося, що «Державний департамент був проінформований Президентом про те, що він не визнає директиву, що міститься в розділі 34 Закону *Merchant Marine Act*, як виконання будь-яких конституційних повноважень Конгресу». В іншому повідомленні Державний секретар Чарльз Еванс Хьюз (*Ch. E. Hughes*) висловив думку, що компетенція Конгресу не поширюється далі, ніж анулювання положень договору як частини внутрішнього права [210, с. 322-325].

У зв'язку зі схожою ситуацією, що склалася у зв'язку з прийняттям Конгресом Закону про моряків (*Seamen's Act*), положення якого не узгоджувалися з низкою чинних міжнародних договорів Сполучених Штатів, радник з юридичних питань Держдепартаменту США заявив, зокрема, що денонсація міжнародних договорів не може витікати безпосередньо з положень Закону, а лише, в разі прийняття закону, що суперечить Договору, з постанов Конституції, що накладають на Президента обов'язок забезпечити належне виконання законів [210, с. 328].

На завершення можна сказати наступне: денонсація, зроблена виконавчою владою, завжди є дійсною (звісно, якщо вона відповідає вимогам, встановленим міжнародним правом, тобто коли вона здійснюється на підставі

права на денонсацію). Денонсація позбавляє договір обов'язкової сили в сфері міжнародного права, а також в сфері внутрішнього права, незалежно від того, яким чином (за участю Конгресу, Сенату або без нього) була здійснена.

З іншого боку, в американській системі законодавча влада може опосередковано впливати на прийняття виконавчою владою рішення про денонсацію шляхом прийняття відповідного закону, який позбавляє міжнародний договір дії в сфері внутрішнього права.

Діюча до теперішнього часу *Конституція Бельгії* від 7 лютого 1831 року [64], стаття 167 якої регулює питання укладення договорів, поряд з пунктом 2 ст. II американської конституції, є одним з найбільш старих приписів такого роду. Вона являє собою типове рішення, на якому засновані конституції багатьох держав (в тому числі, наприклад, Франції за часів Третьої Республіки) [232, с. 260]. Відповідно до неї компетенція укладати договори про мир, союзницькі договори, договори про дружбу та співробітництво належить королю, з іншого боку, згода парламенту потрібна для укладання торговельних договорів, договорів, які передбачають фінансові зобов'язання держави або окремих підданих, а також договорів, що стосуються територіальних змін.

Ця стаття завжди інтерпретувалася в тому сенсі, що виключною компетенцією монарха були всі питання, що стосуються відносин Бельгії з зарубіжними країнами, за винятком укладення певних суворо визначених видів договорів, які потребують взаємодії з парламентом. Таким чином, згода парламенту потрібна, коли мова йде про прийняття на себе зобов'язань державою, а не про її звільнення від зобов'язань. Таке тлумачення відносить денонсацію договорів до виключної компетенції виконавчої влади.

В принципі, парламент не приймає участі в денонсуванні міжнародних угод. Хоча на практиці були винятки, проте, вони не мали прецедентного характеру. Під час проектної роботи зі зміни конституції було висунуто пропозицію доповнити статтю 167 положенням, згідно з яким договори, укладені при взаємодії з парламентом, можуть бути денонсовані тільки після

отримання схвалення парламенту. Згідно з коментарем, що супроводжував проект змін, йшлося про застосування теорії *acte contraire*. Ця пропозиція, однак, не вийшла за межі наукової дискусії. У жодному офіційному проекті або спеціальної комісії, скликаній для роботи над зміною конституції, ані в уряді питання денонсування міжнародних договорів не піднімалися.

Конституція Швейцарії від 29 травня 1874 року (яка неодноразово доповнювалася) нічого з питання денонсації міжнародних договорів не передбачала [73]. Згідно з нею, компетенція щодо укладення договорів, якою володіє союзна (федеральна) влада (як відомо, певна незначна категорія договорів може бути укладена кантонами), здійснювалася виконавчою владою за участю законодавчої влади. Конституція 1874 року в принципі не передбачала виключень з вимоги участі Парламенту в укладанні договорів (стаття 85 Конституції). Однак, згідно з багаторічною практикою, Уряд Швейцарії – Федеральна рада, – укладав тільки кілька видів угод [274, с. 119]. Один з цих видів включає договори, які не накладають на державу нових зобов'язань.

Діюча конституція Швейцарії була прийнята на народному референдумі 18 квітня 1999 року та набрала чинності 1 січня 2000 року. У порівнянні з попередньою конституцією 1874 року в ній не відбулося корінних змін регулювання суспільних відносин в цілому та порядку укладання та денонсації міжнародних угод зокрема.

Стаття 184 Конституції 1999 року, що регулює відносини з закордоном, відносить сферу зовнішніх зносин до компетенції Союзної Ради (уряду), який представляє Швейцарію зовні та веде закордонні справи при дотриманні прав участі Союзних Зборів. Союзна Рада підписує договори, ратифікує їх та передає на схвалення Союзним Зборам. Союзні Збори беруть участь у формуванні зовнішньої політики і здійснює нагляд за підтриманням відносин із закордоном. Вони схвалюють міжнародно-правові договори; винятком є договори, укладання яких на підставі закону або міжнародно-правового договору входить до компетенції Союзної Ради (ст. 166).

Будь-яких положень щодо денонсації міжнародних договорів Конституція Швейцарії не містить. Однак з огляду на віднесення сфери зовнішніх зносин до компетенції Союзної Ради, на практиці склався підхід, що денонсація міжнародних договорів відноситься до самостійно здійснюваної компетенції Союзної Ради. Як пише швейцарський автор Л. Уайльдхабер (*L. Wildhaber*): «Союзна рада уповноважена денонсувати договір, оскільки денонсація договорів не тягне за собою нових зобов'язань» [275, с. 121]. Слід додати, що в старій доктрині деякі автори виняткову компетенцію виконавчої влади щодо денонсації міжнародних договорів виводили з іншої інтерпретації. Висловлювалась і думка на користь визнання компетенції парламенту в спільному з Союзною Радою ухваленні рішення про денонсування міжнародних угод. Ця теоретична конструкція, що знайшла підтримку на практиці, ґрунтувалась на концепції *acte contraire*. На її користь говорять також положення Конституції щодо зобов'язання уряду дотримуватися прав Союзних Зборів у веденні закордонних справ (ч. 1 ст. 184) та здійснення Парламентом загального нагляду за підтриманням відносин з закордоном (ст. 166).

Конституція *Франції* часів Третьої Республіки, ухвалена 16 липня 1875 року, передбачала регулювання системи укладення міжнародних договорів, аналогічне Конституції Бельгії [70]. Хоча, якщо говорити про укладення міжнародних зобов'язань, повноваження законодавчого органу були ширші [248, с. 225], цей орган не брав участі в прийнятті рішення про звільнення держави від таких зобов'язань. Відсутність будь-яких положень Конституції, що стосуються денонсації міжнародних договорів, тлумачиться на користь виключної компетенції виконавчої влади з цього питання.

Це переконання було висловлено в рішенні у справі *Renault et Société des Usines Renault v. Société Rousski Renault*, прийнятому Апеляційним судом Парижу 28 січня 1926 року. У ньому говориться, що денонсування таких угод як «*acte gouvernemental*» відноситься до компетенції Президента Республіки, за винятком законодавчої влади.

Конституція 27 жовтня 1946 року передбачила дуже цікаву і цілком оригінальну систему регулювання денонсування міжнародних договорів. В окремій статті, присвяченій денонсації договорів (стаття 28), встановлено, по-перше, що в зв'язку з визнанням в Конституції верховенства норм «дипломатичних договорів, належним чином ратифікованих і опублікованих» над дотриманням національного законодавства ці норми можуть бути денонсовані, змінені або припинені тільки в разі «денонсування, належним чином повідомленого по дипломатичних каналах» [71]. Як стверджував французький уряд в своєму меморандумі, направленому на ім'я Генерального секретаря ООН, це положення спрямоване на те, щоб надати виконавчим органам, які мають компетенцію щодо прийняття міжнародних договірних норм, право про їх формування або, скоріше, долю, зокрема всередині держави. Ці норми не могли стати недійсними внаслідок дій іншого, ніж виконавча влада, органу. Зокрема, вони не можуть бути порушені прийняттям законодавчим органом закону, який їм суперечить.

По-друге, у статті 28 сформульовано правило, що договори, укладені за згодою Національної Асамблеї (згідно зі статтею 27), могли бути денонсовані тільки за згодою Асамблеї. Передбачався лише один виняток, а саме – щодо торговельних договорів. У практиці, однак, це положення залишалося насправді мертвою буквою, а виконавча влада послідовно ігнорувала вимогу статті 28, що стосувалася участі парламенту в денонсуванні міжнародних договорів.

Замовчування в Конституції Франції від 4 жовтня 1958 року участі Національної Асамблеї в денонсуванні угод було лише підтвердженням існуючої вже раніше практики [72]. Відхід від регулювання денонсування міжнародних договорів, який мав місце у французькому праві, є безпрецедентним в історії конституційного права різних держав. Еволюція розвивається, як правило, у зворотньому напрямку – на користь включення законодавчої влади в процес денонсування міжнародних договорів.

Проблематика договірної компетенції займає в історії конституційного права *Нідерландів* особливе місце. Їй приділяється багато уваги при внесенні подальших змін до конституційного закону цієї держави, удосконаленні та демократизації цієї компетенції протягом близько 140 років [67].

Спочатку, приблизно з 1814 року, компетенція щодо укладення міжнародних договорів відносилась виключно до виконавчої влади; поступово, після зміни в 1848 і 1887 років, була обмежена на користь Генеральних Штатів. Внесені 27 грудня 1922 року зміни повинні були забезпечити значний вплив представницького органу на договірну політику держави. Згідно зі статтею 58 будь-які «договори» перед ратифікацією королем вимагали отримання згоди парламенту, таким чином їх денонсація могла наступити тільки на підставі попереднього закону. Однак в цій постанові міститься положення, яке на практиці значно послабило його демократичні вимоги [237, с. 58]. У цій статті була введена категорія «інших угод», про укладення яких має лише, «наскільки це можливо, доводитися до відома Генеральних Штатів». Зважаючи на відсутність критерію поділу на «договори» і «інші угоди», фактично роль парламенту зумовлювалася урядом; уряд укладав договори без застереження про ратифікацію, надаючи їм зручну форму «інших угод» [237, с. 537].

Існування двох категорій міжнародних договорів вплинуло також на обмеження спільної участі парламенту в процесі денонсування угод з іншими державами. Положення щодо участі парламенту у прийнятті рішення про денонсацію договору застосовувалося на практиці у виняткових випадках.

Регулювання, встановлене в статті 58 Конституції, часто було предметом критики.

Після Другої світової війни це положення було визнане незадовільним. Були запропоновані послідовні зміни, 22 травня 1953 року і 23 серпня 1956 року, що новаторським чином регулюють як систему укладення, так і денонсування міжнародних договорів. Основні положення щодо укладання та

денонсації міжнародних договорів не зазнали суттєвих змін в ході масштабного перегляду конституції в 1983 році [66].

Відповідно до статті 64 Конституції в редакції 1983 року, положення, що встановлюють загальну процедуру укладення міжнародних договорів, застосовуються *mutatis mutandis* до денонсування таких договорів. Цілих три обширні статті регулювали цю процедуру. Стаття 60, що надає виконавчій владі компетенцію приймати від імені держави міжнародні зобов'язання, встановлює, що договори не можуть бути ратифіковані королем без отримання згоди парламенту (Генеральних Штатів). Стаття 62 передбачає, які міжнародні договори мають бути укладені за згодою парламенту. Конкретне їх перерахування представляється істотним оскільки, згідно зі статтею 64, денонсація договорів, які відносяться до цих категорій, може бути здійснена самостійно виконавчою владою.

Таким чином, згода парламенту не потрібна:

(а) якщо закон безпосередньо передбачає набрання міжнародним договором чинності без схвалення;

(b) якщо міжнародний договір стосується виключно питань виконання вже схваленого Генеральними Штатами міжнародного договору, якщо тільки Акт парламенту про схвалення міжнародного договору не встановлює будь-яких особливих правил на цей рахунок;

(c) якщо міжнародний договір не накладає будь-яких істотних фінансових зобов'язань на Королівство і якщо він укладений на строк, що не перевищує одного року;

(d) якщо у виняткових випадках від невідкладного вступу міжнародного договору в силу, до його схвалення, залежить безпека Королівства.

Договір, укладений в світлі цього останнього пункту, повинен бути якомога швидше переданий на затвердження Генеральним Штатам, і в разі якщо Генеральні штати відхиляють міжнародний договір, він втрачає силу по можливості в найкоротші терміни, що визначаються з урахуванням характеру

зобов'язань, встановлених самим міжнародним договором. Більш того, такий міжнародний договір може укладатися лише в тому випадку, якщо в ньому є застереження про те, що він втрачає силу без схвалення парламентом, якщо тільки в цьому випадку не виникає загроза життєвим інтересам Королівства.

Істотним елементом системи регулювання укладення договору і його припинення в голландській конституції є інститут мовчазного парламентського схвалення. Згідно зі статтею 61 схвалення Генеральних Штатів, що стосується або укладення, або (також в зв'язку з положення, включеним до статті 64) денонсації міжнародного договору, може бути безпосереднім (прямо вираженим) – коли воно отримує форму акту парламенту, – або також мовчазним. Визнається, що мовчазне схвалення має місце в тому випадку, якщо протягом 30 днів з передачі договору обом палатам Генеральних Штатів жодна з них (або щонайменше 1/5 чисельного складу однієї з палат) не виступить з ініціативою безпосереднього схвалення міжнародного договору. Термін, встановлений вище, продовжується на той період, протягом якого Генеральні штати не засідали. На практиці парламент Нідерландів найчастіше використовує цю форму вираження своєї згоди на денонсацію міжнародного договору.

Конституція *Швеції*, а точніше один з чотирьох основних законів – Акт про форму правління, – які формують Конституцію цієї держави, прийнятий 6 червня 1809 року і діє, зі змінами від 31 грудня 1974 року, не передбачала положень, що стосуються денонсації міжнародних договорів [74]. Стаття 12 цього закону передбачала тільки, що королю належить право укладення міжнародних договорів, а також перераховувала види договорів, укладення яких вимагало згоди Рейхстагу (*Riksdagu*).

Новий закон, який набрав чинності 1 січня 1975 року і замінив попередній, передбачав абсолютно нове регулювання укладення договорів. При цьому, за прикладом голландської конституції, він відносив всі відповідні положення *mutatis mutandis* до денонсування угод (глава X, параграф 4).

Однак участь представницького органу в прийнятті відповідних рішень передбачена в значній мірі.

Компетенція щодо укладення, а отже, відповідно до статті 4, і денонсації договорів відносилася по суті до сфери відповідальності уряду (глава X, параграф 1). У широкому обсязі передбачалась, проте, участь представницького органу в прийнятті відповідних рішень. Парламент брав участь в процесі укладення і денонсації договорів, діючи або *in pleno*, або через свій спеціальний орган – Зовнішньополітичний комітет, – консультативний орган, що складається з 10 осіб, обраних серед членів Рейхстагу (глава X, параграф 7).

Згода всього Парламенту потрібна в зв'язку з договорами, які стосуються законодавчої сфери чи інших питань, що відносяться до компетенції *Riksdagu*, або в зв'язку з договорами «важливого значення» (глава X, параграф 2). У виняткових випадках, «якщо того вимагають інтереси Королівства», уряд може обійти отримання такої згоди. Обов'язковим є, все ж, запит схвалення зазначеного Комітету. Уряд повинен постійно консультиватися з цим органом з важливих питань, пов'язаних з підтриманням міжнародних відносин «до прийняття урядом свого рішення» (глава X, параграф 6).

З компетенції Риксдагу виключаються питання договорів, укладення і, отже, і денонсацію яких він доручив «органу управління» (глава X, параграф 3). Ними можуть бути тільки договори, «які не потребують ніяких дій з боку Риксдагу або Зовнішньополітичного комітету».

Можна визнати, що в світлі постанов Конституції Швеції участь Парламенту в денонсації міжнародних договорів є дуже значною. Крім того, в прийнятому регулюванні в повній мірі реалізований принцип паралелізму – рішення про денонсацію цього договору здійснюється в тому ж порядку, що і прийняття рішення про його укладення.

У *Норвегії* в діючій нині Конституції від 17 травня 1814 року компетенція як щодо укладення, так і щодо денонсування угод надається королю.

Стаття 26 передбачає, що «Король має право [...] укладати і денонсувати договори» [166]. Схвалення парламенту (Стортингу) передбачається Конституцією в зв'язку з укладенням двох категорій міжнародних договорів, а саме: договорів, виконання яких вимагає прийняття нового закону або постанови Стортингу, а також договорів спеціального значення. Однак відсутнє положення, що передбачає участь законодавчого органу в денонсації договорів такого виду. У практиці відсутність відповідного положення призводить до того, що участь парламенту в денонсуванні міжнародних договорів не потрібна. Так, у меморандумі, спрямованому урядом Норвегії Генеральному секретарю ООН в 1951 році, прямо стверджувалося, що «денонсація договору не вимагає згоди Стортингу».

У *Данії* питання денонсування міжнародних договорів вперше були врегульовані в Конституції від 5 червня 1915 року. Згідно зі статтею 18 король не міг без згоди парламенту «оголошувати війну чи укладати мир, укладати чи розв'язувати альянси або укладати чи припиняти торгові договори» [65]. Це положення було, як видається, першим в історії конституційного права регулюванням компетенції щодо припинення договору, в якому гарантовано участь представницького органу в прийнятті рішення про денонсацію міжнародного договору.

Продовження цих постанов можна знайти в данській конституції від 5 червня 1953 року. Стаття 19 § 1 цього Основного закону говорить, що тільки за згодою Фолькетінгу король може денонсувати міжнародний договір, укладений за згодою цього органу. Таким чином, принцип паралелізму форми був сформульований дуже чітко, не передбачаючи будь-яких винятків.

В Основному законі від 22 травня 1949 року *Федеративної Республіки Німеччини*, яка з 1990 року є повноцінною конституцією об'єднаної

Німеччини, врегульована тільки компетенція щодо укладення міжнародних договорів. Пункт 2 статті 59, який покладає цю компетенцію на президента, одночасно визначає участь парламенту в ухваленні рішення про ратифікацію договорів, що стосуються політичних відносин держави або питань, що регулюються федеральним законодавством [118]. Відсутність чітких конституційних положень про денонсування міжнародних договорів як в практиці, так і в доктрині Німеччини інтерпретується як віднесення денонсування міжнародних угод виключно до компетенції виконавчої влади.

Аналогічно інтерпретується відсутність відповідного регулювання в Конституції *Італії* від 22 грудня 1947 року [75]. Однак можна помітити, що, всупереч однаковій практиці в цьому питанні, в італійській науці іноді можна почути думку, що ст. 80 Конституції, яка стосується участі парламенту в укладанні певних видів міжнародних угод: «Шляхом видання законів Палати дозволяють ратифікацію міжнародних договорів політичного характеру, а також договорів, які передбачають арбітраж або судове врегулювання або тягнуть територіальні зміни, фінансові зобов'язання або зміни законів», – також може застосовуватися до денонсування таких договорів.

У *Великобританії*, згідно з неписаною конституцією, всю повноту компетенцією у сфері виконання *jus contrahendi* володіє Корона, тобто Королева, яка діє через Її уряд [63]. Як стверджує К. Холлоуей (*K. Holloway*): «Відповідно до суворо консолідованої практики, укладення договорів є функцією тільки виконавчої влади». Британський парламент не бере участі в укладанні міжнародних угод. Однак з 1924 року встановилася практика подання угод, що вимагають ратифікації, обом палатам парламенту. Ця практика пов'язана із засадою, що спостерігається в британській правовій системі, згідно з якою міжнародні договори, які підлягають застосуванню у внутрішній сфері, вимагають для своєї дійсності в національному праві прийняття закону.

Існуюча система регулювання компетенції щодо укладення міжнародних договорів детермінує однозначним чином регулювання

денонсації міжнародних договорів: вона відноситься виключно до сфери виконавчої влади. Немає правової необхідності робити будь-які винятки, виправдані в цій області, з принципу виняткового провадження *ius contrahendi* виконавчою владою, як зазначено вище, у випадку певних видів міжнародних угод.

В конституційній практиці *Республіки Польща* жодна з конституцій, що передують Конституції 22 липня 1952 роки, не регулювала компетенцію щодо денонсації міжнародних договорів.

Стаття 49 Конституції Польщі від 1 березня 1921 року стосувалася виключно укладення договорів з іншими державами, наділяючи відповідною компетенцією президента Речі Посполитої. Вона встановлювала кілька категорій договорів, які вимагали (перед ратифікацією) згоди Сейму [220]. Аналогічно, положення Конституції від 23 квітня 1935 року стосувалися тільки укладення договорів. Крім того, відповідно до положень Конституції 1935 року, Сейму було гарантовано право висловлювати у формі закону згоду на ратифікацію президентом декількох певних видів міжнародних угод [271]. Це право не поширювалося на вираження згоди на денонсування такого роду договорів. Як і в інших країнах, в яких існує таке регулювання, відсутність явних повноважень парламенту щодо денонсації міжнародних угод призвела до того, що денонсація таких договорів здійснювалася на практиці виконавчою владою самостійно.

Конституційні закони 1944 року, формально кажучи, не принесли нічого нового, щоб врегулювати денонсацію міжнародних договорів. Закон від 11 вересня 1944 року щодо організації діяльності народних рад в розділі V ст. 26 визначав тільки те, що сфера діяльності Національної ради включає, серед іншого, схвалення торгових і митних угод, договори про позики (§ 7) і міждержавні угоди з прав людини і про кордони (§ 8). Закон про компетенцію Голови Національної ради говорив у ст. 3 тільки про компетенцію укладати угоди з іншими країнами (пункт е).

Конституційний закон, прийнятий 19 лютого 1947 року, запозичив систему укладення договорів, передбачену в березневій конституції, і також зачіпав питань денонсації міжнародних договорів.

Ситуація змінилася в результаті прийняття нової конституції від 22 липня 1952 року [221]. У п. 1 ст. 25 було встановлено, що «Державна рада [...] ратифікує і денонсує міжнародні договори». Компетенція Державної ради в принципі зводилася до ратифікованих договорів. На додаток до ратифікованих, вона укладала угоди, до яких Польща приєдналася шляхом прийняття рішення Державної ради, а документ про приєднання був виданий від імені цього органу влади.

Повноваження уряду із виконання *ius contrahendi* не були чітко регламентовані в липневій Конституції 1952 року. Однак відповідно до встановленої практики передбачалося, що Рада міністрів має право укладати і денонсувати міжнародні угоди. Конституційним джерелом цієї компетенції була ст. 32, згідно з якою: «Рада міністрів [...] здійснює загальне керівництво в області відносин з іншими країнами».

Питання денонсації міжнародних договорів було остаточно врегульовано Постановою Державної ради і Ради міністрів від 28 грудня 1968 року про укладення та розірвання міжнародних угод. Постанова конкретизувала компетенцію Державної ради із денонсації міжнародних договорів, що відноситься до повноважень цього органу відповідно до ст. 25 Конституції, закріпивши в статті 20, що «ратифіковані договори денонсуються Державною радою». Таким чином, угоди, укладені в результаті ратифікації Державною радою, можуть бути денонсовані тільки цим органом. Однак вони не вичерпують категорію договорів, які денонсуються Державною радою. Як можна вивести з § 21 і § 22 Постанови, компетенція Державної ради із денонсації охоплювала і багатосторонні договори, до яких Польща приєдналася на підставі рішення цього органу, коли документ про приєднання був прийнятий від імені Державної ради. Крім того, до компетенції Державної ради відносилися денонсація договорів, ратифікованих до набрання чинності

липневою конституцією і, таким чином, ратифікованих від імені Польщі, наприклад, президентом в міжвоєнний період або за так званої Малої Конституції або Головою Національної Ради в період 1944-1947 років.

В діючій Конституції Польщі від 2 квітня 1997 року [212] прямо закріплюється єдиний, тотожний порядок ратифікації міжнародних договорів та їх денонсації. В доволі детальній статті 89 Конституції передбачається, що ратифікація Республікою Польща міжнародного договору та його денонсація вимагає попередньої згоди, вираженої в формі закону, якщо договір стосується: миру, союзів, політичних домовленостей або військових домовленостей; громадянських свобод, прав або обов'язків, визначених Конституцією; членства в міжнародних організаціях, значного обтяження держави в фінансовому відношенні; питань, урегульованих законом, або щодо яких Конституцією вимагається видання закону.

Правила денонсації конкретизовані в ст. 22 («Денонсація міжнародного договору») Закону Польщі «Про міжнародні договори» від 14 квітня 2000 року [272]:

1. До денонсації міжнародного договору застосовуються відповідно ст. 14 (подання про ратифікацію або затвердження міжнародного договору. – *В. В.*) і ст. 15 (представлення Президентові РП міжнародного договору на ратифікацію або схвалення. – *В. В.*).

2. Представлення Президенту Республіки Польща на денонсацію міжнародної угоди, ратифікованої за згодою, зазначеною в п. 1 ст. 89 (договори, що вимагають згоди на ратифікацію. – *В. В.*), і ст. 90 (передача повноважень міжнародній організації. – *В. В.*) Конституції Республіки Польща, здійснюється після отримання згоди, вираженої в Законі, з урахуванням ст. 22а (вихід з Європейського Союзу. – *В. В.*).

3. Урядові заяви про денонсацію міжнародного договору публікуються в тому ж порядку, в якому оприлюднюється міжнародна угода.

Звертають на себе увагу досить деталізовані правила Закону Польщі «Про міжнародні договори» від 14 квітня 2000 року про вихід країни з

Європейського Союзу, які в цілому укладаються в принцип паралелізму, проте передбачають укладання додаткових угод ЄС, що оформлюють порядок та умови виходу з цієї Організації, питання подальшої дії та припинення договорів ЄС і майбутніх взаємовідносин з ЄС.

Історико-правовий аналіз законодавства *Російської Федерації* дозволяє говорити про те, що питання ратифікації і денонсації міжнародних договорів РФ завжди були предметом особливого конституційного регулювання. Таке закріплення, зокрема, міститься в Конституціях РРФСР 1918, 1925, 1937, 1978 рр. Крім того, російська правова система знає і безпосереднє врегулювання даного питання окремими нормативними актами. Це: Постанова ЦВК СРСР “Про порядок укладення та ратифікації міжнародних договорів Союзу РСР” від 21 травня 1925 року [111]; спільна постанова ЦВК СРСР і РНК “Про порядок подання міжнародних договорів і угод, що укладаються від імені Союзу РСР, на схвалення, затвердження та ратифікацію Уряду Союзу РСР” 1925 року [114]; Закон “Про порядок ратифікації і денонсації міжнародних договорів СРСР” 1938 року [131]; Закон СРСР “Про порядок укладання, виконання та денонсації міжнародних договорів СРСР” від 6 липня 1978 року [128]; постанову Ради Міністрів СРСР “Про порядок укладання, виконання та денонсації міжнародних договорів СРСР міжвідомчого характеру” від 28 серпня 1980 року [113].

Сучасна російська правова система закріплює надзвичайно детальні норми щодо денонсації міжнародних договорів РФ. Генеральною нормою є правило, що денонсація має оформлятися таким самим актом, що і його прийняття.

На підставі норм Конституції РФ, ратифікація і денонсація міжнародних договорів віднесена до компетенції Федеральних Зборів РФ. Так, відповідно до п. “г” ст. 106 Конституції Росії, питання ратифікації і денонсації міжнародних договорів РФ підлягають обов’язковому розгляду Радою Федерації, що ще раз свідчить про особливу значущість і роль міжнародних угод у правовій системі Росії [69]. Разом з тим, прийнятий і діє спеціальний

акт, що регулює правове положення міжнародних договорів в правовій системі Росії – Федеральний закон “Про міжнародні договори РФ” від 15 липня 1995 року [110].

Закон РФ «Про міжнародні договори» не містить визначення денонсації. У статті 37 про припинення дії договорів йдеться про припинення (в тому числі денонсацію).

У Законі про міжнародні договори РФ встановлено, що припинення і призупинення дії договорів “здійснюється відповідно до умов самого договору і норм міжнародного права органом, який прийняв рішення про згоду на обов’язковість міжнародного договору для Російської Федерації” (ч. 1 ст. 37). Прийняті Державною Думою федеральні закони про припинення (в тому числі про денонсацію) міжнародних договорів Російської Федерації підлягають відповідно до Конституції Російської Федерації обов’язковому розгляду в Раді Федерації. Прийнятий Федеральними Зборами Російської Федерації федеральний закон про денонсацію міжнародного договору Російської Федерації спрямовується Президенту Російської Федерації для підписання і оприлюднення.

Крім того, в Законі вказані правила, яким необхідно слідувати при припиненні або призупиненні дії договорів. Відповідно до цих правил не тільки припинення, а й призупинення дії договорів, згода на які була надана Думою, оформляється законом, який підлягає обов’язковому розгляду в Раді Федерації. Дію таких договорів може бути призупинено Президентом РФ “у випадках, що вимагають вжиття невідкладних заходів” з внесенням в Думу проекту відповідного закону (ч. 4 ст. 37). На думку І. І. Лукашука, «такий порядок не повною мірою відповідає сучасному стану міжнародних відносин і їх договірному регулюванню» [93, с. 82].

Як зазначає П. М. Бірюков, «денонсація договору, зазвичай, здійснюється в тому ж порядку й тими самими органами, що і згода на його обов’язковість» [6, с. 221]. Проте у випадку міжвідомчих договорів спостерігається певний відступ.

Відповідно до ч. 5 ст. 37 Закону, припинення міжнародних договорів Російської Федерації міжвідомчого характеру здійснюється федеральними органами виконавчої влади або уповноваженими організаціями, від імені яких укладені такі договори, за погодженням з Міністерством закордонних справ Російської Федерації, іншими зацікавленими федеральними органами виконавчої влади, уповноваженими організаціями, органами державної влади відповідних суб'єктів Російської Федерації і з дозволу Уряду Російської Федерації. Більш того, уряд має повноваження ухвалювати рішення про припинення міжнародних договорів Російської Федерації міжвідомчого характеру самостійно, якщо відповідні питання мають важливе значення для державних інтересів Російської Федерації (ч. 6 ст. 37).

Зі зрозумілих причин забезпечення повного дотримання принципу паралелізму є об'єктивно неможливим у випадку денонсації договорів СРСР. На цей випадок закріплюється правило, згідно з яким рішення про денонсацію міжнародних договорів, в яких Російська Федерація є стороною в якості держави-продовжувача СРСР, приймаються органами державної влади Російської Федерації або уповноваженими організаціями відповідно до їх компетенції, встановленої законодавством Російської Федерації.

Конституція від 29 липня 1994 року *Республіки Молдова* [68], яка є класичною парламентською республікою, питання денонсації міжнародних договорів регулює в контексті повноважень Парламенту. Згідно з п. г) ч. 1 ст. 66 Конституції Парламент ратифікує, денонсує, припиняє дію і анулює міжнародні договори, укладені Республікою Молдова.

Детальні правила щодо порядку набрання чинності, дії та припинення дії (зокрема, денонсації) міжнародних договорів містяться в однойменному спеціальному законі [42].

Цікаво, що на відміну від законодавства інших держав (зокрема, Росії, України, ін.) цей Закон містить визначення денонсації – як «повідомлення однією зі сторін іншій стороні про намір розірвати міжнародний договір в односторонньому порядку», – яке, на нашу думку, є неповним і невдалим.

Розуміння денонсації в Законі РМ є занадто широким. Як зазначалося вище, у науковій літературі та практиці термін “денонсація” використовується у вузькому і широкому значенні. У вузькому сенсі денонсація означає припинення договору на умовах, в ньому передбачених. У широкому сенсі під нею розуміється одностороння відмова від договору (саме такий зміст вкладає в поняття «денонсація» молдовський законодавець). Доктрині були відомі обидві точки зору. Лорд А. Д. Макнейра писав про те, що “немає нічого юридично неможливого в існуванні дорозумілої умови, що дає право стороні припинити його (договір. – *В. В.*) шляхом денонсації”. Все залежить від об’єкта договору [227]. На підтвердження наводиться думка Дж. Браєрлі, згідно з якою існують такі договори, “з природи їх предмета або з обставин їх укладення ми можемо сумлінно визнати, що вони припускають односторонню денонсацію, хоча і не містять відповідного положення в ясній формі”.

Домінуючим у вітчизняній науці міжнародного права було більш вузьке поняття денонсації як припинення договору відповідно до положення про денонсацію, що в ньому містяться. Ф. І. Кожевников писав: “Денонсацією називається обумовлене попередньою угодою сторін оголошення однією державою іншій про втрату дійсності чинного між ними міжнародного договору” [54, с. 404]. Ця точка зору знаходила відображення і в практиці.

Пропозиції про денонсацію міжнародних договорів готуються органом, що відповідає за укладення договору, за погодженням з міністерствами і відомствами, до компетенції яких відноситься предмет договору, і разом з обґрунтуванням доцільності денонсації та оцінкою можливих політичних, фінансово-економічних чи інших наслідків денонсації договору надаються:

- а) Парламенту Республіки Молдова – за договорами, передбаченими ч. 1 ст. 11 цього закону (договори, що підлягають ратифікації. – *В. В.*);
- б) Уряду Республіки Молдова – за іншими договорами (ст. 24).

Здійснення офіційних повідомлень або інших подібних дій відносно денонсації покладаються законом на Міністерство закордонних справ РМ (ст. 26).

В Конституції *Республіки Білорусь* від 15 березня 1994 року *ius contrahendi* регламентовано вкрай лапідарно: в п. 20) ст. 84 при перерахуванні повноважень Президента – «веде переговори і підписує міжнародні договори», та в ст. 97 – повноваження Палати представників розглядати проекти законів про ратифікацію та денонсацію міжнародних договорів (єдине положення, що оперує терміном «денонсація») [76].

В Законі Білорусі про міжнародні договори [109] термін «денонсація» не використовується взагалі. В статті 41, що стосується призупинення дії та припинення договорів, основна увага приділена процедурним питанням обґрунтування доцільності припинення договору, оцінки його наслідків та процедурі зносин та субординації урядових органів щодо підготовки та прийняття рішення.

Суб'єкт та форма прийняття рішення про припинення договору залежать від виду договору та форми вираження згоди на його обов'язковість.

Рішення про припинення міждержавних і міжурядових договорів приймаються щодо:

міждержавних і міжурядових договорів, згоду на обов'язковість яких для Республіки Білорусь було виражено у формі закону Республіки Білорусь або акту Верховної Ради Білоруської РСР, – Національними зборами Республіки Білорусь в формі закону;

інших міждержавних договорів – Президентом Республіки Білорусь в формі указу;

інших міжурядових договорів – Радою Міністрів Республіки Білорусь у формі постанови.

Пропозиції про припинення міжнародних договорів міжвідомчого характеру вносяться, погоджуються та приймаються в тому ж порядку, що і при їх підписанні.

Аналіз положень діючого законодавства Білорусі щодо ініціативи з припинення договорів (в тому числі тих, які були схвалені в формі закону) та прийняття рішення свідчить про віднесення їх до вертикалі виконавчої влади.

Проведений огляд законодавчої практики різних держав з питань компетенції щодо денонсації міжнародних договорів дозволив виокремити низку закономірностей та встановити певні тенденції розвитку правового регулювання процедури денонсування:

Рішення про денонсацію договору має, зазвичай, не менш важливе значення, ніж рішення про укладення договору, оскільки денонсація зумовлює масштаб міжнародних прав і обов'язків в тій же мірі, і іноді це може мати серйозні політичні наслідки. У зв'язку з цим стан регламентації компетенції державних органів щодо денонсації міжнародних договорів в національному законодавстві низки держав є недостатнім, однак ситуація поступово змінюється.

В розвитку правового регулювання спостерігається тенденція більш активного включення законодавчої влади в процес денонсування міжнародних договорів. З іншого боку, відсутність явних повноважень парламенту щодо денонсації міжнародних угод призвела до того, що денонсація таких договорів здійснювалася на практиці виконавчою владою самостійно.

В новому законодавстві держав в більшості випадків знаходить відображення сприйняття принципу паралелізму форми і порядку денонсації, поклавши компетенцію по денонсуванню на ті ж органи, які брали участь в вираженні згоди на обов'язковість конкретних договорів. В світлі цього підходу рішення про денонсацію договору є *acte contraire* щодо його укладення – тобто здійснюється в тому ж порядку, що і прийняття рішення про його укладення.

Попри відсутність закріпленого принципу паралелізму існує певна взаємозалежність між способом укладення договору і способом його денонсування. Існує певний зв'язок між видом договору і способом його денонсування. У світлі чинного регулювання немає ніяких сумнівів в тому, що уряд не може денонсувати договір, укладений в рамках процедури ратифікації. Проте в законодавстві не кожної країни визначені матеріальні межі між договорами, які мають бути укладені в порядку ратифікації, і договорами, які

можуть бути укладені органом виконавчої влади самостійно. Відповідно, не встановлені, таким чином, межі компетенції представницького органу і органів виконавчої влади щодо денонсації міжнародних договорів – компетенція щодо денонсування міжнародних договорів в таких випадках і надалі трактується на користь виконавчої гілки влади.

Принцип паралелізму привернув до себе увагу доктрини [203; 168], а також обговорювався в Комісії міжнародного права. Комісія дійшла до висновку, що це правило відображає практику лише окремих держав, а не міжнародне право. Комісія зробила висновок, що “держави завжди вільні обирати форму припинення договору, якої вони досягли шляхом угоди. При цьому вони, безсумнівно, будуть брати до уваги їх власні конституційні вимоги, але міжнародне право не вимагає більше ніж те, щоб вони погодилися з припиненням договору”.

Іншими словами, передбачається, що у разі припинення договору держави мають більшу свободу, ніж при його прийнятті. Видається, що в даному випадку може бути застосована за аналогією ст. 46 Віденської конвенції, яка встановлює, що лише порушення, що стосується норми внутрішнього права особливо важливого значення, може служити підставою для недійсності волевиявлення держави.

3.3. Процедура денонсації міжнародних договорів відповідно до законодавства України

Питання процедури денонсації є важливим у зв'язку з тим, що денонсація є резонансним в міжнародному аспекті актом, який є так само політичним інструментом, і його застосування поряд з усім іншим має, зокрема, і репутаційні наслідки для держави. Власне, процедура є формальним аспектом даного акту, і, безсумнівно, її чітка регламентація зумовлює ніщо інше, як чітке волевиявлення на практиці в міжнародних відносинах.

Процедура денонсування не є чітко прописаною в законодавстві України, хоча йому відоме таке поняття. Тим не менш, за умови детального

вивчення його положень, виникають питання як щодо застосованих термінів, так і щодо регламентації процедури в цілому.

Процедура залежить від виду міжнародного договору, що був попередньо укладений. Відповідно до ч. 1 ст. 3 Закону України “Про міжнародні договори України” виділяються такі види договорів:

- 1) від імені України – укладені Президентом України або за його дорученням;
- 2) від імені Уряду України – укладені Кабінетом Міністрів України або за його дорученням;
- 3) укладені міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади, державними органами – від імені міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, державних органів (так звані міжвідомчі договори) [124].

В ч.ч. 2, 3, 4 ст. 3 відповідно визначені категорії міжнародних договорів. Таким чином, від імені України укладаються:

- а) політичні, мирні, територіальні і такі, що стосуються державних кордонів, розмежування виключної (морської) економічної зони і континентального шельфу України;
- б) що стосуються прав, свобод та обов’язків людини і громадянина;
- в) про участь України в міждержавних союзах та інших міждержавних об’єднаннях (організаціях), системах колективної безпеки;
- г) про військову допомогу та направлення підрозділів Збройних Сил України до інших держав чи допуску підрозділів збройних сил іноземних держав на територію України, умови їх тимчасового перебування, включаючи терміни виведення, фінансово-економічні, екологічні та інші наслідки і компенсації;
- г) про використання території та природних ресурсів України;
- д) яким за згодою сторін надається міждержавний характер.

Від імені Уряду України укладаються міжнародні договори України з:

- 1) економічних;

- 2) торговельних;
- 3) науково-технічних;
- 4) гуманітарних та інших питань, віднесених до відання Кабінету Міністрів України.

Міжвідомчими є міжнародні договори України з питань, що належать до повноважень міністерств, інших центральних органів виконавчої влади та державних колегіальних органів; їх буде розглянуто пізніше в цьому параграфі.

Глава V Закону присвячена питанню припинення та зупинення дії міжнародних договорів. В ч. 2 ст. 24 цілком логічно вказується, що припинення та зупинення дії міжнародного договору України здійснюються:

а) щодо договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, – у формі закону України;

б) щодо міжнародних договорів, які укладено від імені України та які не потребували надання згоди на їх обов'язковість Верховною Радою України, та міжнародних договорів, які укладено від імені Уряду України, затверджених Президентом України, – у формі указу Президента України;

в) щодо міжнародних договорів, які укладено від імені Уряду України та які не потребували надання згоди на їх обов'язковість Верховною Радою України або затвердження Президентом України, а також щодо міжвідомчих договорів, затверджених Кабінетом Міністрів України, – у формі постанови Кабінету Міністрів України.

В ч. 1 ст. 24 Закону вказується, що “Пропозиції щодо припинення або зупинення дії міжнародних договорів України вносяться Міністерством закордонних справ України, іншими центральними органами виконавчої влади та державними колегіальними органами відповідно до порядку, встановленого статтею 4 цього Закону для внесення пропозицій щодо укладення міжнародного договору України”. В ст. 4 вказується, що “інші центральні органи виконавчої влади та державні колегіальні органи, а також Верховний Суд України, Національний банк України, Генеральна прокуратура

України подають пропозиції щодо укладення міжнародних договорів України разом з Міністерством закордонних справ України”, а в свою чергу, “Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні державні адміністрації подають пропозиції щодо укладення міжнародних договорів України через Міністерство закордонних справ України, інший центральний орган виконавчої влади, до компетенції якого належать питання, які пропонуються для врегулювання міжнародним договором”.

В третьому абзаці ч. 3 ст. 4 Закону вказується, що у випадку укладення міжнародного договору, відповідна пропозиція має пройти правову експертизу в Міністерстві юстиції України щодо відповідності проекту міжнародного договору Конституції. У зв’язку з цим слід припустити, що така сама експертиза має бути проведена і у випадку подання пропозиції про денонсацію міжнародного договору на предмет сумісності змін, що планується внести в законодавство з положеннями Конституції.

Також в ст. 4 вказуються необхідні документи для подання пропозиції про припинення, а саме:

“а) подання відповідно Президенту України або Кабінету Міністрів України;

б) пояснювальну записку, в якій обґрунтовується доцільність укладення міжнародного договору, визначаються вірогідні політичні, правові, соціально-економічні, фінансові, гуманітарні та інші наслідки його укладення, а також суб’єкти виконання міжнародного договору;

в) проект міжнародного договору українською мовою;

г) текст міжнародного договору українською мовою в офіційному перекладі та мовою оригіналу в разі подання пропозиції щодо його ратифікації, затвердження, прийняття або приєднання до нього;

г) довідку про погодження проекту міжнародного договору зацікавленими міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади та державними колегіальними органами;

д) проект рішення про утворення делегації чи доручення представникові України щодо підготовки тексту міжнародного договору, його прийняття, встановлення його автентичності, а також проект директив делегації чи представникові України;

е) електронні версії текстів документів, зазначених у пунктах "в", "г" та "д" цієї частини”.

Ці положення свідчать про недоліки відсутності безпосередньо викладеного порядку денонсування міжнародних договорів в Законі, оскільки викликають сумніви пп. “б”, “д”. А саме: в п. “б” говориться саме про укладення, а не про денонсування; в п. “д” за змістом відноситься більше до процедури укладення, аніж власне денонсування. Так само, напевно, слід припустити, що відповідно до п. “б” слід включити проект договору в разі, якщо акт денонсації пов’язаний з наданням згоди на новий міжнародний договір, який приходить на зміну старому.

Таким чином, це порядок, передбачений для подання Міністерством закордонних справ до Президента України або Кабінету Міністрів. Тривалість самої процедури залежить від типу договору: у випадку, якщо міжнародний договір було затверджено, прийнято або засвідчено приєднанням Указом Президента або постановою Кабінету Міністрів, то відповідне рішення про припинення договору (в даному випадку про денонсацію) приймається одним з вище наведених органів.

Говорячи про процедуру розгляду пропозиції про припинення Кабінетом Міністрів, слід сказати, що вона регламентується Законом України “Про Кабінет Міністрів України” [123]. В п. 4 ч. 1 ст. 20 Закону визначені основні повноваження Кабінету Міністрів України у сфері зовнішньої політики, таким чином, Кабінет Міністрів:

“забезпечує у межах своїх повноважень зовнішньополітичну діяльність України ... та інші пов’язані з цим документи;

забезпечує відповідно до закону про міжнародні договори вирішення питань щодо укладення та виконання міжнародних договорів України”.

Тим не менш фактично Кабінет Міністрів забезпечує також вирішення питань про дію і припинення міжнародних договорів, укладених ним або за його дорученням, але це не зафіксовано у вище наведеному законі. В ст. 46 визначається, що організаційною формою роботи Кабінету Міністрів України є його засідання, які скликаються Прем'єр-міністром України. На засіданні має бути присутня “більше ніж половина посадового складу Кабінету Міністрів України”. Кабінет Міністрів України за пропозиціями його членів може визначати осіб, які мають право брати участь у його засіданнях з правом дорадчого голосу. Засідання Кабінету Міністрів України стенографується, його рішення оформлюється протоколом, який є офіційним документом. В ст. 51 регламентується питання прийняття актів Кабінету Міністрів України, зокрема постанови, оскільки відповідно до п. “а” ч. 3 ст. 12 Закону України “Про міжнародні договори України”: “затвердження міжнародних договорів України здійснюється Кабінетом Міністрів України у формі постанови щодо “міжнародних договорів, які укладаються від імені Уряду України ...”. Таким чином, ч. 1 ст. 51 Закону України “Про Кабінет Міністрів України” говорить наступне: “Постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України приймаються на засіданнях Кабінету Міністрів України шляхом голосування більшістю голосів від посадового складу Кабінету Міністрів України, визначеного відповідно до ... цього Закону. Якщо проект рішення отримав підтримку рівно половини посадового складу Кабінету Міністрів України і за цей проект проголосував Прем'єр-міністр України, рішення вважається прийнятим”. Отже, необхідною умовою для набрання постановою про денонсацію міжнародного договору чинності є її прийняття на засіданні Кабінету Міністрів: простою більшістю від посадового складу, або рішення може бути так само прийняте половиною від посадового складу, якщо за прийняття проголосував також Прем'єр-міністр України.

Що стосується питання набрання чинності постановою Кабінету Міністрів, то Законом не передбачається певних виняткових правил для цього: “Постанови Кабінету Міністрів України ... набирають чинності з дня їх

офіційного опублікування, якщо інше не передбачено самими постановами, але не раніше дня їх опублікування”. Додатково постанови Кабінету Міністрів України публікуються в:

- 1) Офіційному віснику України,
- 2) газеті “Урядовий кур’єр”,
- 3) оприлюднення шляхом розміщення на офіційному веб-сайті Кабінету Міністрів України.

Разом з прийняттям постанови про денонсацію міжнародного договору Міністерству закордонних справ доручається підготувати офіційні повідомлення про денонсацію для перепроведення до всіх заінтересованих суб’єктів, яких може торкнутися акт денонсації.

Що стосується процедури подання та розгляду Верховною Радою України законопроектів про денонсацію, то це питання регулюється Законом України “Про Регламент Верховної Ради України” [127]. Даному питанню присвячена Глава 32 Закону “Надання Верховною Радою законом згоди на обов’язковість міжнародних договорів України та денонсація міжнародних договорів України. Офіційні делегації Верховної Ради України”.

Таким чином, слід сказати, ст. ст. 202, 192 встановлюють, що Верховна Рада надає згоду на обов’язковість міжнародного договору шляхом прийняття закону і так само здійснює денонсацію міжнародних договорів. Законопроект про денонсацію міжнародного договору розглядається за процедурою, передбаченою цим Регламентом, з урахуванням особливостей, визначених у Главі 32. Правовими підставами для цього є: Конституція України, Закон України “Про міжнародні договори України”, Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 р. та Регламент. Відповідні законопроекти про надання згоди на обов’язковість або про денонсацію вносяться Президентом України або Кабінетом Міністрів України. Регламент встановлює, що відповідно до положень Конституції України Верховна Рада, зокрема відповідно до п. 3 ч. 2 ст. 193, може прийняти рішення про: “денонсацію міжнародних договорів України”.

В ст. 194 міститься перелік документів, що мають бути подані для надання Верховною Радою згоди на обов'язковість, але, судячи з усього, слід застосовувати дані положення за аналогією у випадку подання документів для денонсації міжнародного договору:

- “1) посвідчена копія міжнародного договору;
- 2) пояснювальна записка;
- 3) формулювання застережень України щодо міжнародного договору, якщо такі є;
- 4) застереження інших договірних сторін щодо міжнародного договору, формулювання заперечень щодо цих застережень або згоди з ними за наявності таких застережень або заперечень;
- 5) проекти законів про внесення змін до законів, необхідність прийняття яких впливає з міжнародного договору;
- 6) висновки Конституційного Суду України щодо відповідності міжнародних договорів Конституції України, якщо такі висновки є.

2. До законопроектів про надання згоди на обов'язковість міжнародних договорів України мають додаватися також фінансово-економічні розрахунки і прогнози можливих наслідків надання згоди на обов'язковість відповідних міжнародних договорів”.

Відповідно, відпадають пп. 3 і 6, всі інші положення необхідно тлумачити і розуміти в сенсі денонсації міжнародного договору. Суб'єкти права законодавчої ініціативи вносять пропозицію про денонсацію “за загальним порядком законодавчої процедури, встановленим цим Регламентом. У такому ж порядку здійснюються їх обговорення, прийняття та оприлюднення”. Варто зазначити, що і на цій стадії через те, що процедуру подання пропозиції визначено за аналогією, відсутня конкретика стосовно того, чи потрібно надавати цей пакет документів попередньо на експертизу в Міністерство юстиції? Це здається логічним, але ж відсутність конкретних положень в Регламенті не вносить ясності в це питання.

Після внесення пропозиції про денонсацію, а саме відповідного переліку документів до Верховної Ради, відповідно до Регламенту, вона надається для попереднього розгляду в комітет, до предмета відання якого належать питання засад зовнішньої політики, а також відповідному комітету (комітетам), до предмета (предметів) відання якого (яких) належать питання, які містить законопроект. Комітети можуть отримувати додаткову інформацію в органах державної влади, а головний комітет, який подає пропозицію в Верховну Раду, вправі заслухати уповноваженого представника відповідно Президента України чи Кабінету Міністрів України, а також представників Міністерства закордонних справ України та інших органів державної влади.

Також встановлюються вимоги щодо текстів міжнародних договорів, які подаються на розгляд Верховної Ради, а саме:

- 1) посвідчені копії офіційних текстів;
- 2) щодо двосторонніх договорів необхідні тексти: державною мовою та мовою іншої договірної сторони; якщо наявний текст третьою мовою, якому у випадку суперечностей в тлумаченні віддають перевагу, то необхідно подати і його;
- 3) щодо багатосторонніх договорів: мовою оригіналу разом з їх офіційним перекладом державною мовою; додатково подаються застереження, заперечення щодо застережень інших договірних сторін у разі наявності таких застережень і заперечень.

Законопроект включається до порядку денного сесії Верховної Ради позачергово без голосування.

Відповідно до ст. 199 розгляд Верховною Радою законопроекту про денонсацію міжнародного договору України, внесеного Президентом України або Кабінетом Міністрів України відбувається з урахуванням висновків відповідних комітетів (якщо такі є), одночасно розглядаються також проекти законів або проекти законів про внесення змін до законів, що впливають з денонсації міжнародного договору, а також проекти актів Верховної Ради з цих питань, і приймаються відповідні рішення щодо кожного з них. З

викладеного вище ми бачимо, що загалом немає певних спеціальних правил стосовно розгляду законопроекту про денонсацію міжнародного договору. Специфіка проявляється найбільше в процесі підготовки пропозиції про денонсацію.

Таким чином, узагальнюючи, можна сказати, що за українським законодавством суб'єктами ініціювання денонсації можуть бути:

- 1) народні депутати України;
- 2) Президент України;
- 3) Кабінет Міністрів України;
- 4) Міністерство закордонних справ України;
- 5) інші центральні органи виконавчої влади;
- 6) державні колегіальні органи.
- 7) Верховний Суд України;
- 8) Національний банк України;
- 9) Генеральна прокуратура України;
- 10) Рада міністрів Автономної Республіки Крим;
- 11) обласні державні адміністрації.

Суб'єкти, перераховані в пп. 5, 6, 7, 8, 9 подають пропозицію разом з Міністерством закордонних справ; суб'єкти, згадані в пп. 10, 11 подають пропозиції через Міністерство або інший центральний орган виконавчої влади, до компетенції якого належать питання, які регулюються міжнародним договором. Пакет документів подається до органу, який надавав згоду на обов'язковість міжнародного договору для України з тієї причини, що нормативно-правовий акт, яким здійснюється денонсація, за своєю юридичною силою має бути таким самим, як і акт, яким надавалася згода на обов'язковість міжнародного договору. Рішення про денонсацію міжнародного договору приймається Верховною Радою України згідно з Регламентом, де передбачені особливості подання законопроекту про денонсацію міжнародного договору України, безпосередньо прийняття закону здійснюється за стандартною процедурою. Що стосується денонсації

міжнародних договорів іншими органами, то це відбувається за стандартною процедурою прийняття рішень даними органами, відповідно шляхом: видання указу Президента України або прийняття постанови Кабінетом Міністрів України.

Треба також пам'ятати, що окрім специфічних вимог, що висуваються до законопроектів про денонсацію, такі законопроекти мають відповідати також загальним вимогам, які викладені в Розділі IV Регламенту Верховної Ради, зокрема в главі 18, яка регулює питання внесення та відкликання законопроектів.

Безпосередньо до проекту закону про денонсацію висуваються такі ж вимоги, як і до будь-якого іншого проекту, а саме:

- 1) підпис ініціатора;
- 2) відповідність вимогам, прийнятим Верховною Радою щодо даного законопроекту, якщо це мало місце;
- 3) положення про набуття чинності;
- 4) всі зміни, які впливають з прийняття закону, повинні міститися в розділі «Перехідні положення»;
- 5) супровідні документи (письмовий і електронний варіанти).

У загальному порядку в список супровідних документів входять такі:

- 1) проект постанови, яку пропонується прийняти за результатами розгляду;
- 2) список авторів;
- 3) пропозиція щодо кандидатури доповідача;
- 4) пояснювальна записка;
- 5) узгодження з відповідними органами виконавчої чи судової влади.

У випадку з проектом закону про денонсацію необхідно також подати:

- 1) засвідчену копію міжнародного договору;
- 2) пояснювальну записку;
- 3) застереження інших договірних сторін, формулювання спростувань або згоди з даними застереженнями;

4) проекти законів про внесення змін до законів, обумовлені денонсацією міжнародного договору;

5) фінансово-економічні розрахунки і прогнози можливих наслідків денонсації.

Далі слідує розгляд законопроекту. В цілому законопроект проходить всі стадії розгляду, а саме:

- 1) попередній розгляд;
- 2) перше читання;
- 3) друге читання;
- 4) третє читання;
- 5) розгляд Президентом України;
- 6) повторний розгляд Верховною Радою України.

Попередній розгляд має в даному випадку свої особливості. Проект закону, який передбачає регулювання внутрішніх відносин, передбачає попередній розгляд такими комітетами:

- 1) головним комітетом;
- 2) комітетом, до предмета відання якого належать питання бюджету;
- 3) комітетом, до предмета відання якого належать питання по боротьбі з корупцією;
- 4) комітетом, до предмета відання якого належить оцінка відповідності законопроектів міжнародно-правовим зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції.

У випадку з проектом закону про денонсацію попередній розгляд здійснюється конкретно:

1. комітетом, до предмета відання якого належать питання засад зовнішньої політики.
2. відповідним комітетом (комітетами), до предмета відання якого належать питання, що містяться в проекті закону.

Також головний комітет, який подає проект закону, має можливість заслухати уповноваженого представника відповідно Президента України або Кабінету Міністрів України з цього питання.

Далі слідує розгляд законопроекту головним комітетом і прийняття рішення про доцільність включення його до порядку денного Верховної Ради України. До висновку головного комітету додаються висновки комітетів, які здійснювали розгляд законопроекту. Після розгляду комітетом, до предмета відання якого належать питання регламенту здійснюється підготовка експертного висновку на відповідність вимогам Регламенту, іншим нормативно-правовим актам України.

Включення проекту закону про денонсацію до порядку денного здійснюється без відповідного голосування, а також пріоритетно до решти питань, які включаються до цього порядку.

Після розгляду проекту закону про денонсацію Верховною Радою України та підписання Президентом України, закон стає прийнятим і публікується в офіційних друкованих періодичних виданнях України, а саме в газеті «Голос України», Відомостях Верховної Ради України.

Говорячи про денонсацію міжвідомчих міжнародних договорів, слід сказати, що цьому питанню присвячена ч. 3 ст. 24 Закону України «Про міжнародні договори України», яка визначає, що: «Припинення та зупинення дії міжвідомчих договорів, крім договорів, зазначених у пункті "в" частини другої цієї статті, здійснюються в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України». Винятком з неї є лише ті договори, «які укладено від імені Уряду України та які не потребували надання згоди на їх обов'язковість Верховною Радою України або затвердження Президентом України, а також щодо міжвідомчих договорів, затверджених Кабінетом Міністрів України» постановою Кабінету Міністрів.

Таким чином, порядок денонсації міжнародних договорів України визначається Постановою Кабінету Міністрів «Про затвердження Положення про порядок укладення, виконання та денонсації міжнародних договорів

України міжвідомчого характеру” від 17 червня 1994 р. [122]. В наведеному положенні п. 12 стосується безпосередньо досліджуваного питання: “Денонсація міжнародних договорів України міжвідомчого характеру здійснюється міністерствами і іншими центральними органами виконавчої влади, від імені яких були укладені такі договори, за погодженням із МЗС, іншими заінтересованими міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади і з дозволу Віце-прем’єр-міністра України згідно з розподілом обов’язків. Відповідний розподіл обов’язків закріплено в Постанові Кабінету Міністрів “Про визначення питань, що належать до компетенції Першого віце-прем’єр-міністра України та віце-прем’єр-міністрів України” від 18 квітня 2016 р. [121]. В Додатку 1 до Постанови, яким визначаються питання, що належать до компетенції першого віце-прем’єр-міністра України та віце-прем’єр-міністрів України. В п. 6 додатку визначено, що компетенції віце-прем’єр-міністр з питань європейської та євроатлантичної інтеграції належать питання:

“зовнішніх зносин;

провадження зовнішньополітичної діяльності держави;

проведення зовнішньополітичного курсу України, спрямованого на розвиток політичних, економічних, гуманітарних, правових, наукових та інших зв’язків з іноземними державами, міжнародними організаціями, та проведення аналізу відповідних тенденцій;

забезпечення дипломатичними засобами захисту та зміцнення незалежності, державного суверенітету, безпеки, територіальної цілісності та непорушності державного кордону, національних інтересів;

сприяння входженню України до світового інформаційного простору, піднесенню її міжнародного авторитету, формуванню позитивного іміджу держави як надійного і передбачуваного партнера”.

Таким чином, вище було наведено порядки денонсації міжнародних договорів України і міжнародних договорів України міжвідомчого характеру відповідно до законодавства України. Не можна назвати регулювання питань

денонсації в Україні довершеним, і на те є свої причини, які здається доречним викласти в даному підрозділі.

Необхідно навести зауваження стосовно Закону України “Про міжнародні договори України”. Цей закон встановлює порядок укладення, виконання та припинення дії міжнародних договорів України з метою належного забезпечення національних інтересів, здійснення цілей, завдань і принципів зовнішньої політики України, закріплених у Конституції України та законодавстві України.

В ст. 2 міститься визначення термінів, що використовуються в цьому законі. Для нас критичним є те, що визначення денонсації відсутнє як таке, складно обґрунтувати причину такого законодавчого рішення. Натомість в цій статті наявне визначення таких термінів, як “припинення” та “зупинення”, з огляду на спільнокореневість цих слів навряд чи можна говорити про вдалий вибір термінів для позначення відповідних понять; здається вірогідним, що на практиці така спільнокореневість може спричинити видозмінене розуміння наміру держави. Відповідні посадові особи, що виконують представницькі функції в інших державах, можуть не зрозуміти різницю в уживанні термінів “припинити договір” і “зупинити договір”, так само як це здатне спричинити складності в розумінні для інших людей. Саме тому здається куди більш доцільним використовувати такі терміни, як “призупинення” або “тимчасове припинення” для позначення другого поняття, оскільки вони більш інформативні і детальніше відображають сутність відповідних понять, а також зменшують необхідність звертатися до відповідних положень Закону з визначенням понять, оскільки вони є дещо самі собою зрозумілими.

За умов відсутності в Законі визначення поняття денонсації ми вимушені звертатися до найближчого за сенсом поняття, в нашому випадку – це “припинення”, яке визначається як “втрата міжнародним договором своєї сили за умов, визначених самим міжнародним договором, або за вольовим рішенням сторін (денонсація, вихід з договору)”. Таким чином, відповідно до Закону підставами припинення визнаються:

- 1) положення договору;
- 2) вольове рішення сторін.

Цілком незрозуміло, в якому сенсі законодавець вживає в дужках терміни “денонсація”, “вихід з договору”. Чи відносяться вони до вольового рішення сторін або до визначення в цілому? Так чи інакше, неминуче виникають питання, оскільки налице некоректне використання термінів в головному законі, яким регулюється статус міжнародних договорів України.

Відповідно до пануючих точок зору в теорії міжнародного права з усіх термінів, які використовуються для позначення втрати тим чи іншим способом договором чинності, найширшим є “припинення”, тобто втрата договором чинності з усіх можливих і будь-яких причин взагалі. Визначальним критерієм є втрата чинності, тобто договір більше не діє. У випадку припинення ми не звертаємо основну увагу на підстави втрати чинності, вольові чи невольові, оскільки для їх позначення існують відповідні більш конкретні терміни, так само не конкретизується коло суб'єктів, їх права і обов'язки і час втрати ними чинності. Таким чином основним сенсом даного поняття є констатація факту втрати чинності договором і нечинність його надалі. Таке визначення видається найбільш коректним і таким, що відповідає міжнародній практиці і розумінню, як лексичному, так і юридичному. Таким чином, видається доцільним запропонувати наступне визначення поняття припинення: це втрата чинності договором у будь-який спосіб.

Такий варіант є найбільш однозначним і породжує необхідність конкретизації законодавчих положень, що стосуються питання припинення договорів, оскільки тоді з'явиться логічно і системно обґрунтована необхідність визначення поняття денонсації.

Визначення, яке наведене в Законі є предметом багатьох питань. Неприпустимо тлумачити припинення як втрату сили за умов, визначених самим міжнародним договором, оскільки при буквальному розумінні виникає питання: як бути у випадках, якщо договір втрачає юридичну силу внаслідок відсутності волі сторін (як викладеної прямо в тексті договору, так і непрямо),

наприклад, внаслідок виникнення нової норми *jus cogens*, новації, докорінної зміни обставин? З якоїсь причини, невольові способи припинення договору зведені до умов, що містяться в договорі.

Говорячи про другу частину визначення, в якій говориться “або за взаємною згодою сторін (денонсація, вихід з договору)”, також відсутнє конкретне розуміння того, що мається на увазі. Денонсація за своєю сутністю, наприклад, є завчасно погодженим положенням про можливість припинення договору однією із сторін; однак в міжнародному праві “взаємну згоду сторін”, направлену на припинення розуміють, зокрема, як додаткову угоду, в якій сторони засвідчують свої наміри припинити основну угоду між ними. З цієї точки зору не до кінця зрозуміло, що малося на увазі законодавцем, що вплинуло на вибір такого формулювання, оскільки воно є одностороннім, і при спробі його тлумачення певним чином інший аспект поняття залишається непокритим даним визначенням, тому воно безперечно потребує вдосконалення.

Розуміння поняття “припинення” як втрати чинності у будь-який спосіб значно полегшує розуміння вторинних і похідних уточнюючих від нього понять. Насправді, перед законодавцем в цьому випадку постає задача створити відносно нескладну систему понять, які б стосувалися способів припинення виключно для задоволення потреб сучасної міжнародної практики, а також коректно обрати терміни для позначення основних способів припинення міжнародних договорів.

Видається найбільш вдалою класифікація способів припинення залежно від наявності волі сторін, тобто спочатку розділити всі способи припинення на вольові та невольові; так само вдалим видається цей поділ і в контексті досліджуваного інституту, а також безпосередньої простоти у використанні і посиленні в міжнародному спілкуванні.

Таким чином, до вольових слід було б віднести такі випадки припинення міжнародного договору, коли втрата чинності безпосередньо

залежить від волевиявлення однієї зі сторін. Здається доцільним віднести до цієї категорії такі способи, як:

- 1) припинення за взаємною згодою сторін;
- 2) денонсація, вихід;
- 3) припинення внаслідок порушення договору;
- 4) анулювання;
- 5) новація;
- 6) виконання умов договору та ін.

До невольових способів було б доцільно віднести наступні:

- 1) виникнення нової імперативної норми *jus cogens*, якій суперечить чинний міжнародний договір;
- 2) завершення строку договору;
- 3) настання події, з якою пов'язується припинення міжнародного договору;
- 4) загибель або безповоротна втрата об'єкта договору;
- 5) зникнення одного з, обох, або всіх суб'єктів договору;
- 6) початок війни та ін.

Звісно, не обов'язково надавати визначення кожному з наведених вище понять, але принаймні позначити волю сторін як визначальний критерій для розрізнення двох великих груп понять видається доцільним. Далі, необхідно у текст визначень даних груп способів припинення включити переліки найбільш поширених підстав, конкретизувати основні і деяким з них надати окремі визначення, зокрема, денонсації.

Отже, під вольовими способами припинення слід розуміти такі, джерелом яких є пряме безпосереднє волевиявлення держави. Під денонсацією, в свою чергу, слід розуміти завчасно узгоджене прямо або непрямо право на припинення державою-учасницею договору шляхом волевиявлення, яке оформлене відповідно до вимог Віденської конвенції про право міжнародних договорів. Необхідно також зазначити, що учасниками є ініціатор та дестинатор денонсації. Ініціатором слід вважати суб'єкта, який

здійснює волевиявлення, спрямоване на денонсацію договору, а дестинатором є інша сторона або учасники, які мають бути повідомлені про це. На нашу думку доцільно виділити поняття предмету денонсації – ним є сам договір або його частина у відповідних випадках.

Додатково також треба виділити і дати визначення в законі таким поняттям, як припинення за взаємною згодою сторін, анулювання, оскільки порівняно з іншими вольовими підставами припинення вони є достатньо однозначними і в нашому випадку стосовно досліджуваного питання їх визначення сприятиме більш чіткій диференціації понять, що стосуються припинення договору і, безперечно, відповідність досягненням теорії і практики міжнародного права.

Диференціація невольових способів з точки зору вивчення і розуміння денонсації як окремого специфічного інституту і способу припинення міжнародних договорів також сприятиме більш гнучкому законодавчому регулюванню питань денонсації.

В результаті такої недовершеності правового регулювання, яка бере своє коріння в статті Закону, яка стосується визначення понять, важко забезпечити якісне законодавче регулювання і надалі. В чому це полягає? Справа в тому, що Закон України “Про міжнародні договори України” в контексті досліджуваного питання регулює порядок припинення і, зокрема, визначає в ч. 2 ст. 24, якими нормативно-правовими актами припиняються міжнародні договори України. Якщо звернутися до спеціалізованих актів законодавства, якими регулюються відповідні процедури, а саме:

- 1) припинення Верховною Радою – Глава 32 Закону України “Про Регламент Верховної Ради України”;
- 2) припинення Кабінетом Міністрів – Закон України “Про Кабінет Міністрів України”;
- 3) припинення міжвідомчих договорів – Постанова Кабінету Міністрів “Про затвердження Положення про порядок укладення, виконання та денонсації міжнародних договорів України міжвідомчого характеру”.

Тим не менш, при тому, що в законі мова йде про припинення, в Регламенті в ст. 202, а також у наведеній вище Постанові мова йде про денонсацію міжнародних договорів; натомість в законі “Про Кабінет Міністрів” не передбачено взагалі порядку чи то припинення, чи то денонсації. Чи означає це, що Кабінет Міністрів України не може денонсувати договір, на який він попередньо надав згоду шляхом затвердження постановою? Напевно, фактично – так, але суто формально, юридично – неясно. В законодавстві не врегульоване питання співвідношення понять “припинення” і “денонсація”. Чи може бути обґрунтованим твердження, що денонсації підлягають лише ті міжнародні договори, які були попередньо ратифіковані? Дана ситуація наочно демонструє невідповідність законодавчих положень одне одному.

Загалом, все наведене вище дозволяє нам дійти таких висновків: 1) процедура денонсування не є чітко прописаною в законодавстві України, хоча йому відоме таке поняття. Тим не менш, за умови детального вивчення його положень, виникають питання як щодо застосованих термінів, так і щодо регламентації процедури в цілому; 2) процедура залежить від виду міжнародного договору, що був попередньо укладений. Відповідно до ч. 1 ст. 3 Закону України “Про міжнародні договори України” виділяються такі види договорів: 1) від імені України – укладені Президентом України або за його дорученням; 2) від імені Уряду України – укладені Кабінетом Міністрів України або за його дорученням; 3) укладені міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади, державними органами – від імені міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, державних органів (так звані міжвідомчі договори); 3) в українському законодавстві відсутнє визначення денонсації, а наявної термінології, яка обмежується термінами “припинення” та “зупинення”, є недостатньою для точного виявлення волі у випадку застосування положень про денонсацію; 4) вибір термінів не можна назвати вдалим, з огляду на спільнокореневість використовуваних слів. Використання термінів “призупинення” або “тимчасове припинення” дозволило б чіткіше розмежувати наміри держави. Так само, визначення

наведених понять потребує уточнення, оскільки наведене в Законі України “Про міжнародні договори України” є дещо самоповторюваним, оскільки “припинення” міжнародного договору може здійснюватися або “за умов, визначених самим міжнародним договором”, або “за вольовим рішенням сторін”. Справа в тому, що те, що визначено в договорі є нічим іншим, як наслідком узгодження воля договірних сторін.

ВИСНОВКИ

У дисертації поставлене та вирішене нове наукове завдання – надано міжнародно-правову характеристику, визначено зміст інституту денонсації та з'ясовано міжнародно-правову основу відносин її застосування. Найсуттєвіші результати дослідження викладені у таких висновках:

Наведене дослідження дозволило сформулювати наступні висновки, що виносяться на захист:

1) Зі стародавніх часів до XVIII ст. інституту денонсації не існувало як такого; на початку XVIII ст. в договорах з'являються положення, згідно з якими ініціатор денонсації зобов'язувався попередити дестинатора про припинення договору завчасно, в свою чергу, підданим сторін надавалося право залишити відповідні території разом зі своїм майном і сім'ями; в 1791 р. було укладено перший договір, в якому містилися умови про денонсацію в сучасному розумінні; в 1814 р. вперше в Конституції Норвегії було регламентовано процедуру денонсації на внутрішньодержавному рівні;

2) З кінця XIX ст. з розвитком міжнародних відносин, денонсація здобуває першу теоретичну оцінку в кодексах міжнародного права таких вчених, як І. Блюнчлі, Д. Фільд, П. Фіоре. І. Блюнчлі, провівши паралель з конкордатами, договорами, що уклалися між державою і церквою, які остання мала право скасувати “з релігійних мотивів”, а також висловлювався в підтримку дорозумілого права на денонсацію; П. Фіоре висловлювався за пріоритетну роль переговорів у випадку денонсування договору, в тому числі, за безспірне право одностороннього припинення державою-бенефіціаром за договором; Гаванська конвенція 1928 р. була першим нормативним документом, який вмістив всі надбання теорії міжнародного права того часу, однак так і не набравши чинності; Гарвардський проект 1935 р. є важливою пам'яткою доктринальної кодифікації, давши найбільш загальну класифікацію способів припинення, в ньому пропонувалося розуміння денонсації, насамперед, як припинення через угоду сторін, закріплене в положеннях

договору, разом з тим, наголошувалося, що припинення договору ніяк не зачіпає дійсність прав, набутих в результаті його виконання;

3) Наступним етапом становлення інституту денонсації є його офіційна кодифікація в рамках Комісії міжнародного права, а також на Віденській конференції з права міжнародних договорів 1968-1969 рр. Серед основних наукових тенденцій даного етапу можна виділити: 1) спрощення формулювань положень, що регулюють денонсацію; 2) спроби навести вичерпний перелік підстав припинення договору; 3) ствердження того, що договір є остаточним джерелом права на денонсацію; 4) певна неоднорідність використовуваної термінології, яка згодом зберіглася і у Віденській конвенції про право міжнародних договорів 1969 р.; 5) різне розуміння денонсації;

4) Елементами юридичного змісту денонсації є, по-перше, те, що вона є результатом безпосереднього волевиявлення однієї чи декількох сторін договору, і, по-друге, те, що таке волевиявлення причинно обумовлюється: 1) попередньо заявленою згодою сторін договору про можливість припинення його дії в певний строк та у певному порядку; 2) попередньо прийнятим зобов'язанням не заперечувати проти таких дій з боку інших учасників. Інститут денонсації можна розглядати як виявлення зв'язку між цими елементами. За відсутності одного з них денонсації не відбудеться. При цьому встановлення даного зв'язку само по собі має суттєве значення для підтримання міжнародного правопорядку, оскільки дії суб'єктів права, в тому числі, дії суб'єктів міжнародного права, розподіляються перш за все за тим критерієм, як вони узгоджуються з приписами юридичних норм;

5) Міжнародні договори, які є установчими документами міжнародних організацій за своєю природою є складнішими, через те, що вони не тільки встановлюють права та обов'язки держав, як це робить звичайний багатосторонній міжнародний договір, але ними також створюються міжнародні організації, установи, органи, визначаючи їхню компетенцію, взаємовідносини, встановлюючи правове положення членів організації. Незважаючи на це, основні норми права міжнародних договорів

застосовуються до установчих актів міжнародних організацій *mutatis mutandis*. Державам-учасникам міжнародної організації в силу принципу поваги суверенітету притаманне право одностороннього виходу з неї з дотриманням відповідної процедури. Відомі випадки виходу з міжнародних організацій, статuti яких не містили положень про вихід, на практиці такі ситуації вирішувалися через інститут неактивного членства;

б) Денонсація чинна за умови дотримання наступних загальних вимог:

1) наявність правоздатності у суб'єкта, який заявляє про денонсацію; 2) вона має виходити від компетентного органу суверенної держави, що наділений відповідними повноваженнями у сфері зовнішніх зносин; 3) волевиявлення суб'єкта має бути вільним та необтяженим вадами. Специфічні вимоги, які ставляться міжнародним правом до процедури: а) обов'язкове завчасне попередження про бажання розірвати договір; б) строк, протягом якого дане попередження може бути зроблене; в) вказівка, через який період часу після попередження про розірвання договору втратить свою силу;

7) Всі формули денонсації, які застосовуються в міжнародному праві діляться на дві групи: 1) денонсація, заява щодо якої може бути подана в будь-який час; 2) денонсація, заява щодо якої може бути подана у визначений час. Перша формула має дві варіації: договір може бути денонсовано негайно (в день подання заяви) та зі впливом регламентованого договором терміну. Друга формула може бути застосована в таких варіаціях: 1) денонсація можлива після спливу певного часу з моменту набрання договором чинності; 2) денонсація дозволяється лише у певні періоди (проміжки) часу, які регламентуються договором; 3) право на денонсацію надається лише один раз за весь строк дії договору протягом певного періоду часу, по закінченні якого, денонсація неможлива. Додатково будь-яка з формул може мати доповнення, наприклад, неприпустимість денонсації в разі настання обставин та подій, на які розрахована дія договору чи вимога про надання письмового пояснення;

8) Аналіз положень статутів про вихід з міжнародних організацій показує, що незважаючи на певну специфіку, вони не відрізняються від

положень про денонсацію та вихід, що містяться в звичайних договорах. Всі вони належать до одного інституту денонсації міжнародних договорів. Відповідно до ст. 5 Віденської конвенції 1969 р. право міжнародних договорів застосовується до установчих актів міжнародних організацій з урахуванням їхніх правил, але, якщо в статуті міжнародної організації немає положень про вихід, спеціальне правило не застосовується. Відповідно, до статутів, в яких не міститься правил щодо денонсації або виходу, слід застосовувати загальне правило вищенаведеної норми, згідно з яким статuti прирівнюються до міжнародних договорів і до них слід застосовувати основні принципи права міжнародних організацій. Таким чином, слід вважати, що за відсутності положень про вихід в статуті міжнародної організації вихід допускається, тільки якщо встановлено, що держави-члени мали намір допустити можливість виходу, як це вказано в ст. 56 Віденської конвенції 1969 р.

9) Правові наслідки денонсації є основними напрямками правового впливу акту денонсації на зміст міжнародних зобов'язань держав (як ініціатора, так і дестинатора (дестинаторів) денонсації), які знаходять прояв: 1) в предметній сфері: ініціатор денонсації позбавляється всіх або частково прав, обов'язків і переваг за договором; 2) в суб'єктній сфері: ініціатор денонсації виходить зі складу учасників договору, який в свою чергу, будучи двостороннім втрачає силу, а будучи багатостороннім – залишається в силі щодо інших учасників, якщо тільки участь ініціатора не була ідейно важливою для дійсності договору; 3) в територіальній сфері: денонсація звільняє від обов'язку дотримуватися договору всі території, які належать ініціатору, на яких він здійснює свою суверенну владу; автономні одиниці, наявні в складі його територій, можуть вирішувати дане питання самостійно лише за наявності відповідної компетенції згідно з внутрішнім правом; 4) темпорально: денонсація припиняє дію договору надалі, не маючи ретроактивних наслідків.

10) Віденська конвенція з права міжнародних договорів 1969 р. закріплює за головою держави, головою уряду, а також міністром закордонних

справ право на денонсування міжнародних договорів в тому сенсі, що від них не вимагається повноважень для цього, оскільки в силу виконуваних ними функцій і повноважень, дані особи вважаються такими, що представляють свою державу. Акт денонсації є результатом волевиявлення держави, який здійснюється в площині як міжнародного, так і внутрішнього права. Недотримання встановленого внутрішнім правом порядку формування волі може призвести до таких вад волі, що вона вже не буде справжньою волею держави. Вада волі є достатньою підставою недійсності актів в міжнародному праві. На те, що актом денонсації не виражена справжня воля держави, може посилатися тільки та договірنا сторона, інтереси якої були порушені через таке волевиявлення.

11) В новому законодавстві держав в більшості випадків знаходить відображення сприйняття принципу паралелізму форми і порядку денонсації, згідно з яким компетенція із денонсування покладається на ті ж органи, які брали участь в вираженні згоди на обов'язковість конкретних договорів. В світлі цього підходу рішення про денонсацію договору є *acte contraire* щодо його укладення – тобто здійснюється в тому ж порядку, що і прийняття рішення про його укладення. Попри відсутність законодавчо закріпленого принципу паралелізму існує певна взаємозалежність між способом укладення договору і способом його денонсування. Основною тенденцією розвитку правового регулювання процедури денонсації є більш активне включення законодавчої влади в процес денонсування міжнародних договорів. З іншого боку, відсутність чіткої регламентації процедури денонсації міжнародних угод, зазвичай, трактується на користь визнання самостійної компетенції органів виконавчої влади щодо денонсування договорів, що може бути пояснено покладанням загального керівництва зовнішньополітичної сфери держави на виконавчу гілку влади.

12) Процедура денонсування не є чітко прописаною в законодавстві України, хоча йому відоме таке поняття. Тим не менш, за умови детального вивчення його положень, виникають питання як щодо застосованих термінів,

так і щодо регламентації процедури в цілому. Процедура залежить від виду міжнародного договору, що був попередньо укладений. Відповідно до ч. 1 ст. 3 Закону України “Про міжнародні договори України” виділяються такі види договорів: 1) від імені України – укладені Президентом України або за його дорученням; 2) від імені Уряду України – укладені Кабінетом Міністрів України або за його дорученням; 3) укладені міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади, державними органами – від імені міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, державних органів (так звані міжвідомчі договори).

13) В українському законодавстві відсутнє визначення денонсації, а наявної термінології, яка обмежується термінами “припинення” та “зупинення”, є недостатньою для точного виявлення волі у випадку застосування положень про денонсацію. Вибір термінів не можна назвати вдалим, з огляду на однокореневість використовуваних слів. Використання термінів “призупинення” або “тимчасове припинення” дозволило б чіткіше розмежувати наміри держави. Так само, визначення наведених понять потребує уточнення, оскільки наведене в Законі України “Про міжнародні договори України” є дещо самоповторюваним, оскільки “припинення” міжнародного договору може здійснюватися або “за умов, визначених самим міжнародним договором”, або “за вольовим рішенням сторін”. Справа в тому, що те, що визначено в договорі є нічим іншим, як наслідком узгодження воль договірних сторін.

В міжнародному праві немає загальної норми, яка б регулювала компетенцію органів держави у сфері денонсації. Дане питання є внутрішньою справою держави. Порушення вимог внутрішнього права держави стосовно порядку денонсації може призвести до недійсності акта денонсації тільки в тих випадках, в яких має місце перекручення дійсної волі держави, втіленої в даному акті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеев С. С. Общая теория права. В двух томах. Т. II. / С. С. Алексеев. – М.: Юрид. лит. 1982. – 360 с.
2. Анцилотти Д. Курс международного права: Введение – общая часть. Перевод с итальянского. Т. 1 / Анцилотти Д.; Под ред.: Левин Д. Б. (Предисл.); Пер: Скаетти А. Л., Фабриков Э. М. – М.: Иностран. лит., 1961. – 447 с.
3. Арчага Э.Х. де. Современное международное право. / Х. Де Арчага; под ред. Г. И. Тункина. – М.: Прогресс, 1983. – 310 с.
4. Баймуратов М. О. Міжнародне право / М. О. Баймуратов. – Х.: «Одіссей», 2002. – 672 с.
5. Бартошек М. Римское право. Понятия, термины, определения. / Пер. с чешск. – М.: Юридическая литература, 1989. – 448 с.
6. Бирюков П. Н. Международное право: учебник для академического бакалавриата. В 2 т. Том 1 / П. Н. Бирюков. – 10-е изд., пер. и доп. – М.: Изд-во Юрайт, 2018. – 365 с.
7. Бирюков П. Н. Международное право: Учебное пособие. / П. Н. Бирюков. – М.: Юристъ. 1998. – 258 с.
8. Блищенко И. П. На пути к созданию нового международного правопорядка / И. П. Блищенко. // Советское государство и право. – 1989. – № 4. – С. 109-117.
9. Блюнчли И. Современное международное право цивилизованных государств, изложенное в виде кодекса. Перевод со 2-го немецкого издания / Блюнчли; Пер.: Ладыженский А., Ульяницкий В.; Под. ред.: Камаровский Л. – М.: Тип. Индрих, 1876. – 634 с.
10. Бобров Р. Л. Основные проблемы теории международного права / Р. Л. Бобров. – М.: Междунар. отношения, 1968. – 272 с.

11. Броунли Я. Международное право. В 2-х книгах: перевод с английского. Кн. 2 / Броунли Я.; Под. ред.: Тункин Г. И.; Пер.: Андрианов С.Н. – М.: Прогресс, 1977. – 507 с.
12. Буткевич В. Г., Мицик В. В., Задорожній О. В. Міжнародне право. Основи теорії: Підручник / За ред. В. Г. Буткевича. – К.: Либідь, 2002. – 608 с.
13. Буткевич В. Г. Соотношение внутригосударственного и международного права. / В.Г. Буткевич. – Киев: Выща школа, 1981. – 311 с.
14. Варшавський договір 1955 р. // URL: <http://www.law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1168226>.
15. Василенко В.А. Государственный суверенитет и международный договор / В.А. Василенко // Советский ежегодник международного права. 1971 / Советская Ассоциация международного права. – М.: Наука, 1973. – С. 60 – 79.
16. Василенко В.А. Основы теории международного права / В.А. Василенко. – Киев: «Вища школа», 1988. – 288 с.
17. Василенко В.А. Ответственность государства за международные правонарушения / В.А. Василенко. – Киев: «Вища школа», 1976. – 267 с.
18. Ваттель Э., де. Право народов, или Принципы естественного права, применяемые к поведению и делам наций и суверенов / Эмер де Ваттель; пер.: В. Н. Дурденевский [и др.]. – М.: Госюриздат, 1960. – 720 с.
19. Ващенко В. А. Органы государства, компетентные денонсировать международные договоры / В. А. Ващенко // Сравнительно-аналитическое право. – 2015. – № 2. – С. 312-314.
20. Ващенко В. А. Доктринальная кодификация норм о денонсации во второй половине XIX – начале XX века / В. А. Ващенко // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. – 2016. – № 1. – С. 5-11.

21. Ващенко В. А. Прекращение международных договоров на основании подразумеваемого права на денонсацию / В. А. Ващенко // Международное публичное и частное право. – 2016. – № 5. – С. 3-5.
22. Ващенко В. А. Проблема недифференцированности терминологии в институте денонсации / В. А. Ващенко // Международное публичное и частное право. – 2017. – № 1. – С. 3-6.
23. Ващенко В. А. Функціональна характеристика інституту денонсації / В. А. Ващенко // Прикарпатський юридичний вісник. – 2018. – №. 1. – С. 224-227.
24. Ващенко В. А. Процедура денонсації міжнародних договорів за законодавством України: проблеми і шляхи вдосконалення / В. А. Ващенко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція». – 2018. – № 33. – С. 150-152.
25. Ващенко В. А. Умови дійсності денонсації та набуття нею чинності / В. А. Ващенко // Порівняльно-аналітичне право. – 2018. – № 6. – С. 439-442.
26. Ващенко В. А. Правові наслідки денонсації міжнародного договору / В. А. Ващенко // Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. – 2019. – № 18. – С. 214-223.
27. Ващенко В. А. Вихід держави з міжнародної організації як особливий вид денонсації її установчого акту / В. А. Ващенко // Правова держава. – 2019. – № 33. – С. 148-154.
28. Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 р. // URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118.
29. Волосов М. Е. Критерии правомерности прекращения действия международных договоров / М. Е. Волосов. // Правоведение. – 1969. – № 4. – С. 111-115.
30. Волосов М.Е. Прекращение действия международных договоров и договорных обязательств. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Волосов М.Е. – М., 1969. – 16 с.

31. Давид В., Василенко В. Механизм охраны международного правопорядка. – Брно, 1986. – 257 с.
32. Договір про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, у космічному просторі та під водою (Москва, 5 серпня 1963 р.) // URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_376.
33. Договір про заборону розміщення на дні морів і океанів та в його надрах ядерної зброї та інших видів зброї масового знищення. Прийнятий від 11.02.1971 р. // URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_385.
34. Договір про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 року // URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_098.
35. Договор между СССР и США о ликвидации их ракет средней и меньшей дальности (Вашингтон, 8 декабря 1987 г.). // URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pdf/treaty.pdf.
36. Доклад КМП о работе ее 17 сессии. Ген. Ассамблея, Дополнение № 9. Официальные отчеты.
37. Доклад Комиссии международного права о работе ее 16 сессии. Шестой комитет. Приложение № 9.
38. Доклад Комиссии международного права о работе ее 17 и 18 сессий. Шестой комитет. Приложение № 9.
39. Доклад Шестого комитета на 17 и 18 сессиях Ген. Ассамблеи ООН.
40. Дорская А. А., Иванова Н. Ю. Соотношение международного и национального права: теория, практика, проблемы преподавания // А. А. Дорская, Н. Ю. Иванова – М.: Астерион, 2009. – 421 с.
41. Женевський загальний акт про мирне вирішення міжнародних спорів від 26 вересня 1928 року // URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_f68.
42. Закон о международных договорах Республики Молдова № 595-XIV от 24 сентября 1999 г. // Официальный монитор Республики Молдова, 2000 г., № 24-26, ст. 136. URL: http://www.mfa.gov.md/img/docs/Lege_Tratate_RUS.pdf.

43. Захарова Н. В. Принцип добросовестного выполнения международных обязательств в современном международном праве / Н. В. Захарова // Международное право на службе мира и сотрудничества государств. – М.: Междунар. отношения, 1981. – С. 133-141.
44. Измалков А. В. Некоторые особенности законодательных процедур, связанных с ратификацией и денонсацией международных договоров / А. В. Измалков // «Черные дыры» в российском законодательстве. – 2008. – № 1. – С. 154-155.
45. Ильинская О. И. Денонсация международного договора, не содержащего положений о его прекращении. / О. И. Ильинская // Евразийский юридический журнал. – 2011. – № 1 (32) – С. 42-45.
46. Ильинская О. И. К вопросу о разграничении понятий, касающихся прекращения действия международных договоров / О. И. Ильинская // Актуальные проблемы российского права. Сборник статей. – 2007. – № 2(5). – С. 468-475.
47. Ильинская О. И. Кодификация международно-правовых норм в области прекращения действия международных договоров / О. И. Ильинская // Актуальные проблемы российского права. Сборник статей. – 2007. – № 1(4). – С. 666-671.
48. Ильинская О. И. О проблеме нарушения международного договора / О. И. Ильинская // Актуальные проблемы российского права. – 2008. – № 3(8). – С. 486-493.
49. Ильинская О. И. Прекращение действия международных договоров. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук / О. И. Ильинская. – М., 2008. – 27 с.
50. Иосифова С. Д. Вопросы денонсации международных договоров. Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 / С. Д. Иосифова. – М., 1990. – 185 с.
51. Каламкарян Р. А. Международно-правовое значение односторонних юридических актов государств / Каламкарян Р.А.; Отв. ред.: Менжинский В.И. – М.: Наука, 1984. – 136 с.

52. Каламкарян Р. Соотношение международного и национального права. – М.: Международные отношения, 1999. – 229 с.
53. Ковалёв Ф. Н. Коренное изменение обстоятельств (доктрина и практика) / Ф. Н. Ковалев // Советское государство и право. – 1970. – № 3. – С. 66-74.
54. Кожевников Ф. И. Международное право. Учебник / Блищенко И. П., Задорожный Г. П., Кожевников Ф. И., Кривчикова Э. С. и др.; Редкол.: Кожевников Ф. И. (Отв. ред.), Кривчикова Э. С., Молодцов С. В. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Междунар. отношения, 1981. – 456 с.
55. Колосов Ю. М. Международное право. Учебник / Отв. ред.: Колосов Ю. М., Кузнецов В. И. – М.: Междунар. отношения, 1996. – 608 с.
56. Конвенция об оперативном оповещении о ядерной аварии. Принята Генеральной конференцией Международного агентства по атомной энергии на ее специальной сессии 26 сентября 1986 г. // URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/incinfo.shtml.
57. Конвенції про поліпшення участі поранених та хворих в діючих арміях // URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151.
58. Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невивіркову дію, 1981 р. // URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_266.
59. Конвенція про захист від нещасних випадків працівників, зайнятих на навантаженні та розвантаженні суден № 28. Прийнята 21.06.1929 р. // URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_104.
60. Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту. Прийнята 14.05. 1954 р. // URL: zakon.rada.gov.ua/go/995_157.
61. Конвенція про митні пільги для туристів, укладена в Нью-Йорку 4 червня 1954 року // URL: http://ir.nusta.edu.ua/jspui/bitstream/doc/456/1/414_IR.pdf.

62. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях.
Підписана 12.08.1949 р. // URL:
http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_151/print1509649539206460.
63. Конституционные акты Великобритании //
www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/.../uk-old-r.htm
64. Конституция Бельгии от 7 февраля 1831 г. //
<http://www.wipo.int/wipolex/ru/details.jsp?id=11637>.
65. Конституция Дании 1915 г. //
artlibrary2007.narod.ru/cons/cons_daniay_rus.doc.
66. Конституция Королевства Нидерландов от 17 февраля 1983 года //
http://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constitution/nethrlnld/holand-r.htm
67. Конституция Королевства Нидерландов от 24.08.1815 г. (сводная версия 2002 года) // <http://www.wipo.int/wipolex/ru/details.jsp?id=7418>.
68. Конституция Республики Молдова: Конституция от 29.07.1994 //
Monitorul Oficial. – 1994. – № 1. URL:
<http://lex.justice.md/viewdoc.php?id=311496&lang=2>.
69. Конституция Российской Федерации // Российская газета. – 1993. –
№ 237.
70. Конституция Франции 1875 г. // www.library.ru/help/docs/n29491/1.doc.
71. Конституция Франции 1946 г. //
https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Pravo/krash_hrest/11.php.
72. Конституция Франции 1958 г. // www.conseil-constitutionnel.fr/conseil.../constitution_russe_version_aout2009.pdf
73. Конституция Швейцарии 1874 г. //
<http://www.wipo.int/wipolex/ru/details.jsp?id=5524>.
74. Конституция Швеции (Королевства Швеция) от 27 февраля 1974 г. //
http://www.sweden4rus.nu/rus/info/juridisk/konstitucija_shvecii.
75. Конституція Італії від 22 грудня 1947 року //
www.comunedinovellara.gov.it/servizi/.../visualizzadocumento.aspx?ID=899.

76. Конституція Республіки Білорусь 1994 року.
77. Конституція України від 28.06.1996 : Закон України № 254к/96-ВР (ост. ред. 02.03.2014) // Голос України, 13.07.96, №128.
78. Королёв М. А. К вопросу о соотношении обычной и конвенционной норм относительно влияния изменившихся обстоятельств на силу международного договора / М. А. Королев. // Московский журнал международного права. – 1995. – № 3. – С. 17-45.
79. Кравченко С. Р. Міжнародно-правове регулювання припинення міжнародних договорів: теорія і практика: монографія / С. Р. Кравченко; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : LAT & K, 2010. – 241 с.
80. Кравченко С.Р. Види припинення міжнародних договорів // Актуальні проблеми міжнародних відносин. Випуск 56 (частина 2). – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин, 2005 – С. 136-144.
81. Кравченко С.Р. Виникнення та розвиток інституту денонсації в договірній практиці держав // Актуальні проблеми міжнародних відносин. Випуск 23 (частина 2). – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин, 2000 – С. 150-156.
82. Кравченко С.Р. Припинення міжнародних договорів за участю міжнародних організацій // Актуальні проблеми міжнародних відносин. Випуск 7 (частина 2). – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин, 1998 – С. 100-105.
83. Кузнецов И. Н. Законодательство зарубежных стран: Порядок заключения, ратификации и денонсации международных договоров. Обзорная информация. Вып. 119 / Сост.: Кузнецов И.Н., Симис К.М. – М.: Изд-во ВНИИСЗ, 1976. – 45 с.
84. Курс международного права: в 6 т. Т. 4: Основные институты и отрасли современного международного права / [авт. И.П. Блищенко, Н.В. Захарова, Г.П. Калюжная и др.]. – М.: Наука, 1968. – 434 с.

85. Курс международного права: в 6 т. Т. 6: Международное право в отношениях между социалистическими государствами / [авт. А. С. Бахов, Н. В. Захарова, Н. М. Минасян и др.]. – М.: Наука, 1973. – 384 с.
86. Лисовский В. И. Международное право / В. И. Лисовский. – М.: Высшая школа, 1970. – 438 с.
87. Лист (відповідь) Міністерства юстиції України «Щодо міжнародних договорів, включених до Єдиного державного реєстру нормативно-правових актів» № 2180/ПІ-Е-45/10.2.2 від 18.01.2019 р.
88. Лист (відповідь) Міністерства закордонних справ України від 14.01.2019 р. № 71/19-091-87 щодо запиту інформації, що міститься в Єдиному реєстрі міжнародних договорів МЗС України.
89. Лукашук И. И. Международное право. Общая часть: учебник для студентов юридических факультетов и вузов. – Изд. 3-е, перераб. и доп. / И. И. Лукашук. – М.: Волтерс Клувер, 2005. – 415 с.
90. Лукашук И. И. О прекращении действия договора / И. И. Лукашук. // Юрист-международник. Всероссийский журнал международного права. – М.: Современная экономика и право. – 2005. – № 4. – С. 7-15.
91. Лукашук И. И. Органы, представляющие государство при заключении международных договоров / И. И. Лукашук. – Киев, 1965. – 93 с.
92. Лукашук И. И. Процедура установления недействительности и прекращения действия международных договоров / И. И. Лукашук. // Журнал российского права. – 2006. – № 2. – С. 96-106.
93. Лукашук И. И. Современное право международных договоров. 2-х томах. Том 2. Действие международных договоров. / И. И. Лукашук. – М.: Волтерс Клувер, 2006. – 496 с.
94. Лукашук И. И. Современное право международных договоров: В 2-х томах. Том 1. Заключение международных договоров. / И. И. Лукашук. – М.: Волтерс Клувер, 2004. – 672 с.

95. Лукашук И. И. Структура и форма международных договоров / Лукашук И. И.; Редкол.: Зейдер Н. Б., Лопаткина В. С., Манохин В. М. (Отв. ред.), Цыпкин А. Л. – Саратов, 1960. – 131 с.
96. Лукашук О. И. Толкование норм международного права. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Лукашук О.И. – Киев, 1980. – 20 с.
97. Лукашук О. И. Толкование норм международного права: Учебно-практическое пособие. / О. И. Лукашук. – К.: Изд-во Киевск. ун-та, 1980. – 168 с.
98. Ляхс М. Многосторонние договоры / Манфред Ляхс; Перевод с польского Г.Ф. Калинкина; Под редакцией и с предисловием доктора юридических наук проф. В.Н. Дурденевского. – М.: Издательство иностранной литературы, 1960. – 320 с.
99. Мартенс Ф. Ф. Современное международное право цивилизованных народов / Ф.Ф. Мартенс. – СПб.: Тип. М-ва путей сообщения (А. Бенке), 1882. – 418 с.
100. Мацко А. С. Міжнародне право: Навч. посіб. – 2-ге вид., стереотип. / А. С. Мацко. – К.: МАУП, 2003. – 216 с.
101. Международное соглашение по оливковому маслу и столовым оливкам 2015 года. – ООН, Женева, 2016. – 37 с. // URL: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/suc2015d5_ru.pdf.
102. Международное соглашение по сахару, 1953 г. // URL: <http://docs.cntd.ru/document/1901780>.
103. Мильчакова О. В. Законодательный процесс в парламенте Украины // Конституционное и муниципальное право. – 2004. – № 5. – С. 43-48.
104. Миронов Н. Б. Заключение, исполнение и денонсация международных договоров в СССР (новое законодательство и некоторые проблемы теории договоров) // Советский ежегодник международного права, 1978. – М.: Наука, 1980. – С. 14-40.
105. Михайлов В. С. К вопросу о так называемых «неактивных членах» международных организаций (на примере членства в ВОЗ) /

- В. С. Михайлов // Советский ежегодник международного права, 1980. – М.: Наука, 1981. – С. 204-213.
106. Міжнародна угода по цукру 1992 року // URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_097.
107. Міжнародне право: Навч. посібник / За ред. М. В. Буроменського – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 336 с.
108. Мовчан А. П. Кодификация и прогрессивное развитие международного права / А. П. Мовчан. – М.: Юрид. лит., 1972. – 214 с.
109. О международных договорах Республики Беларусь: Закон Республики Беларусь от 23 июля 2008 г. № 421-З. URL: <http://pravo.by/document/?guid=3871&p0=h10800421>.
110. О международных договорах Российской Федерации: Федеральный закон от 15.07.1995 № 101-ФЗ // Собрание законодательства РФ. – 1995. – № 29. – Ст. 2757.
111. О порядке заключения и ратификации международных договоров Союза ССР: Постановление ЦИК СССР 21 мая 1925 г // Собрание законодательства СССР. – 1925. – № 35. – Ст. 258.
112. О порядке заключения, исполнения и денонсации международных договоров СССР: Закон СССР от 6.07.1978 г. // Ведомости ВС СССР. – № 28. – Ст. 43.
113. О порядке заключения, исполнения и денонсации международных договоров СССР межведомственного характера: Постановление Совмина СССР от 28.08.1980 г. № 743 // СП СССР. – 1980. – № 22. – Ст. 136.
114. О порядке предоставления международных договоров и соглашений, заключаемых от имени Союза ССР, на одобрение, утверждение и ратификацию Правительства Союза ССР: Совместное постановление ЦИК СССР и СНК от 1925 г. // URL: https://ru.wikisource.org/.../Постановление_ЦИК_и_СНК_СССР_от_2.10.1925_о_п...

115. О порядке ратификации и денонсации международных договоров СССР: Закон от 1938 г. // URL: https://ru.wikisource.org/.../Закон_СССР_от_20.08.1938_о_порядке_ратификации_...
116. Окуньков Л. А. Конституции государств Европы / под ред. Л. А. Окунькова. – М.: Норма, 2001. – Т. 2. – С. 645–672.
117. Оппенгейм Л. Международное право: Мир Т. 1: Полут. 2 / Оппенгейм Л.; Под. ред.: Крылов С. Б. (Предисл.); Пер. Ивенский А. Н. – М.: Иностр. лит., 1949. – 547 с.
118. Основной закон для Федеративной Республики Германия (нем. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland) от 23 мая 1949 года // URL: <http://lawers-ssu.narod.ru/subjects/constzs/germany.htm>.
119. Очилев Б. Э. Актуальные проблемы современного международного права. Общая часть: Учебное пособие. / Б. Э. Очилев. – Т.: ТашГИВ, 2012. – 226 с.
120. Пашуканис Е. Б. Очерки по международному праву / Е. Б. Пашуканис. – М.: Сов. законодательство, 1935. – 223 с.
121. Про визначення питань, що належать до компетенції Першого віцепрем'єр-міністра України та віцепрем'єр-міністрів України: Постанова Кабінету Міністрів від 18 квітня 2016 р. // URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npras/248978879>
122. Про затвердження Положення про порядок укладення, виконання та денонсації міжнародних договорів України міжвідомчого характеру : Постанова Кабінету Міністрів України від 17.06.1994 № 422 (ост. ред. 11.05.2006) // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/422-94-%D0%BF>.
123. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2014. – № 13, ст. 222. // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18>.

124. Про міжнародні договори України : Закон України від 29.06.2004 № 1906-IV (ост. ред. 05.06.2014) // *Голос України*. – 2004. – 03 березня. – № 142.
125. Про приєднання Української Радянської Соціалістичної Республіки до Віденської конвенції про право міжнародних договорів : Указ Президії Верховної Ради УРСР від 14.04.1986 № 2077-XI // *Відомості Верховної Ради УРСР*. – 1986. – № 17. – Ст. 343.
126. Про прийняття Статуту Продовольчої та сільськогосподарської організації Організації Об'єднаних Націй : Закон України від 25.11.2003 № 1334-IV // *Відомості Верховної Ради України*. – 2004. – № 15. – Ст. 211.
127. Про Регламент Верховної Ради України : Закон України від 10.02.2010 № 1861-VI (ост. ред. 26.04.2015) // *Відомості Верховної Ради України*. – 2010. – № 14-15, № 16-17. – Ст. 133.
128. Рыбаков Ю. М. Международные договоры и правопреемство / Ю. М. Рыбаков // *Международная жизнь*. 1978. – № 11. – С. 154-155.
129. Сборник договоров России с другими государствами. 1856-1917. – М.: Гос. изд-во политической литературы, 1952. – 463 с.
130. Сборники международных договоров СССР: основные действующие договоры, соглашения и конвенции с иностранными государствами, а также соглашения, заключенные ведомствами СССР с ведомствами иностранных государств в период с образования Советского государства в 1917 г. по 31 декабря 1991 г. В 56-ти томах. // URL: <https://naukaprava.ru/catalog/159/286>.
131. Статті Угоди 1945 р. (Про Міжнародний Банк Реконструкції та Розвитку) // URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996_028/print1509649540962401.
132. Статут Всесвітнього поштового союзу (редакція від 12 серпня 2008 року) // URL: https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_101.

133. Статут Лиги Націй // URL:
[http://www.hist.msu.ru/Departments/ModernEuUS/INTREL/SOURCES/Le
gnatust.htm](http://www.hist.msu.ru/Departments/ModernEuUS/INTREL/SOURCES/Le
gnatust.htm).
134. Статут Міжнародної Організації Праці // URL:
http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_154.
135. Статут Організації американських держав // URL: <http://www.oas.org/en>.
136. Статут Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН // URL:
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c17.
137. Статут Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН від
16.10.1945 (Прийняття Україною від 31.12.2003). // URL:
http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_c17.
138. Статуту Організації Об'єднаних Націй з промислового розвитку.
Прийнятий 08.04.1979 р. // URL:
http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU79K06U.html.
139. Статті Соглашения Международного валютного фонда (Бреттон-Вудс,
22 июля 1944 года) // URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_921.
140. Талалаев А. Н. Венская конвенция о праве международных договоров.
Комментарий / Сост.: Талалаев А. Н. (Коммент.); Отв. ред.:
Захарова Н. В. (Предисл.). – М.: Юрид. лит., 1997. – 336 с.
141. Талалаев А. Н. О кодификации международного договорного права. /
Талалаев А. Н. // Советский ежегодник международного права, 1962. –
М., 1963. – С. 137-139.
142. Талалаев А. Н. Право международных договоров. Действие и
применение договоров / Талалаев А. Н. – М.: Междунар. отношения,
1985. – 296 с.
143. Талалаев А. Н. Право международных договоров. Договоры с участием
международных организаций. / Талалаев А. Н. – М.: Междунар.
отношения, 1989. – 272 с.

144. Талалаев А. Н. Право международных договоров. Историко-правовой очерк. / Талалаев А. Н. // Советский ежегодник международного права, 1972. – С. 53-67.
145. Талалаев А. Н. Право международных договоров. Общие вопросы / Талалаев А. Н. – М.: Междунар. Отношения, 1980. – 312 с.
146. Талалаев А. Н. Прекращение международных договоров в истории и практике Советского государства // Советский ежегодник международного права, 1959. – М.: Изд-во АН СССР, 1960. – С. 144-157.
147. Талалаев А. Н. Юридическая природа международного договора. / Талалаев А. Н. – М.: ИМО, 1963. – 263 с.
148. Теліпко В. Е., Овчаренко А. С. Міжнародне публічне право: Навч. посіб. / За заг. ред. Теліпко В. Е. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 608 с.
149. Тимченко Л. Д. Міжнародне право: Навч. посіб. для дистанційного навчання. / Л. Д. Тимченко. – К.: Університет «Україна», 2007. – 224 с.
150. Тункин Г. И. Право договоров на XIV сессии Комиссии международного права ООН. / Г. И. Тункин, Б. Н. Нечаев. // Советское государство и право. – 1963. – № 2. – С. 97-103.
151. Тункин Г. И. Право договоров на XV сессии Комиссии международного права ООН. / Г. И. Тункин, Б. Н. Нечаев. // Советское государство и право. – 1964. – № 2. – С. 84-92.
152. Тункин Г. И. Теория международного права / Тункин Г. И. – М.: Междунар. отношения, 1970. – 511 с.
153. Угода між Урядом України та Австрійським Федеральним Урядом про повітряне сполучення. Підписана 15.06.1994 р. // URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/040_001.
154. Угода між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки про співробітництво у сфері науки та технологій (Київ, 5 червня 2000 р.) // URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/840_056.

155. Устав Международного агентства по атомной энергии от 26.10.1956 по состоянию на 28 декабря 1989 г. // URL: http://www.un.org/ru/documents/bylaws/iaea_statute.pdf.
156. Устав ООН від 26.06.1945 г. // URL: <http://www.un.org/ru/documents/charter/>.
157. Ушаков Н. А. Международное право: Учебник. / Н. А. Ушаков. – М.: Юрист, 2000. – 304 с.
158. Фельдман Д.И. Признание государств в современном международном праве / Д. И. Фельдман. – Казань: Изд. Казанского ун-та, 1965. – 258 с.
159. Хиршлер М., Циммерман Б. Западноевропейские интеграционные объединения. Право. Перевод с немецкого / Хиршлер М., Циммерман Б.; Под общ. ред., с предисл.: Аметистов Э.М., Брагинский М.И. – М.: Прогресс, 1987. – 368 с.
160. Шибаева Е. А. Право международных организаций: Вопросы теории. / Е. А. Шибаева. – М.: Международные отношения, 1986. – 160 с.
161. Шульга С. В. О некоторых международно-правовых проблемах обеспечения исполнения международных договоров / С. В. Шульга // Международное публичное и частное право. – 2006. – № 1. – С. 6-9.
162. Шуршалов В. М. Международные правоотношения / В. М. Шуршалов. – М.: Междунар. отношения, 1971. – 238 с.
163. Шуршалов В. М. Право международных договоров. Учебное пособие / В. М. Шуршалов. – М.: Университет дружбы народов им. П. Лумумбы, 1979. – 82 с.
164. Шуршалов В.М. Основания действительности международных договоров. / В. М. Шуршалов. – М.: Изд-во АН СССР, 1957. – 232 с.
165. Шуршалов В.М. Основные вопросы теории международного договора. / В. М. Шуршалов. – М.: Изд-во АН СССР, 1959. – 472 с.
166. Эйдсволльская конституция 1814 г. – конституция Норвегии // URL: <http://www.wipo.int/wipolex/ru/details.jsp?id=9724>.

167. Юнес М. А. Основания недействительности, прекращения и приостановления действия международных договоров. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Юнес Мохамед Аббас. – М., 1993. – 18 с.
168. Adler D. The Constitution and the Termination of Treaties. / Adler, David Gray. – New York: Garland Publishing, 1986. – 410 p.
169. Annuaire français de droit international, volume 8, 1962. // URL: www.persee.fr/issue/afdi_0066-3085_1962_num_8_1.
170. Bardonnnet D. La dénonciation par le Gouvernement sénégalais de la Convention sur la mer territoriale et la zone contiguë et de la Convention sur la pêche et la conservation des ressources biologiques de la haute mer, en date du 29 avril 1958 à Genève / Daniel Bardonnnet // Annuaire Français de Droit International. – 1972. – Vol. 18. – P. 123-180.
171. Basdevant J. Règles générales du droit de la paix // RCADI (Recueil des cours de l'Académie de La Haye). – 1936. – Vol. 58. – P. 475-691.
172. Bastid S. Les traites dans la vie international: conclusion et effects. / Suzanne Bastid. – P., Economica, 1985. – 303 p.
173. Berezowski C. Prawo międzynarodowe publiczne. Cz. I. / C. Berezowski. – Warszawa, 1966.
174. Blix H. Treaty-Making Power. / Blix, Hans. – London: Stevens, 1960. – 414 p.
175. Bluntschli's Draft Code // The American Journal of International Law. Supplement: Research in International Law. 1935. – Vol. 29. – P. 1208-1212.
176. Brierly J. L. The Law of Nations: An Introduction to the International Law of Peace / 6th Edition; by J. L. Brierly (Author), Humphrey Waldock (Editor). – London: Oxford University Press,
177. British and Foreign State Papers (1870–1871). Vol. LXI. – London: William Ridgway, 169, Peccadilly, 1877.
178. Byrd E.M. Treaties and Executive Agreements in the United States: Their separate roles and limitations / Elbert M. Byrd. – The Hague: Springer Netherlands, 1960. – 276 p.

179. Capotorti Fr. L'extinction et la suspension des traités / Capotorti, Francesco // in: *Collected Courses of the Hague Academy of International Law. Volume 134 / The Hague Academy of International Law.* – Leyden, Boston, 1971. URL: http://dx.doi.org/10.1163/1875-8096_pplrdc_ej.9789028603523.417_587.
180. Charpentier J. *Pratique française du droit international* / Jean Charpentier // *Annuaire Français de Droit International.* – 1970. – Vol. 16. – P. 941-996.
181. David A.E. *The Strategy of Treaty Termination: Lawful Breaches and Retaliations* / A. E. David. – Yale University Press, 1977. – 368 p.
182. Dehaussy J., Ascensio H. *Actes unilatéraux et action normative des organisations internationales* // *Jurisclasseur, Droit international*, fasc. 14, 11, 2005. – P. 288-294.
183. Department of State Press Release of September 24, 1920. – Hackworth. URL: <http://digitalcommons.law.yale.edu/fss>.
184. *Dictionnaire de la terminologie du droit international* / Jules Basdevant; Union académique internationale. – Paris: Sirey, 1960. – 744 p.
185. Document A/CN.4/180: Report on the seventh session of the Asian-African Legal Consultative Committee / by Mr. Roberto Ago, Observer for the Commission // *Yearbook of the International Law Commission.* – 1965. – Vol. II. Documents of the first part of the seventeenth session including the report of the Commission to the General Assembly. – UN, New York, 1967. – P. 148–154.
186. Document A/CN.4/183 and Add.1-4: Fifth report on the law of treaties / by Sir Humphrey Waldock, Special Rapporteur // *Yearbook of the International Law Commission.* 1966. – Volume II. Documents of the second part of the seventeenth session and of the eighteenth session including the reports of the Commission to the General Assembly. – UN, New York, 1967. – P. 1-50.
187. Document A/CN.4/186 and Add.1-7: Sixth report on the law of treaties, by Sir Humphrey Waldock, Special Rapporteur // *Yearbook of the International Law Commission.* 1966. – Volume II. Documents of the second part of the

- seventeenth session and of the eighteenth session including the reports of the Commission to the General Assembly. – UN, New York, 1967. – P. 51-103.
188. Documents of the second part of the seventeenth session and of the eighteenth session including the reports of the Commission to the General Assembly // Yearbook of the International Law Commission, 1966. – Vol. II. – United Nations, New York, 1967. – 376 p.
189. Documents of the United Nations Conference on International Organization, San Francisco, 1945. // URL: <https://digitallibrary.un.org/record/1300969?ln=en>.
190. Draft Convention on the Law of Treaties / Harvard Law School Research in International Law. // The American Journal of International Law. – 1935. – Vol. 29. – Supplement: Research in International Law. – New-York: American Society of International Law. – P. 657-665.
191. Draft of the International Commission of American Jurists, Rio de Janeiro, 1927. // The American Journal of International Law. 1935. – Vol 29. – Supplement: Research in International Law. Appendix 5. – New-York: American Society of International Law. – P. 1222-1224.
192. Executive Board, seventeenth session, Geneva, 17 January – 2 February 1956: minutes: note. World Health Organization. // URL: <http://www.who.int/iris/handle/10665/131088>.
193. Feinberg N. Unilateral Withdrawal from an International Organization / N. Feinberg // The British Year Book of International Law, 1963. – 1965. – Vol. 39. – P. 189-219.
194. Field D. D. Draft Outlines of an International Code / Field D. D. – New. York: Diossy & Company, Law Publishers, 1872. – 463 p.
195. Final Clauses of Multilateral Treaties. Handbook. – UN, 2003. – 136 p.
196. Fiore's Draft Code // The American Journal of International Law. 1935. – Vol 29. – Supplement: Research in International Law. Appendix 4. – New-York: American Society of International Law. – P. 1212-1222.

197. First World Health Assembly, Geneva 24 June to 24 July 1948: plenary meetings: verbatim records: main committees: summary of resolutions and decisions. World Health Organization. Official records of the World Health Organization;no. 13 // URL: <http://www.who.int/iris/handle/10665/85592>
198. Fisher G. Les accords sur la limitation des armes stratégiques / G. Fischer // *Annuaire français de droit international*. – 1972. – Vol. 18. – P. 9-84.
199. Fitzmaurice G. Second Report on the Law of Treaties / Document A/CN.4/107; G.G. Fitzmaurice, Special Rapporteur // *Yearbook of the International Law Commission*. – 1957. – Vol. II. – URL: http://legal.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_107.pdf.
200. Fitzmaurice G. The Law and Procedure of the International Court of Justice, 1951-1954: Treaty Interpretation and Other Treaty Points. / Fitzmaurice, Sir Gerald. // *British Yearbook of International Law*. – 1957. – Vol. 33. – P. 203-294.
201. Foreign Relations of the United States: Diplomatic Papers, 1945, General: the United Nations, Volume I. // URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1945v01/d317>.
202. Frankowska M. Kilka uwag o “executive agreements” / M. Frankowska. // *Panstwo i Prawo*. – 1971. – № 6.
203. Frankowska M. The Competence of State Organs to denounce a Treaty / M. Frankowska. // *Polish Yearbook of International Law*. – 1975. – Vol. 1. – P. 277-314.
204. Frankowska M. Umowy Międzynarodowe. Wprowadzenie do prawa traktatów / M. Frankowska. – Warszawa: Szkoła Główna Planowania i Statystyki, 1972.
205. Frankowska M. Wypowiedzenie umowy międzynarodowej. – Wrocław, 1976. – 263 s.
206. Giraud E. Modification et terminaison des traités collectifs: Exposé préliminaire / E. Giraud // *Annuaire de l’Institut de Droit International*. – 1961. – Vol. 49. – № 1. – P. 5-153.

207. Goodrich L.M., Hambro E. Charter of the United Nations: commentary and documents / Leland M. Goodrich and Edvard Hambro. – 2nd and rev. ed. – London: Stevens & Sons, 1949. – 710 p.
208. Grant J. P., Barker J. C. The Harvard Research in International Law: Contemporary Analysis and Appraisal / Edited by John P. Grant and J. Craig Barker. – Buffalo, N.Y W.S. Hein & Co., Inc., 2007. – 540 p.
209. Guggenheim P. Traite de droit international public T. I. Geneve, 1967. – 352 p.
210. Hackworth G. Digest of International Law. Vol. V / Hackworth, Green Haywood. – Washington: Published by Wash. DC GPO, 1943. – 957 p.
211. Hall J.P. A treatise on international law / by William Edward Hall. [electronic resource] – 6th ed. / edited by J. B. Atlay. – Oxford Clarendon Press, 1909. – 768 p.
212. Haraszti G. Some Fundamental Problems of the Law of Treaties / G. Haraszti. – Budapest Akadémiai Kiadó, 1973. – 439 p.
213. Harvard Law School Research in International Law. Draft Convention on the Law of Treaties with Comment. // The American Journal of International Law. – 1935. – Vol. 29. – Supplement: Research in International Law. – New-York: American Society of International Law. – P. 653-666.
214. Hoyt E.C. The Unanimity Rule in the Revision of Treaties. A Re-Examination / Hoyt, Edwin C.; Jessup, Philip C. (Ed.). – Hague, 1959. – 254 p.
215. ICJ Reports, 1962. South African cases, Preliminary objections, Judgement of 21 December 1962.
216. Jacqué J.-P. Éléments pour une théorie de l'acte juridique en droit international public. / Jean-Paul Jacqué. – Paris: Librairie générale de droit et de jurisprudence, 1972. – 511 p.
217. Kelsen H. Théorie du droit international public. / H. Kelsen. // RCADI – Cours de l'Académie de Droit International de La Haye. – 1953. – Vol. 84. – P. 1–204.

218. Klafkowski A. Prawo międzynarodowe publiczne. / A. Klafkowski. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1979. – 458 p.
219. Kohler F. J. Ein Griechisch-Rumanischer Konflikt / F. J. Kohler // im: Zeitschrift für Völkerrecht und Bundesstaatsrecht. 1 Bd. – Breslau : J. Kern, 1907.
220. Konstytucja marcowa 1921 roku (Ustawa z dnia 17 marca 1921 r. – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej) // <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19210440267>.
221. Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Uchwalona 22 lipca 1952. // URL: http://www.polska.ru/polska/polityka/uc/konst_52.html.
222. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. // URL: <http://www.polska.ru/polska/polityka/uc/konstytucja.html>.
223. Majewski J. “Umowy wykonawcze” zawierane przez prezydenta Stanów Zjednoczonych (“Executive agreements”) // *Panstwo i Prawo*. – 1970. – № 12.
224. Malloy W. M., *Treaties, Conventions, International Acts, Protocols. Continuity of States* // in: *Public International Law*, Geneva, Librairie Droz, 1968, 619 p.
225. Martens G.F. *Recueil des traites principaux d’alliance, de paix, de treve*, T. II. URL: <https://archive.org/details/recueildesprinc05martgoog/page/n7>.
226. McNair A. *Le terminaison et dissolution des traites*. / A. McNair // *RCADI – Cours de l’Académie de Droit International de La Haye*. T. 22. – La Haye, 1928.
227. McNair A.D. *The Law of Treaties*. / by Lord McNair. – Oxford: Clarendon Press, 1961. – 789 p.
228. Memorandum Hughes for President Harding, October 8, 1921. – Hackworth.
229. Memorandum of the Deputy Legal Adviser for Treaty Affaires, Whiltington: *Termination of Treaties: International Rules and Internal US Procedure*, February 10, 1958.
230. Memorandum of the Legal Adviser of the Department of State on “Abrogation of Treaties” January 27, 1936. – Hackworth.

231. Memorandum of the Legal Adviser of the Department of State, 1936. – Hackworth, c. 328.
232. Mirkine-Guetzevitch B. La technique parlementaire des relations internationales // *Recueil des Cours*. – 1936. – T. 56.
233. Nahlik S. Przyczyny nieważności i wygasnięcia traktatów w świetle kodyfikacji prawa traktatów przez ONZ / S. Nahlik. – *Panstwo i prawo*. – 1970. – № 10.
234. Nahlik S. Wstęp do nauki prawa międzynarodowego / S. Nahlik. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1967. – 431 s.
235. O’Connell D.P. *International Law*. / by D. P. O’Connell; Two volumes. Vol. I. – London: Stevens and Sons, Ltd.; Dobbs Ferry, N. Y.: Oceana Publications, Inc., 1965. – 651 p.
236. Pakistan-India. Indus Waters Treaty. Karachi, September, 1960; Ratifications Exchanged January 12, 1961. // *The American Journal of International Law*. – 1961. – Vol. 55. – № 3. – P. 797-822.
237. Panhuys J.H.F., van. *The Netherlands Constitution and International Law* / Jonkheer H. F. van Panhuys // *American Journal of International Law*. – 1953. – Vol. 47. – P. 537-558.
238. Peaslee A.J. *Constitutions of Nations* / by A.J. Peaslee. – London, 1968-1970.
239. Plischke E. *Conduct of American Diplomacy* / by Elmer Plischke. – New York: D. Van Nostrand Company, Inc. 1950. – 542 p.
240. *Polish Yearbook of International Law*. – 1972. – № 1-2. – Wrocław, 1973. – P. 1-4.
241. *Recueil des traités de la France. Tome 1-8* / publ. sous les auspices du Ministère des affaires étrangères par M. Jules de Clerq. 1880-1917. // URL: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k95781s/f601.image.r=clercq%20recueil.langFR>.
242. Reter P. *Droit international public* / P. Reter. – Paris, 1973.
243. Reuter P. *Introduction au droit des traités* / Paul Reuter. – Paris: Armand Colin, 1972. – 236 p.

244. Riesenfeld S.A. The Power of Congress and the President in International Relations: Three Recent Supreme Court Decisions // *California Law Review*. – 1937. – Vol. XXV. – No. 6. – P. 643-675.
245. Rosenne Sh. The Depositary of International Treaties / Shabtai Rosenne // *The American Journal of International Law*. – 1967. – Vol. 61. – No. 4. – P. 923-945.
246. Rosenne Sh. The law of treaties; a guide to the legislative history of the Vienna convention / Rosenne, Shabtai. – Leyden: A. W. Sijthoff; Dobbs Ferry, N.Y., Oceana Publications, 1970. – 443 p.
247. Rousseau Ch. Droit international public. Tome I. Introduction et sources / Ch. Rousseau. – Paris: Sirey, 1970. – 464 p.
248. Rousseau Ch. Principes généraux du Droit International Public. Tome I. Introduction. Sources / by Charles Rousseau. – Paris: Pedone, 1944. – 1975 p.
249. Scelle G. Droit international public / de Georges Scelle. – Paris: Domat-Montchrestien, 1944. – 1008 p.
250. Schermers H. G. International Institutional Law / by Henry G. Schermers, Niels M. Blokker; Sixth Revised Edition. – Dordrecht, Netherlands: Brill, 2018. – 1328 p.
251. Schwelb F. Nuclear Test Ban Treaty and International Law / Egon Schwelb // *American Journal of International Law*. – 1964. – Vol. 58. – Issue 3. – P. 642-670.
252. Sibert M. Traité de Droit International Public. Le Droit de la Paix. Tome deuxième (“Troisième partie : Les Relations entre Etats. Quatrième partie: Les contestations entre Etats. Cinquième partie: Les sanctions. Sixième partie. La Société des Nations. Septième partie: L'Organisation des Nations Unies”) / by Marcel Sibert. – Paris : Dalloz, 1951. – 992 p.
253. Sixth Committee, Legal Questions: Official Records of the Fourth Session of the General Assembly. Summary Records Of Meetings, September 20 To November 29, 1949. – UN: Literary Licensing, LLC (June 1, 2013). – 490 p.

254. South-West Africa Cases (Preliminary Objections). Judgment of 21 December 1962. / ICJ Reports, 1962. // URL: <https://www.icj-cij.org/files/case-related/46/9279.pdf>.
255. Summary report on proceedings, minutes and final acts of the International Health Conference held in New York from 19 June to 22 July 1946. / International Health Conference (New York, June-July, 1946) ; United Nations, World Health Organization, Interim Commission // Official records of the World Health Organization. – 1948. – № 2. – 143 p.
256. Suy E. Les actes juridiques unilatéraux en droit international public / Eric Suy. – Paris: Librairie générale de droit et de jurisprudence, 1962. – 290 p.
257. Symonides J. Zasada efektywności w prawie międzynarodowym / by Janusz Symonides; Uniwersytet Mikołaja Kopernika. – Toruń: Wydawnictwa Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 1967. – 298 p.
258. The drafting of the Covenant / by David Hunter Miller, with an introduction by Nicholas Murray Butler. – New York: G.P. Putnam's sons, 1928. – 565 p.
259. The international conferences of American states 1889-1928. // <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k95775v.image>.
260. Tobin H. J. The termination of multipartite treaties / Harold J. Tobin. – New York: AMS Pr., 1967. – 388 p.
261. Treaties and international agreements registered or filed and recorded with the Secretariat of the United Nations. Treaty Series. Volume I (1946-1947). – 304 p.
262. Treaties and international agreements registered or filed and recorded with the Secretariat of the United Nations. Treaty Series. Volume II (1947). – 352 p.
263. Treaties, conventions, international acts, protocols, and agreements between the United States of America and other powers (1910-1938). In Two Volumes. Vol. I. / by United States; Malloy, William M; Charles, Garfield; Myers, Denys P.; United States. Congress. Senate. Committee on Foreign Relations; United States. Dept. of State. – Washington: U.S. G.P.O., 1910. – 1264 p.

264. UN Conference on the Law of Treaties. First and second sessions (Vienna, 26 March-24 May 1968 and 9 April-22 May 1969) // Official Records: Documents of the Conference. – UN, New York, 1971. – 311 p.
265. UN Conference on the Law of Treaties. First session (Vienna, 26 March-24 May 1968) // Official Records: Summary records of the plenary meetings and of the meetings of the Committee of the Whole. – UN, NY, 1969. – 531 p.
266. UN Conference on the Law of Treaties. Second session (Vienna, 9 April-22 May 1969) // Official Records: Summary records of the plenary meetings and of the meetings of the Committee of the Whole. – UN, NY, 1970. – 379 p.
267. United Nations Conference on International Organization (UNCIO). // URL: <https://digitallibrary.un.org/record/1300969/files/UNIO-Volume-7-E-F.pdf>.
268. United Nations Conference on International Organization (UNCIO). URL: <https://digitallibrary.un.org/record/1300969/files/UNIO-Volume-1-E-F.pdf>.
269. United Nations conference on the Law of Treaties, Fifty-eighth meeting. – NY, 1969.
270. United Nations Treaty Series № 1235. 1981. // URL: https://www.un-ilibrary.org/international-law-and-justice/treaty-series-2810_163fe090-en-fr.
271. Ustawa Konstytucyjna z dnia 23 kwietnia 1935 r. (Dz.U. 1935 nr 30 poz. 227) // <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19350300227>.
272. Ustawa z dnia 14 kwietnia 2000 r. o umowach międzynarodowych. // URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20000390443>.
273. Virally M. The Sources of International Law / M. Virally // in: Manual of Public International Law. / M. Sorensen (ed.), – London: St Martin's Press. – 1968. – P. 116-174.
274. Whiteman M. Digest of International Law. Vol. 14 / by Marjorie M. Whiteman. – U.S. Government Printing Office, 1970.
275. Wildhaber L. Treaty-Making Power and Constitution: An International and Comparative Study / L. Wildhaber. – Basel und Stuttgart: Helbing & Lichtenhahn, 1971. – 315 p.

276. Wolff K. Les principes généraux du droit applicables aux rapports internationaux / K. Wolff // RCADI (Recueil des cours de l'Académie de La Haye). – 1931. – Vol. 36. – P. 483-585.
277. Yearbook of the International Law Commission. – 1953. – Volume I. Summary records of the fifth session 1 June–14 August 1953. – UN, New York, 1959. – 424 p.
278. Yearbook of the International Law Commission. – 1953. – Volume II. Documents of the fifth session including the report of the Commission to the General Assembly. – UN, New York, 1959. – 280 p.
279. Yearbook of the International Law Commission. – 1963. – Volume I. Summary records of the fifteenth session 6 May–12 July 1963. – United Nations, New York, 1964. – 326 p.
280. Yearbook of the International Law Commission. – 1963. – Volume II. Documents of the fifteenth session including the report of the Commission to the General Assembly United Nations. – UN, New York, 1964 – 307 p.
281. Yearbook of the International Law Commission. – 1966. – Volume I, Part I. Summary records of the second part of the seventeenth session 3–28 January, 1966. – United Nations, New York, 1967. – 138 p.
282. Yearbook of the International Law Commission. – 1966. – Volume I, Part II. Summary records of the eighteenth session 4 May–19 July 1966. – United Nations, New York, 1967. – 354 p.
283. Yearbook of the International Law Commission. – 1966. – Volume II. Documents of the second part of the seventeenth session and of the eighteenth session including the reports of the Commission to the General Assembly. – United Nations, New York, 1967. – 376 p.
284. Yearbook of the International Law Commission. Documents of the ninth session including the report of the Commission to the General Assembly. – 1957. – Vol. II. – 150 p.